

ગુજરાતના વીર મંત્રી

તેજપાલનો વિજય.

(પ્રા. પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના અપ્રકટ ઇતિહાસ સાથે)

તેજ:પાલ: પાલિતસ્વામિતેજ:પુંજ: સોડ્યં રાજતે મંત્રિરાજ:।

દુર્વૃત્તાનાં કંફનીય: કનીયાનસ્ય ભ્રાતા વિશ્વવિભ્રાન્તકીર્તિ: ॥”

—ગુર્જરેશ્વર-પુરાણિન સોમેશ્વર કવિ.

લેખક—

પં. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી.

श्री सरतारगच्छीय ज्ञान मन्दिर, जयपुर

Shri Mantri Sagar.

City

Dist.

શ્રીજૈનધર્મસ્તુત્ય ગ્રંથમાલા [૩]

ગુજરાતના વીર મંત્રી

તેજપાલનો વિજય.

(ગોધ્રા, પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના
અપ્રકટ ઇતિહાસ સાથે)

લેખક:—

પં. લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી.

પ્રકાશક:—

અભયચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી

હેરીસ રોડ, ભાવનગર (કાઠિયાવાડ).

વીર સં. ૨૪૬૧]

::

[વિક્રમ સં. ૧૯૯૧]

મૂલ્ય ૦-૮-૦

વિષયાનુક્રમણિકા.

મંત્રીશ્વર તેજપાળ, અનુપમા પત્ની સાથે (ફોટો ૧)		શ્વે. જૈન સંધો. ચાંપાનેરના રાજા જયસિંહથી સન્માનિત સોમદેવસુરિ	
વિષયાનુક્રમણિકા	૧-૨	જયસિંહ ચહુઆણુના રાજ્યમાં મહિમૂદ બેગડાના	”
નિવેદન	૧	મદાદર પાતશાહના	”
સ્મરણાંજલિ	૨-૪	બાધરશાહ	”
લેખકનાં ૨૫૦ પત્ની (ફોટો ૨)		સમ્રાટ અકબરના	”
પ્રાસ્તાવિક	૫ થી ૪૬	વિક્રમની ૧૭ મી સદીમાં	
અંકાટ	૫	” ૧૮ મી	”
ગોધાના રાજા	૬-૮	ચાંપાનેરમાં નેમિજિત	
પાવાગઢ-ચાંપાનેર સાથે		વિક્રમની ૧૯ મી સદીમાં	
શ્વે. જૈનોનો ઇતિહાસ ૯-૪૬		અર્વાચીન ઉલ્લેખો	
વિક્રમની ૧૨ મી સદીમાં		ખ્રિસ્તીશ સામ્રાજ્યમાં	
” ૧૩ મી		વિક્રમની ૨૦ મી સદીમાં	
પાવકગિરિના શિખર પર વીર		દિ. જૈનોનો પ્રવેશ	
વિક્રમની ૧૫ મી સદીમાં		ઉપસંહાર	૪૬
પાવાગઢમાં સંલવનાય		મં. તેજપાલનો વિજય ૧-૩૭	
વિક્રમની ૧૬ મી સદીમાં		પ્રસ્તાવ	૧-૪

મંત્રીશ્વરનાં સ્મારકો [ગિર- નારમાં, શત્રુંજયમાં, આબૂમાં, ભરૂચમાં]	૪-૭	ગોધાનો ગઢ	૨૫
ઐતિહાસિક ઘટના-નિર્દેશક	૭-૮	ગોધામાંથી ગ્રહણ કરેલ રાજ-વૈભવ	૨૫
ગોધા, ઘૂઘુલ	૮-૧૦	અન્ય રાજની સ્થાપના	૨૬
મંત્રીઓનો સંદેશ	૧૦-૧૨	જય-સ્મારક જિનમંદિર	૨૭
ઘૂઘુલનાં કોપ-વચનો	૧૨	વડોદરા, અકોટા, બનસરમાં સ્મારકો	"
મંત્રિહતનાં સાંત્વન વચનો	૧૩	ડભોધમાં સ્મારકો	૨૮
ઘૂઘુલનું અભિમાન, દૂત, ભેટ ૧૪-૧૫		રેવોરુ-સંગમ પર (ચાણોદમાં),	૩૦
વીરધવલની વિશિષ્ટતા	૧૫	કુંભેશ્વર તીર્થમાં	" "
બીકુંઝડપનાર વીરતેજપાલ ૧૬-૧૭		પાવાગઢમાં સર્વતોભદ્ર	૩૦-૩૩
યુદ્ધની તૈયારી, મંગલાચરણ	૧૭	ઘોળકામાં પ્રવેશોત્સવ	૩૩
પ્રસ્થાન, સેનાબૂહ	૧૮	માનીનો માન-ભંગ	૩૪
ઘૂઘુલ રણમેદાનમાં	૧૯-૨૧	વિજયી વીરનું સન્માન	૩૫-૩૭
યુદ્ધ-પ્રારંભ	૨૧	ઐ. વિશેષ નામોની અતુલમણિકા	૩૯-૫૨
તેજપાલનું પ્રોત્સાહન	"		
તેજપાલ અને વીર ઘૂઘુલ	૨૩	લેખકનો ૨૪ વર્ષની	
તેજપાલનો વિજય	૨૪-૨૫	સાહિત્ય-ડાયરી	૧-૮

નિવેદન

આ ઐતિહાસિક લેખ, પ્રારંભમાં જણાવ્યા પ્રમાણે 'જૈનધર્મ પ્રકાશ' નાં મુવર્ણુ વિશેષાંક માટે લખવામાં આવ્યો હતો; પરંતુ ડ્રા. શુ. ૧૫ મુધીમાં મોકલવા સૂચવાયેલ લેખ, અહીંથી ટ્રેઝરી પૂર્ણિમાએ જ પૂર્ણ કરી ભાવનગર મોકલી શકાયો હતો. જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના માનનીય પ્રમુખ શ્રીમાન શેક કુંવરજીભાઈએ તેની પહોંચ લખતાં તા. ૨૧-૪-૩૫ ના પત્રમાં તે તરફ સફળાઈ દર્શાવતાં જણાવ્યું હતું કે—“લેખ મળ્યો પણ ખાદુ મોડો મળ્યો. x હવે તો અંક પૂરો છપાઈ ગયો x x લેખ વાંચી ગયો છું. અત્યુપયોગી છે. પ્રયાસ ઘણો લીધો છે. પ્રસ્તાવના અસરકારક છે. હવે તો તેને જીખીલી અંક વિભાગ ખીજમાં દાખલ કરશું. x x તેમાં યોગ્ય સ્થાને સમાસ કરશું. x x”

પરંતુ કુદરતના કોઈ અગાત સંકેત પ્રમાણે ત્યારપછીના તા. ૨૮-૫-૩૫ ના પત્રમાં તેઓએ જણાવ્યું કે—“વૈશાખ-જેઠના અંકમાં જીખીલી સંબંધી હકીકત જ મુકવાની છે. x x એટલે એ અંકમાં તમારો લેખ નહીં આવી શકે. અશાડના અંકમાં જરૂર મૂકશું.” અને અષાઢના અંકમાં આ લેખને સ્થાન આપવા ખાસ ઇચ્છા દર્શાવતાં x x ‘તે બંધામાં આપના લેખને અગ્રપદ આપવાનું છે.’ વિગેરે તા. ૪-૬-૩૫ ના પત્રમાં પણ જણાવેલું; પરંતુ આ લેખ, હિંદુ પ્રમાણે વિશેષાંકમાં પ્રકટ ન થઈ શક્યો તો સામાન્ય અંકમાં મૂકાવવો મોગ્ય ન લાગતાં ‘અંચરૂં પ્રસિદ્ધ કરવો’ એવો વિચાર થયો અને પરિણામે અંકોટ, ગોધ્રા, પાવાગઢ અને આંખાનેરના મહત્વના અગ્રકટ ઇતિહાસ સાથે વિભૂષિત થઈને આ રીતે પ્રકાશમાં આવે છે.

સ્મરણાંજલિ

“ અઘટિતઘટિતાનિ ઘટયતિ સુઘટિતઘટિતાનિ જર્જરીકુરુતે ।
વિધિરેવ તાનિ ઘટયતિ યાનિ પુમાન્ નૈવ ચિન્તયતિ ॥ ”

વિધિની વિચિત્ર ઘટનાથી સુઘટિત થયેલાં સ્નેહીઓ અઘટિત રીતે વિઘટિત થાય; ભારે વિઘ્નમાન વિવેકી સ્નેહી, તેનું મધુર કિંવા દુઃખ સ્મરણ, શબ્દો દ્વારા શું વ્યક્ત કરી શકે છે ? તેમ છતાં, ભારતવર્ષના આર્ય સંજ્ઞનોએ અને સન્નારીઓએ પોતાનાં સ્નેહીઓનાં સંસ્મરણો અનેક રીતે કર્યાં છે. તેમનાં સ્મરણાર્થે તથા શ્રેય, પુણ્ય અને યશોવૃદ્ધિ માટે દાનાદિ અનેક સત્કર્તવ્યો કર્યાં છે, અનેક ચિત્રો, પ્રતિમાઓ, મૂર્તિઓ, મંદિરો જેવાં સ્મારકો કરાવ્યાં છે. પવિત્ર પુસ્તકો રચાવ્યાં છે, લખાવ્યાં છે. તેમના અવિનાશી યશોદેહની રક્ષા કરી તેમને અમર બનાવવા શક્ય પ્રયત્નો અવશ્ય કર્યાં છે.

પ્રસ્તુત વીર મંત્રીશ્વર તેજપાલે પોતાના સમસ્ત સ્નેહી સંબંધી કુટુંબ-પરિવાર અને ઉપકારી સંજ્ઞનોનાં અપૂર્વ અદ્ભુત સ્મારકો કરાવ્યાં હતાં, તેમાં તેની પત્ની અનુપમાનું પણ વિશિષ્ટ સંસ્મરણ છે. અનુપમા સદ્ગુણ-શીલશાલિની, સત્કર્તવ્યોમાં પ્રેરનારી, સદ્ધર્મ-નિષ્ઠ, સાક્ષાત્ ^૧લક્ષ્મી જેવી અનુપમાના સ્મરણાર્થે શ્રીશત્રુંજયમાં

૧ “ તેજ:પાલ इति प्रधाननिवहेष्वेकश्च मन्त्रीश्वर-
स्तज्जायाऽनुपमा गुणैरनुपमा प्रत्यक्षलक्ष्मीरभूत् ॥ ”

—પ્રબંધચિંતામણિ [પ્ર. ૪].

અનુપમ સરોવર કરાવ્યું હતું, અને આખૂમાં તેના તથા તેના પુત્ર લાવણ્યસિંહ(લૂણસીંહ)ના પુણ્યાર્થે, નેમિનાથનું અદ્વિત શિલ્પકલા-મય મનોહર દેવાલય(લૂણસીંહ-વસહી) રચાવ્યું હતું; ત્યાં દેવાધિ-દેવના પરમોપાસકરૂપમાં પોતાની તથા અનુપમાની મૂર્તિ પણ કરાવી હતી. જેનું ચિત્ર(ફોટો) અહિં પ્રારંભમાં મૂકવામાં આવ્યું છે; તેના અનુકરણરૂપે, ૩૫૦ વર્ષો પછી મોગલ શહેનશાહે પોતાની પ્રિયતમાના રમરણ્યાર્થે કરાવેલ આગ્રાનો તાજમહાલ દૃષ્ટિગોચર થાય છે-એ ચિરસ્થાયી સ્મારકો સ્નેહીઓનાં અપૂર્વ સંસ્મરણો નથી શું ? તેમ સામાન્ય મનુષ્ય, યથાશક્તિ કરે તો તે શું અયોગ્ય લેખાય ?

આ સ્થળે દુઃખલયુક્ત આત્મ-નિવેદન પ્રકટ કરવાની કરુણ દુરંગ ઉપસ્થિત થઈ છે. નામથી અને સદ્ગુણોથી ઉપયુક્ત અનુપમાનું રમરણ કરાવતી એક વ્યક્તિ, આશાભરી યુવાનીમાં પ્રવેશ કરતાં, ૨૨ વર્ષ જેટલી વયમાં-ગત વર્ષમાં (વિ. સં. ૧૯૯૦ આપાઠ વ. ૧૨) આ પંક્તિ-યોના લેખક સાથેના ૮ વર્ષનો દાંપત્ય સંગંધ તજીને અકાળે પરલોક-પ્રવાસિની થઈ છે ! ભાવનગરની રમશાનભૂમિમાં ભસ્મીભૂત થતા એના દેહને દુઃખી હૃદયોએ અશ્રુભરી નજરે નીહાળ્યો છે !!

સજ્જન કુશલ ડૉક્ટરોની તથા વૈદ્યોની કિંમતી સલાહોને અને દવાઓને, વિધિની પ્રતિકૂલતાએ, સફળ થવા દીધી નહિ, વડોદરાથી તલાજ, ભાવનગર તરફ કરેલાં પ્રયાણોને અશુભ યોગવાળાં બનાવ્યાં; જેની જીવન-જ્યોતિને ઉજ્જીવિત રાખવા કરેલા ઉપચારોને, પ્રભુ-પ્રાર્થનાઓને, મૃતોના શુભાશીર્વાદોને પણ દુર્દેવે નિષ્ફળ કર્યા, જેનાં માત-પિતા, બહેનો અને ભાઈ વિગેરેના તથા અન્ય સ્વજનોના અનેક પ્રયત્નોને સાર્થક થવા દીધા નહિ ! ! !

દુઃખ જેવી ભયંકર અવસ્થાએ મહિનાઓ પર્યન્ત ઘેરી અતિક્ષીણ, મૃતી, એવી વિષામાં-

પ્રતિકૂલ સંયોગો વચ્ચે પણ જેના પવિત્ર આત્માએ ઉચ્ચ પ્રકારની શાંતિ, હિંમત, અદ્ભુત ધૈર્ય, વિવેક અને હાપણ દર્શાવ્યાં.

અતિક્ષીણ અશક્ત થયેલા દુર્ગલ દેહે પણ, દાદરેથી પડતી પોતાની જે વર્ષની બાલિકા (ચિ. કૌમુદી)ને ઝીલી ગયાવી લેવા જેણીએ ડ્રાળ ભરી. અતિમ દિને મૃત્યુ-શય્યાથી પણ જેણીએ સ્વજન-કુટુંબના શ્રેયમાટે ઐક્યની ભગ્ય શુભ ભાવના પ્રકટ કરી, સર્વ છવો પ્રત્યે ક્ષમાપના કરી. પ્રભુ-પ્રાર્થના, તીર્થસ્તવન-ત્રવણ-સ્મરણ અને સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં ચિત્ત એકાગ્ર કર્યું. લાલશ્રીજી જેવાં વયોવૃદ્ધ પૂજ્ય સાધ્વીજીનાં દર્શનનો અને અતિમ આરાધનાનો મુયોગ મેળવ્યો.

મૃત્યુની આગાહી થતાં, જોળામાં માથું મૂકી સદાને માટે વિદાય માગતી પત્નીને, જીવન ગયાવવા અસમર્થ નીવડતો સ્વજન, અશ્રુ-જલાંજલિ સિવાય શું આપી શકે ? ઇષ્ટ જનના વિયોગનું આઘાતકારક વિપમ દુઃખ અનુભવતો સાચો પ્રેમી પણ અન્ય શું કરી શકે ?

જેતો નિર્દોષ આનંદી સ્નેહાળ સરળ સૌમ્ય સ્વભાવ નજર સામે તરવરે છે. જેની સાચી ટેક, સાચું કહેવાની હિંમત, વ્યવહાર-દક્ષતા અને જેના વિનય, વિવેક, વિદ્યા-કલા-પ્રેમ આદિ સદ્ગુણોને સ્નેહીઓ સંભારે છે, જેનું કુટુંબ-વાત્સલ્ય ભૂલાતું નથી; તેના વિયોગની વાર્ષિક તિથિએ (સ્વર્ગવાસની સંવત્સરીમાં) તેના આત્માને પરમ શાંતિ ઇચ્છતાં, નિવાપાંજલિરૂપ આ સ્મરણાંજલિ સમર્પું છું. આ લઘુ કૃતિ જેની શુભ ભાવનાભરી પ્રેરણાથી પ્રકટ થાય છે, તે આત્માએ અધિષ્ઠિત કરેલા દેહની પ્રતિકૃતિની યોજના અહિં ઉચિત લેખાશે.

અ. સૌ. અનુપમા (પં. લા. લ. ગાંધીનાં સહગત પત્ની

પ્રાસ્તાવિક.

આ લેખ(પૃ. ૨૮)માં જણાવ્યા પ્રમાણે મંત્રીશ્વર
તેજપાલે વડોદરા પાસેના જે ઉત્કોટ-
અંકોટ પુરમાં આદીશ્વર જિનનું પવિત્ર ધામ
કરાવ્યું હતું, તે, વિક્રમની ૯ મી સદીમાં

અંકોટપુર નામથી જાણીતું ૮૪ ગામવાળા તાલુકા-પ્રગણાનું
મુખ્ય ઐતિહાસિક નગર જણાય છે. સમસ્ત મહાશંખદો
(ખિરદો-ટામટલો)ને પ્રાપ્ત કરનાર, મહાસામંતોના અધિ-
પતિ, સુવર્ણવર્ષ(સુવર્ણ વર્ષાવનાર), રાષ્ટ્રકૂટવંશી લાટે-
શ્વર કેકેરાજે શકનૃપ સં. ૭૩૪(વિ. સં ૮૬૬)માં વૈ.
શુ. ૧૫, સિદ્ધશર્મા આવાસથી વડપદ્મ ગામ(વર્તમાનમાં
'શ્રીમંત સરકારની રાજધાની વડોદરા)ને માતા-પિતાના
તથા પોતાના આ લોક અને પરલોકના પુણ્ય-યશની અભિ-
વૃદ્ધિ માટે પ્રજાદાય તરીકે આપ્યાનો હિલેખ, તામ્રપત્રમાં
મળે છે. વલ્લભી(વળા)થી વિનિર્ગત ભટ્ટ સોમાદિત્યના પુત્ર
આતુર્વિદ્ય પ્રાક્ષણ લાનુભટ્ટને ધાર્મિક ક્રિયાવૃદ્ધિ માટે અપાયેલ
ઉપર્યુક્ત વડપદ્મ ગામ, પહેલાં, આ અંકોટકના અતુર્વેદી
પ્રાક્ષણને અપાયેલું હતું; તે સમયે આ અંકોટક(વડોદરાની
પશ્ચિમમાં)ની મુખ્યતાવાળી ચોરાશીમાં ગણાતું હતું.
[વિશેષ માટે જુઓ જ. જો. સો. વો. ૮, પૃ. ૨૬૭ તથા
ઈ. જો. વો. ૧૨, પૃ. ૧૫૬]. હાલમાં જે નાનું ગામ અંકોટા
નામથી ઓળખાય છે. સમયની જલિહારી છે !!!

વીર મંત્રીશ્વર તેજપાલે વિક્રમની તેરમી સદીના
અંતમાં ગોધ્રાના જે ઘૂઘુલ રાજા પર
ગોધ્રાના રાજા વિજય મેળવ્યો હતો, તે કયા વંશનો
હતો ? અથવા તેના પિતા કે પૂર્વજ
કોણ હતા ? તે સંબંધમાં કોઈ ઉલ્લેખ મળી શક્યો નથી,
તેમ છતાં વિ. સં. ૧૨૭૪ માં ગોધ્રામાં રચાયેલા છકમ્મુ-
વએસ અપભ્રંશ ગ્રંથના ઉલ્લેખ પરથી જણાય છે કે ત્યાં
ચાલુક્યવંશનો કણ્ણ(કૃણુ)રાજા હતો. એથી અનુમાન
થઈ શકે કે ઘૂઘુલ, તેનો પુત્ર અથવા વંશજ ઉત્તરાધિકારી હશે.

ગા. ઓ. સિરીઝમાં પ્રકટ થનારા એ ગ્રંથમાં ગોધ્રા

૧ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અમિતગતિ મુનિની પરંપરામાં, સાયુર-
સંધમાં થયેલા અંદ્રકીર્તિ મુનિના સહોદર શિષ્ય અમરકીર્તિ ગણિ
સારા કવિ થઈ ગયા, જેણે સં. પ્રા. અનેક ગ્રંથો રચ્યા હતા. તેઓ
ગોધ્રા નિવાસી નાગર કુલના, કણ્ણઉર વંશના, ગુણપાલ અને
ચચિયણિના સુપુત્ર હતા. તેઓએ પોતાના લઘુબંધુ અંબપ્પસાય-
(અંબા[આમ્ર]પ્રસાદ)ની પ્રાર્થનાથી વિ. સં. ૧૨૭૪ ના ભાદ્રપદ ૧૪
ગુરુવારે ગૃહસ્થોનાં ૫૮ કર્મોનાં ઉપદેશવાળો, અપભ્રંશ ભાષામાં ૧૪
સંધિમય છકમ્મુવએસો ગ્રંથ એક માસમાં રચ્યો હતો:—

ળાયરકુલ-ગયણદિગેસરેણ x x સુણિ ક્કણહરવંસવિજયદ્વય ! x x
અંવ્વપસાએ ચચિણિપુત્તે ગિહિચ્છક્કમ્મપવિત્તિપવિત્તે ।

ગુણવાલહો સુણેણ વિરયાવિહ અવરેહિ મિ(વિ) મણેણ સંભાવિહ ॥

વારહ સ્સયઇ સસત્ત-ચયારિહિ, વિક્કમસંવ્વચ્છરહો વિસાલિહિ ।

ગયહિમિ મદ્વયહો પક્કંતરિ, ગુરુવાસરમ્મિ ચહ્હસિવાસરિ ॥

એકે માસે એહુ સમત્થિહ, સહ લિહિયહ આલસુ અવહત્થિહ ।

અને ત્યાંના ચાલુક્યવંશી રાજા કણ્ણ(કૃષ્ણ)નો પરિચય મળે છે કે:—

“ ગૃર્જર દેશનો^૧ મહીતટ(મહીકાંઠા) નામનો મધ્ય દેશ, બહુપ્રદેશવાળો છે. તે નગરો, આકરો અને શ્રેષ્ઠ ગામો-વડે ઘેરાયેલો છે. વિવિધ પ્રકારની સંપત્તિવડે સમૃદ્ધ છે.

ત્યાં ગોદહ(ગોદ્રહ-ગોધ્રા) નામનું નગર છે, તે વિચિત્ર દેવેશોના ધામરૂપ હોઈ જાણે સ્વર્ગ હોય તેવું જણાય છે. ત્યાં રહેલા શોભતા પ્રાસાદોની પંક્તિયો શરદ્ગતુનાં વાદળોની તૃષાને(?) વહન કરે છે; અને ધ્વજની ઘુમરીઓના મધુર ધ્વનિવડે જાણે પોતાની અતિસિદ્ધ સમૃદ્ધિને દેવો પાસે કહે છે.^૧

અન્ય દેશમાંથી આવેલા લોકો જે નગરને જોઈને, પ્રમુદિત થઈને મનમાં માને છે કે-લક્ષ્મી-પ્રકાશવાળા, આ નગર આગળ, અન્ય નગરનું પ્રકૃષ્ઠ વર્ણન કરવું એ ઉચિત નથી.

તે નગરને, ચાલુક્યવંશી, નય(નીતિ)નો જાણકાર, શ્રેષ્ઠ નરેન્દ્ર કણ્ણ(કૃષ્ણ) પાલન કરતો હતો; જે બાહ્ય અને આંતર શત્રુઓનો વિધ્વંસક હતો તથા છ દર્શનોનું ભક્તિપૂર્વક સન્માન કરતો હતો. જાણે રાજમંડલમાં દેવત્વ

૧ “ અહિ ગુજ્જરવિસયહો મજ્જિ દેસુ ગામેણ મહીયહ વહુપણસુ ।

જયરાયર-વરગામહિ જિરુદ્ધુ ગાણાપયારસંપંદસમિદ્ધુ ॥

તહિ જયરુ અતિય ગોદ્રહ યણાસુ જ સમ્મુ વિચિત્તસુરેસયાસુ ।

પાસાયહ પંતિત્ત જહ સહંતિ સરયન્મહો તિષ્ઠાણં વહંતિ ॥

ધય-ફિકિણિ-ક્કલરવેહિ સરિદ્ધિ જં કહહ સુરહં પાસિ યદ્ધસિદ્ધિ ॥

તેજપાલેશત્રુજય પર રચાવેલ નંદીશ્વરના કર્મસ્થાય માટે કુંદેલિયા જાતિના પાષાણના ૧૬ થાંભલાઓ આ પાવક પર્વતથી જલમાર્ગે આણ્યા હતા. એવો ઉલ્લેખ, વિ. સં. ૧૩૬૧ માં રચાયેલા પ્રગંધચિતામણિ [વસ્તુપાલ-તેજ-પાલપ્રગંધ]માં મળે છે.

પ્રસ્તુત મંત્રીશ્વર તેજપાળે પાવકગિરિ(પાવાગઢ) પર કરાવેલા સર્વતોભદ્ર પ્રાસાદમાં પાવકગિરિના મૂલનાયક તરીકે કયા તીર્થંકરની શિખર પર પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી ? તે વીર ત્યાં સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું નથી; તેમ છતાં અન્યત્ર અન્વેષણ કરતાં જણાય છે કે—ત્યાં લગવાનું વીરની પ્રતિમા મુખ્યતથા હતી. ઉપર્યુક્ત મંત્રીશ્વરના સમકાલીન મહેન્દ્રસૂરિ (શ્વે. જૈન વિધિ-પક્ષીય) નામના વિદ્વાન આચાર્યે પ્રાકૃત ભાષામાં ૧૧૧ ગાથાપ્રમાણ તીર્થમાલા-સ્તોત્ર રચેલું છે; તેમાં અન્ય

કોતરકામ અને શિલ્પકળા દર્શાવી છે, તે અજ્ઞયખી પમાડે તેવી છે. આણુના પહાડ ઉપર આવેલા દેલવાડાનાં જૈનમંદિરોમાં જે પ્રકારની આઠ પાંદડીવાળા કમળની રચના કરવામાં આવી છે. તેવા જ પ્રકારની આકૃતિઓ અત્ર પણ જોવામાં આવે છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે તે જૈનમંદિરોના કોતરકામમાં શિલ્પીએ પોતાની બધી અક્કલ વાપરેલી દેખાય છે. સારે અહિંયા તેની થોડી રૂપરેખાનું જ જ્ઞાન થાય છે. ”—ચાંપાતેરનાં ખંડિયેરો [ભદ્રકાળી પૃ. ૨૪૭].

—આ લેખકને ખબર નહિ હોય કે આખું (દેલવાડા) નાં મનોહર શિલ્પકલામય સ્મારકોની રચના કરાવનારે પાવાગઢમાં પણ તેવું સ્મારક રચાવ્યું હતું, જે કાલ-બળે કિંવા સત્તા-બળે પલટાઈ ગયું છે !

તીર્થોત્તું સ્મરણ કર્યા પછી ૭૭ થી ૮૦ ગાથાઓમાં, ભરુ-
અચ્છ(ભરુચ)માં, અશ્વાવળોધ, સમલિકાવિહાર તીર્થમાં
રહેલા મુનિસુવ્રતસ્વામીને નમન કર્યા પછી ૮૧ મી ગાથામાં,
સ્તંભનપુર(ખંભાત)માં રહેલા, પ્રાતિહાર્યના સંનિધાન-
વાળા પાર્શ્વને વન્દના સાથે પાવકગિરિ(પાવાગઢ)ના શ્રેષ્ઠ
શિખર પર રહેલા, દુઃખરૂપી દાવાનલેને શાંત કરવામાં
નીર નેવા વીરની સ્તુતિ કરી છે.^૧

૧ “ સન્નિહિયપાહિહેરે પાસં વંદામિ ધંમજનુરમ્મિ ।

પાવયગિરિચરસિદ્ધરે હુહ-દવ-નીરં થુણે વીરં ॥ ”

—તીર્થમાલા [વિ. સં. ૧૯૨૩ માં મુંબઈમાં શા. હીરજી હંસરાજ
દ્વારા પ્ર. રત્નસાર ભાગ બીજો પૃ. ૩૧, ગાથા ૮૧].

આ તીર્થમાલા - સ્તોત્રની ૬૩ મી ગાથામાં, આખૂ. પરના
વસ્તુપાળ(તેજપાળ)કૃત જિન-ભવનનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે,
તેની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૨૮૭ માં થયે હતી—એથી આ સ્તોત્ર ત્યાર-
પછી સ્વરૂપ સમયમાં રચાયું હશે—એમ અનુમાન કરી શકાય.
કવિએ ૪૦ મી, ૬૯ મી ગાથામાં તથા અંતિમ ૧૧૧ મી ગાથામાં
પણ યુક્તિથી શ્રીમદ્ મહેન્દ્રસૂરિ નામનું સૂચન કર્યું છે.

“ એવમસાસય—સાસયપદિમા યુણિઆ જિણિદચંદાણં ।

સિરિમંમહિંદમુવણિદ—વંદમુણિવિંદયુય-મહિયા ॥ ”

મેરુતુંગસૂરિના શતપદી—સમુદ્ધારમાં તથા ત્રિધિપદ(અંચલગચ્છ)
ની પટ્ટાવલીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મહેન્દ્રસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૨૨૮
માં, દીક્ષા વિ. સં. ૧૨૩૭ માં, સૂરિપદ વિ. સં. ૧૨૬૩ માં,
ગચ્છનાયકપદ વિ. સં. ૧૨૭૧ માં અને સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૩૦૯
માં ૮૨ વર્ષની વયે તયરવાડામાં થયો હતો. તેની કૃતિ તરીકે ત્યાં
આ સ્તોત્રને સૂચ્યું છે.

પાવાગઢની તળેટીમાં વસેલા ચાંપકનેર(ચાંપાનેર)ના
 નિવાસી પ્રાગ્વાટ(પોરવાડ) સા. ગુણેયકે
 વિક્રમની ૧૫ અને કો. વાઘકે વિ. સં. ૧૪૬૦ માં
 મી સદીમાં. કરાવેલા પંચતીર્થોના તથા શાંતિનાથ-
 પ્રાસાદના આલેખ્યપટો^૧ (કપડા પર
 આલેખેલ તીર્થ-પ્રાસાદ-ચિત્રો) પાટણના સંઘવીપાડાના
 તાડપત્રી પુસ્તકલંકાર[નં. ૨૪૦]માં સૂચવાયેલ છે [જુઓ
 ગા. ઓ. સિ. પાટણ જૈન લં. ક્યોટલોગ વૉ. ૧, પૃ. ૧૫૪].
 આ ચિત્રો ચાંપાનેર, પાવાગઢનાં શ્વે. જૈનમંદિરોનાં જણાય છે.

વિક્રમની ૧૫ મી સદીના છેલ્લા ભાગમાં, જૈન શ્વે.
 તપાગચ્છમાં સુપ્રસિદ્ધ સોમસુંદરસૂરિના
 પાવાગઢમાં મહાન્ વિદ્વાન્ શિષ્ય ભુવનસુંદરસૂરિ
 સંલવનાથ. થઈ ગયા. જે(ગુરુખંધુ)નું સ્મરણ
 સુનિસુંદરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૬૬ માં
 ગુર્વાવલી(પદ્ય ૪૨૩)માં કર્યું છે અને જેમણે લઢ વાદી-
 ન્દ્રના સહાવિદ્યાવિડંબન ગ્રંથ પર વિદ્વત્તાભર્યાં વિવરણ-
 ટિપ્પનાદિ (જે ગા. ઓ. સિ. તં. ૧૨ માં પ્રસિદ્ધ)
 રચ્યાં છે. તે વિદ્વાને યાત્રાદિ-પ્રસંગે જિનેશ્વરોનાં-તીર્થોનાં
 લક્ષિતભાવભર્યાં અનેક સ્તોત્રો રચ્યાં હતાં; તેમાં પાવક ભૂધર
 (પાવાગઢ પર્વત) પર રહેલા ૩ જ તીર્થોંકર શંલવનાથનું
 ૯ પદ્યમય સં. સ્તોત્ર પણ છે; જેનાં ૮ પદ્યોનું છેલ્લું ચરણ
 આ પ્રમાણે છે—‘ સ્તુવે પાવકે ભૂધરે શમ્ભવં તમ । ’

૧ મનોહર શ્વે. જૈનમંદિરવાળા ઉપર્યુક્ત આલેખ્યપટના ફોટાઓ,
 ધી ઈંડીઆ સોસાયટી લંડન દ્વારા ૧૯૩૨ માં પ્રકટ થયેલ ઈંડીઅન
 આર્ટ એન્ડ લેટર્સમાં રા. રા. નાનાલાલ ચી. મહેતા આઈ. સી. એસ.
 ના પરિચય લેખ(પૃ. ૭૧ થી ૭૮) સાથે પ્રકાશમાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ:—પાવક પર્વત પર રહેલા તે શંભવનાથ-
(ત્રીજા તીર્થંકર)ની હું સ્તુતિ કરું છું. પાવકદુર્ગા-માંડન
આ શંભવજિન-સ્તવનનું પ્રારંભ પદ આ પ્રમાણે છે—

“ મહાપ્રાતિહાર્યાશ્રિયા શોમમાનં સુવર્ણાદિવપ્રત્રયોદીપ્યમાનમ્ ।
સ્ફુરત્કેવલજ્ઞાનવર્ણીવસન્તં સ્તુવે પાવકે મૂધરે શમ્ભવં તમ્ ॥”

તેમાં પાવાગઢને ખુંડરીકાચલ-શત્રુંજય પર્વતના
અવતારરૂપે વર્ણવતું ૫ મું પદ આ પ્રમાણે છે—

“ સ્થિતં પુન્ડરીકાચલસ્યાવતારેઽલિલક્ષ્માધરત્રેણિશૃન્ગારહારે ।
તૃતીયં જિનં કુન્દદન્તં મદન્તં સ્તુવે પાવકે મૂધરે શમ્ભવં તમ્ ॥”

ચાંપાનેર પુરના મુકુટ જેવા પવિત્ર પાવકાદ્રિ પર રહેલા
શંભવનાથ(૨વે. જિનમૂર્તિ) પ્રત્યે લક્ષ્મિભાવ પ્રેરતું ભુવન
નામગર્ભિત છેલ્લું પદ, તેમાં આ પ્રમાણે છે—

“ ચાંપાનેરપુરાવતંસવિશદઃ(દે) શ્રીપાવકાદ્રૌ સ્થિતં
સર્વં શમ્ભવનાયકં ત્રિભુવનાલંકારદારોપમમ્ ।
इत्यं यो गुरुभक्तिभावकलितः संस्तौति तं वृण्यते
ताः सर्वा अपि मङ्गलोत्सवरमाभोगान्विताः सम्पदः ॥ ”

૧ પ્રકટ થતો જૈનસ્તોત્રસંદોહ [ભા. ૨ જો, પૃ. ૧૬૬-૧૬૭]

તપાગચ્છના શ્રુમતિસુંદર આચાર્યની મધુર વાણી
સાંભળીને માંડવગઢ(માળવા)નો વિશિષ્ટ
વિક્રમની ૧૬ મી સંઘપતિ વેલ્લાક, સુલતાનનું ફરમાન
સદીમાં શ્વે. મેળવી સંઘ લઈ યાત્રાએ ચાલ્યો હતો.
જૈન સંઘો રતલામમાં પર સંઘવીઓ સાથે સંઘ-
પતિ-તિલક ધરાવી ઇડરગઢ, જીરાવલા,

આળૂ, રાણપુર વિગેરેમાં યાત્રા કરી વેદલાકે આચાર્યશ્રીને સુવર્ણ વિગેરે નાણાંથી વધાવ્યા હતા અને સાથેના ૩૦૦ સંયતોને વેષ-વસ્ત્રાદિ પહેરામણીથી સત્કૃત કર્યા હતા. અને “તે જ સંઘવીએ તે વખતે એ જ આચાર્ય દ્વારા સોમસાગર-ગણિને વિબુધ(પં.)પદ અપાવ્યું હતું. પાવકશૈલ(પાવાગઢ) પર રહેલા શાંભવનાથને પ્રણામ કર્યા પછી હૃદયમાં શાંતિ પામતા તે સંઘવીઓ માળવા દેશમાં પોતાના સ્થાને પહોંચ્યા હતા.”—એવો ઉલ્લેખ, વિ. સં. ૧૫૪૧ માં પં. સોમચારિત્રગણિએ રચેલા ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્યમાં મળે છે.

વિ. સં. ૧૫૦૮ માં વૈ. વ. ૧૩ પ્રાગ્વાટ સાહ્યે તપા-ગચ્છના રત્નશેખરસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલી ૨૪ પ્રતિ-માઓમાંથી બળ્લે પ્રતિમાઓ લિપ્ત લિપ્ત સ્થાનમાં સ્થાપી હતી; તેમાંથી બે પ્રતિમા ચંપકમેરુ(ચાંપાનેર)માં પણ સ્થાપી હતી [જુઓ જિન વિ. પ્રાચીનજૈનલેખ-સંગ્રહ ભા. ૨, લે. ૩૭૨]

વિ. સં. ૧૫૧૭ માં ભોજ-પ્રબંધ વિગેરે રચનાર રત્નમંદિરગણિએ ઉપદેશતરંગિણી [ચ. વિ. ગ્રં. પૃ. ૬] માં; પુરુષપ્રવર્તિત તીર્થો જીરાપદલી, ફેલવર્ધિ, કલિકુંડ, કુર્કુટેશ્વર, પાવક, આરાસણ, સંજેશ્વર, આરૂપ વિગેરે સૂચવતાં પ્રસ્તુત પાવાગઢને પણ પાવક શબ્દ દ્વારા સૂચવેલ છે.

૧ “તેનૈવ સોમસાગરગણેસ્તદા ચૈરદાયિ વિવુધપદમ્ ।

પાવકશૈલે શમ્ભવનાથમથાનમ્ય સદ્વેશાઃ ॥

હદિ નિર્વૃત્તિમન્તસ્તે માલવનીવૃત્તિ નિજાલયાનાપુઃ ॥ ”

—ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય [સર્ગ ૩, પદ્ય ૯૧-૯૩]

વિ. સં. ૧૫૨૪ માં પ્રતિષ્ઠાસોમે રચેલા સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય[સર્ગ ૧૦, પદ ૩૨ થી ૪૨]માં જણાવ્યું છે કે—

વિ. સં. ૧૪૯૬ માં રાણપુર(મારવાડ)માં, સિદ્ધ-
પુરના રાજવિહાર જેવું 'ત્રિભુવન-
ચાંપાનેરના રાજા દીપક' જિનમંદિર, તપાગચ્છના સોમ-
જયસિંહથી સુંદરસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવનાર
સન્માનિત સુપ્રસિદ્ધ ચોરવાડ વણિક ધરણાશાહે
સોમદેવ-ત્યાં મધુરવચનભાષી સોમદેવ વાચ-
સૂરિ કને આચાર્યપદવીમાં સ્થાપિત કરાવ્યા
હતા. ગુરુ-ગણાધીશનો આજ્ઞાથી

ઉજ્જયંત(ગિરનાર)માં સંઘપતિ લક્ષ્મી અને ગદાસચિવે
કરાવેલાં ઘણા જિનગિઓની પ્રતિષ્ઠા કરનારા તથા વાચક વિ.
પદ આપનારા તે પ્રભાવશાલી આચાર્ય સોમદેવસૂરિએ
ચાંપાનેર-પાવાગઢના સુપ્રસિદ્ધ રાજા જયસિંહ, જૂનાગઢના
રા. મંડલિક અને મેવાડના મહારાણા કુંભકર્ણુને મધુરવાણી;
કવિતા-શક્તિ, સમસ્યા-પૂર્તિ વિગેરેવડે હૃદયમાં ચમત્કૃત કર્યા
હતા-તે સંબંધમાં તેમના સમકાલીન વિદ્વાન કવિઓના
ઉલ્લેખો તરફ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

ઉપર્યુક્ત પં. પ્રતિષ્ઠાસોમે સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાં સૂચવ્યું

૧ તપાગચ્છનાયક સોમસુંદરસૂરિએ રચેલાં, સુખમદ્દશબદ-
પ્રયોગવાળાં ૧૮ સ્તોત્રો[ય. વિ. ગ્રં. ના જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ ભા.
૧ લામાં પ્ર.]ને તેમના શિષ્ય પ્રસ્તુત ગુણવાન સોમદેવગણિએ
ગુરુલલિતથી શુદ્ધ કર્યાં હતાં તથા તે પર સંક્ષિપ્ત અનર્થે વિ. સં.
૧૪૯૭માં રચી હતી. પાટણના જનસંઘના પુ. ભં. ૧૦)માં
રહેલી તેની પ્રતિમાં સ્પષ્ટ છે.

છે કે—“ ઉત્કટ શત્રુઓને જીતનાર, રાજ-તેજ-પ્રતાપવડે સૂર્ય જેવો, મેવાડનો સ્વામી તે આ કુંભકર્ણ રાજા, જે (સોમદેવસૂરિ) ની નવાં કાળ્યૌ રચવાની કળાવડે હૃદયમાં હર્ષિત થયો હતો અને તેને શ્રીહર્ષકવિથી પણ શ્રેષ્ઠ કવિ માનતો હતો.

જેણે (સોમદેવસૂરિએ) પૂરી કરેલી નવા મહાન અર્થવાળી, વિક્રાનોવડે વર્ણન કરાતી સમસ્યાને સાંભળીને જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ)નો સ્વામી મંડલિક રાજા, પોતાના હૃદયમાં અમત્કાર પામ્યો હતો.

શત્રુઓને કંપાવનાર, ચંપકનેર (ચાંપાનેર)નો નાયક, દાતા અને વિશુદ્ધ ચરિત્રવાળો, રાજાઓમાં મુકુટ જેવો, જયસિંહ રાજા, જે (સોમદેવસૂરિ)નાં વચનોવડે, પ્રસન્ન થઈને પોતાના સ્નેહીઓ સાથે જલ્દી પોતાનું માથું ડાલાવતો હતો.

જગત્માં ઉપમા ન આપી શકાય એવા રૂપવડે કામદેવતા અહંકારને નષ્ટ કરનાર, ચંદ્ર જેવા ઉજ્જવલ ચશવડે સમસ્ત વિશ્વને શોભાવનાર, આતુર્યવડે બૃહસ્પતિ જેવા, અતિતેજસ્વી, નરદેવો (રાજાઓ)થી નમન કરાયેલા તે સોમદેવસૂરિ શોભતા હતા.”

૧ “ શ્રોમેદપાટપતિસ્તુતશત્રુજૈત્રઃ શ્રીકુમ્ભકર્ણનૃપતિર્વૃપતિર્ગમમાનુઃ ।
યન્નવ્યકાવ્યકલયા હૃદયે જહર્ષ શ્રીહર્ષતોડયમધિકં ચ કવિં સ મેને ॥
શ્રીજીર્ણદુર્ગવિભુમણ્ડલિકો નરેન્દ્રો યત્પૂરિતાં નવમહાર્થયુતાં સમસ્યામ્ ।
આકર્ણ્ય કર્ણપુટકેન સકર્ણવર્ણ્યા તૂર્ણ સ્વકીયહૃદયે સ ચમચ્ચકાર ॥
પ્રત્યર્થિકમ્પકરચમ્પકનેરનેતા દાતાડવદાતચરિતો જયસિંહભૂપઃ ।
સમ્પ્રીણિતઃ પ્રણયિભિઃ સહ યદ્વચોમિસ્તૂર્ણ સ્મ ધૂર્ણયતિ મૌલિમિલેશમૌલિઃ ॥

વિ. સં. ૧૫૪૧ માં પં. સોમચારિત્રગણિયે પણ ગુરુ
ગુણરતનાકર કાવ્યમાં એને અનુસરતું સૂચવ્યું છે કે—

“ જ્યોત્યે(સોમદેવસૂરિયે) તરુણવયમાં હોવા છતાં
પણ, રાજ-સભામાં હર્ષ વર્ષાવતાં વાકયોવડે, વિદ્યા સંબંધી
વિવાદોવડે મદમત્ત થયેલા વાદીઓનું નિવારણ કરીને પોતાની
કવિતા-કલાના અતિશયથી કુંભકર્ણુ રાજને રંજિત કર્યો હતો.

જ્યોત્યે(સોમદેવસૂરિયે) પોતાની વાણીની મધુરતા,
કવિતા, સમસ્યા-પૂર્તિ વિગેરેવડે પાવકાવનિષ(પાવાગઢના
રાજ) જયસિંહ, અને જીર્ણદુર્ગ(જુનાગઢ)ના રાજા રા
મંડલિક વિગેરે નરેન્દ્રોના હૃદયમાં અમત્કાર પમાડ્યો હતો.

જગદનુપમરૂપધ્વસ્તકન્દર્પદર્પઃ શશિવિશદયશોભિઃ શોભિતાશેષવિદ્યઃ ।
પદનતનરદેવઃ સોમદેવઃ સ સૂરિચતુરિમસુરસૂરિર્ભૂરિમા માસતે સ્મ ॥”

—સોમસૌભાગ્યકાવ્ય [જ્યેન શાનપ્રસારક મંડળ, મુબઇ દ્વારા
પ્ર. સર્ગ ૧૦, પદ ૩૮ થી ૪૧]

—સોમસૌભાગ્ય-ટિપ્પના આ. સ્મા. ગ્રં. ૨૨ પટ્ટાવલી-સમુ-
ચ્ચય ભા. ૧, પૃ. ૩૯]માં જણાવ્યું છે કે—

“ મહાવાદી સમર્થવ્યાખ્યાતા મેવાદાધિપતિકુંભકર્ણ-જીર્ણદુર્ગાધિપતિ-
મંડલિક-ચાંપાનેરાધિપતિજયસિંહપૂજિતઃ સમર્થકવિઃ શ્રીસોમદે-
વસૂરિઃ । ”

ભાવાર્થ—મહાવાદી, સમર્થ વ્યાખ્યાતા અને સમર્થ કવિ સોમ-
દેવસૂરિ, મેવાડના અધિપતિ કુંભકર્ણ, જીર્ણદુર્ગના
અધિપતિ મંડલિક અને ચાંપાનેરના અધિપતિ-રાજા
પૂજિત-સદૃત-સન્માનિત થયા હતા.

જેઓ, રાજાઓને રંજન કરવાની કલા અને બલવડે
બાળપણથી જોવા, વિશાલ બુદ્ધિવડે બૃહસ્પતિ જોવા, કુદૃષ્ટિ-
ઓને જીતનારા હોવાથી દેવસૂરિ જોવા, તથા અનેક સ્તવો
અને સ્તુતિઓ કરવાવડે જે જિનપ્રભ જોવા હતા. તે વાચક-
નાયક સોમદેવગણિને, તે પ્રસિદ્ધ ગણધારી(ગચ્છનાયક)
રત્નશેખરસૂરિએ, રાણપુર નગરમાં, સંઘપતિ ધરણે કરેલા
મહોત્સવપૂર્વક સૂરિપદ આપ્યું હતું.^૧ ”

રાજા જયસિંહ ચહુઆણના રાજ્યમાં.

હાલોલ ગામ પાસે નાની ઉમરવાણ ગામમાં રહેલા કૃષ્ણ
ઉપરના શિલાલેખ પરથી જણાય છે
પાવાગઢના રાજા કે-વિ. સં. ૧૫૨૫માં માઘ વ. ૮ શનિ-
જયસિંહનો વારે, પાવકુર્ગ(પાવાગઢ) પર ઉપર્યુક્ત
પરિચય મહારાજ જયસિંહદેવતું રાજ્ય વિજ-
યવંત હતું. ચહુઆણવંશમાં પૃથ્વીરાજ
પ્રમુખ ધણા રાજા થઈ ગયા. એ જ વંશ-કુલમાં તિલક જોવા
થયેલા [રણથંભોરવાળા] હમ્મીરદેવના કુલમાં થયેલા

૧ “ વિદ્યાવિવાદમદમેદુરવાદિવૃન્દં વાક્યૈર્નિર્વાર્ય નૃપપર્ષદિ હર્ષવૈષેઃ ।
યૈ રક્ષિતઃ સ્વકકવિત્વકલાતિરેકાત્ ક્ષુદ્રૈરપિ ક્ષિતિપતિઃ કિલ કુમ્ભકર્ણઃ ॥
શ્રીપાવકાવનિપત્તઞ્જયસિંહ-જીર્ણદુર્ગેશ-મંડલિકહામ(રા પ્ર)મુખા નરેન્દ્રાઃ ।
આત્મીયગીર્મધુરતા-કવિતા-સમસ્યાપૂર્ત્યાદિનાં હૃદિ ચમત્કૃતિમાપિતા યૈઃ ॥
મૂજાનિરજ્જનકલાબલવપ્પમટ્ટિકલ્પાસ્ત્વનત્પધિષણા ધિષણાનુકારાઃ ।
યે દેવસૂરિસદૃશાઃ કુદૃશાં જયિત્વાત્રૈકસ્તવ-સ્તુતિવિધાનજિનપ્રભામાઃ ॥
તેમ્યો દદુર્નગરરાણપુરે ક્ષણૌધે સૂરેઃ પદં ધરણસહ્વપતિપ્રણીતે ।
શ્રીસોમદેવગણિવાચકનાયકાનાં શ્રીરત્નશેખરચરા ગણધારિણસ્તે ॥ ”

—ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય [સર્ગ ૧, પદ્ય ૧૦૭-૧૧૦ ચ. વિ. ગ્રં.]

ગંગાજીશ્વરના પુત્ર આ જયસિંહ રાજા હતા. જેઓ પૂર્વ પુરુષોનો ઉદ્ધાર કરવામાં ધીર, શ્રીશક્તિનારે લક્ષ્મી, નિત્ય સુવર્ણ અને ગાયનું દાન કરનાર, દિલ્લેને શાસન આપનાર અતિ દાની, પ્રતાપી રાજાધિરાજ હતા. તેમના આદેશથી ઉપર્યુક્ત આંમલું ગામમાં પોતાની માતા કામાદેવીના પુણ્ય માટે પૂર્વોક્ત કૃત્તે કરાવ્યો હતો.

અણહિલવાડ પાટણ(ગુજરાત)માં આગ્વાટ બૃહદ્દાખા-
(વીસા પોરવાડ)માં મુકુટ જેવા છાંડા
પાટણના શ્રે. જૈન શેઠના વંશમાં ખીમસિંહ અને સહસા
સંઘવીઓએ નામના બે ઉદારચરિત સંઘવી, વિક્રમની
પાવાગઢમાં કરા- ૧૬ મી સદીના પ્રારંભમાં થઈ ગયા.
વેલ મંદિર અને જેમણે પોતાના કુટુંબની સાધ્વી સાધુ-
મૂર્તિ-પ્રતિષ્ઠા લખિધને તપાગચ્છના જયચંદ્રસૂરિદ્વારા

૧ વિજયનગરના રાજા દેવરાય(મહિસાળું ન ખીજ)ના દર-
બારના કીર્તિકર કવિ ગંગાધરે ' ગંગાદાસ-પ્રતાપવિલાસ ' નામનું
નાટક રચ્યું હતું, તેમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે ઉક્ત નાટકકાર, દ્વારકાની
યાત્રા કરી, અદ્વૈતમદાવાદ નગરમાં ગુજરાતના મુલતાનની સભાના
વિદ્વાનોને ચૂપ કરી, ૭ મહિના મુધી ત્યાં રહ્યો હતો. પછી ત્યાંથી નીક-
ળીને તે પાવાયત્ર(પાવાગઢ)ના અધીશ્વર અને ચંપકપુર (ચાંપાનેર)ના
ઇદ્ર ઉપર્યુક્ત ગંગાદાસ રાજાને મળ્યો હતો. તે કવિની કવિ-
તાથી સંતુષ્ટ થયેલા તે રાજાએ બહુમાન-દાનોદ્વારા પરિવૃષ્ટ કરી કવિને
પોતાના ચરિત્રના અભિનયવાળું નાટક કરવા કહ્યું હતું. તે પ્રમાણે
રચાયેલું લેખાત્તર તે નાટક, ચાંપાનેર જઈ મહાકાલીના મહોત્સવ
ઉપર પૂર્વોક્ત રાજાની સમક્ષ બજાવવામાં આવ્યું હતું, જેમાં એ રાજાએ
અદ્વૈતમદાવાદના મુલતાનો સામે કરેલા યુદ્ધ-પરાક્રમનું વર્ણન છે.

મહોત્સવપૂર્વક પ્રવર્તિની પદવીમાં સ્થાપિત કરાવી. જેમણે
અંપકનેર સમીપના અત્યુચ્ચ શિખરવાળા પાવકગિરિ
(પાવાગઢ) પર અર્હતત્વું ચૈત્ય અને ત્યાં આર્હત(જિનનું)
અતિપ્રૌઢ બિંબ કરાવ્યું હતું; જેની ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા
પણ, તે બંનેએ હર્ષોત્સવપૂર્વક વિ. સં. ૧૫૨૭ માં પોષ
વ. ૫ ના સુદિવસે કરાવી હતી.^૧

જે બંને સંઘવીએ વિ. સં. ૧૫૩૩માં સંઘ-સન્માન કરતાં,
અન્ન-દાન આપતાં, સુક્ષેત્રોમાં દ્રવ્ય સ્થાપતાં, તથા જિનમતની
પ્રભાવના કરતાં શત્રુંજય, ગિરનાર વિગેરેમાં મહાન્
યાત્રોત્સવ કર્યો હતો. ૨ દાન-શાલા, દીનોદ્ધાર, સાધર્મિકલક્ષિત,
રૂપાનાણાવાળા સમ્યગ્દર્શન-મોદકોની લહાણી, ગચ્છ-પરિ-
ધાપનિકા, પ્રતિમા-પ્રતિષ્ઠા, ગુરુનાં પદ-સ્થાપન, પ્રૌઢ પ્રવેશો-
ત્સવ, તીર્થોદ્ધાર, પરોપકાર વિગેરે સત્કર્તવ્યો દ્વારા જિનશાસ-
નની પ્રભાવના કરનારા એ બંને સદ્ગૃહસ્થોએ તપાગચ્છના
લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, સોમજયસૂરિ વિગેરે આચાર્યોના સદુપદેશથી
વિ. સં. ૧૫૩૮માં ચિત્કોશ(જ્ઞાન લંકાર)માં પોતાના દ્રવ્યવર્ઠે
સમગ્ર જિનસિદ્ધાંત લખાવ્યો હતો. તેમાંથી મળી આવતી
પુસ્તિકા એના અંતમાં તેમની વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ (પાટણ
ત. લં.)થી તેમનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧ “ શ્રીમચ્ચંપકનેર-પાવકગિરૌ પ્રોત્તુંગશંગેઽર્હત-

ચૈત્યં તત્ર ચ વિંબમાર્હતમતિપ્રૌઢં પ્રતિષ્ઠાં તથા ।

તસ્યોચૈર્મુનિ-દૃષ્-શર-ક્ષિતિ[૧૫૨૭]મિતે વર્ષે સહર્ષોત્સવં

પોષસ્યાસિતપંચમીસુદિવસે ચૌ કારયાંચક્રતુઃ ॥૧૩॥ ”

૨ “ સોત્કર્ષ શિખિ-શંભુનેત્ર-વિષય-ક્ષમા [૧૫૩૩] સંસ્થ્યવર્ષે સદા-

ડપ્યન્નાવારિતદાન-માનવિભિભિઃ શ્રીસંઘસન્માનનૈઃ ।

વિ. સં. ૧૫૨૬ માં જેઠ વદ ૭ ગુરુવારે ચંપકપુરમાં
અંચલગચ્છેશ જયકેસરિસૂરિના ઉપ-
ચાંપાનેરના શ્વે. દેશથી ગૂર્જરવંશના મં. નગરાજ
જૈનોએ પ્રતિષ્ઠિત સુશ્રાવકે પિતામહના પુણ્યમાટે કરાવી,
કરાવેલી મૂર્તિયો શ્રીસંઘદ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ શાંતિ-
નાથર્ણિખ, હલોઈમાં સામળા પાર્શ્વ-
નાથ-જિનાલયમાં છે.

[જુઓ ખુદ્ધિ. જૈન પ્રતિમાલેખસંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૨૬]

મહિમુદ બેગડા (બેગડા)ના રાજ્યમાં.

આ પાતશાહ મહિમુદ બેગડાના સમયમાં પણ ત્યાંના
નગરશેઠ ચાંપશી મેતા વિગેરે શ્વે. જૈનોનું આધાન્ય જણાય
છે. જેઓની ગ્રેરણાથી હડાળાના અતિધનાત્મ્ય છતાં સાદા

મુક્તેન્નાર્યનિવેશનૈર્જિનમતં પ્રોદ્ભાસયંતૌ ચ યૌ

શ્રીશત્રુંજય-રૈવતાદિપુ મહાયાત્રોત્સવં ચક્રતુઃ ॥ ૧૪ ॥ "

વસુ-ત્રિ-શર-મૂ [૧૫૩૮] ચિત્કોશે x x x

શ્રીસંઘાધિપતી(સ્ત્રી)મર્સિદ-સહસાસંઙ્ગૌ વદાન્યાવિહ ॥ ૨૦ ॥ "

—પાટણ તપાગચ્છ ભં. ડા. ૩૭

૧ જે વખતે અણહિલપુર પાટણમાં પાતશાહ મહિમુદ સુર-
ત્રાણનું રાજ્ય હતું અને તેના વિજયકટક(સૈન્યછાવણી)ની સ્થિતિ
ચંપકનેર સ્થાનમાં હતી. તે વખતે વિ. સં. ૧૫૪૫માં માર્ગ.
વ. ૨ શુક્રવારે, વિષ્ણુશર્માના પ્રસિદ્ધ પંચાખ્યાન(પંચતંત્ર)ના,
આ ધનરત્નસૂરિએ કરેલા સમુદ્ધારની એક પ્રતિ, સિદ્ધપુરવાસી
દુવે વાછાના પુત્રને લણવા માટે આગ્વાટવંશી મં. કેશવના પુત્ર
મં. ભીમાના પુત્ર મંત્રી આસધરે પુણ્યોદય માટે લખાવી હતી—

ખેમા દેદરાણી જેવા ઉદાર સદ્ગૃહસ્થે વિકરાળ દુષ્કાળ વખતના ઉપાડી લીધેલા, વાર્ષિક રક્ષા-ભારથી ‘ અન્ન-દાતા ’ ‘ દુષ્કાળ-ભંજક ’ ‘ શાહ ’ જેવાં વણિક્ષ જૈનસમાજનાં બિરુદને સાચાં કરી બતાવ્યાં હતાં. દુર્જનોનાં મુળને બાંધ કરાવી શાહવટને સાચવી હતી. એ વૃત્તાન્ત જાણવા માટે કવિ લક્ષ્મીરત્ને વિ. સં. ૧૭૨૧ માં રચેલો ખેમાનો રાસ [ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ ભા. ૧, ચ. વિ. ગ્રં. પ્ર.] જોવો જોઈએ.

૫. વિવેકધીરગણિએ વિ. સં. ૧૫૮૭માં રચેલા ઇષ્ટાર્થ-સાધક નામના શત્રુજયોદ્ધાર પ્રબંધ [ઉ. ૨, શ્લો. ૧૬] માં શાહિ મહિમુંદ વેગડનો પરિચય આપતાં જણાવ્યું છે કે— ‘ તેણે યુદ્ધવડે જીર્ણદુર્ગ અને ચંપકદુર્ગ (ચાંપાનેરગઢ) લીધા હતા. ’ ઉપર્યુક્ત પ્રબંધના અંતમાં મૂકેલ રાજવલી-કોષકમાં, ગુજરાતના સુલતાનોમાં વિ. સં. ૧૫૧૫ થી ૫૨ વર્ષ પર્યંત તેનું રાજ્ય તથા તેણે ગ્રહણ કરેલ પાવકાચલ (પાવાગઢ) અને જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ) નું સૂચન છે.^૨

“ સ્વસ્તિશ્રી સંવત્ ૧૫૪૫ વર્ષે માર્ગસર વદિ પક્ષે દ્વિતીયાયાં તિથૌ શુક્રે દિને શ્રીપત્તન[શ્રી]મદ્ગણિપુરપત્તને વાસ્તવ્યશ્રીપાતસાહશ્રીમહિમુંદ-સુરત્રાણરાજ્યે વિજયકટકસ્થિતિચંપકનેરસ્થાને પિં । રાજ્યરોમિં । x x ”

—પાટણ સંધ, જૂના ભંડારની પ્રતિ ડા. ૩૦

૧ “ મહિમુંદ-કુતુબદીનો શાહિમહિમુંદવેગડસ્તદનુ ।

યો જીર્ણદુર્ગ-ચંપકદુર્ગો જગ્રાહ યુદ્ધન ॥

શત્રુજયતીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધ [આત્માનંદ સલા ભાવનગરથી પ્ર. ઉ. ૨, શ્લો. ૧૬]

૨ ‘ સં. ૧૫૧૫ વ. મહિમુંદવેગડરાજ્ય વ. ૫૨ પાવકાચલ-જીર્ણદુર્ગો ગ્રહીતૌ । ’

—રાજવલી-કોષક.

દુષ્કાળના વિકટ વર્ષમાં શાહ બિરુદની શોભા વધારનાર
ખેમાશાહના રાસમાં વિ. સં. ૧૭૨૧ માં કવિ લક્ષ્મીરત્ને
તે સ્થળનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે—

“ ગુજર દેશ છે ગુણનીલો, પાવા નામે ગઢ બેસલો;
મોટા શ્રીજિન તણા પ્રાસાદ, સરગ સરીશું માંડે વાદ. ૨
વસેં સેહર તલેટી તાસ, ચાંપાનેર નામે સુવિલાસ;
ગઢ મઢ મંદર પોલ પ્રકાસ, સમજૂમીમાં ઉત્તમ આવાસ. ૩
વરણુ અઢાર લાં મુપિ વસેં, સોભા દેપિ મનમુ લસેં;
વેપારીની નદી રે મણા, સાતસેં હાટ સરખ્યાં તણા. ૪
પાતસાહ તિહાં પરગડો, રાજ્ય કરે મેંમદ વેગડો;
સતરસેં ગુજ્જરનો ધણિ, જિણે જુજખલેં કાધી પોહવિ ધણિ. ૬

x x x x

નગરશેઠ મેતો ચાંપસી, અહનિસ ધર્મતણિ મતિ વસી. ૬ ” વિ. વિ.

વિ. સં. ૧૫૪૭માં માધ શુ. ૧૩ ચાંપકનેરવાસી ગૂર્જર-
શાંતિના સા. સદયવચ્ચે તપાગચ્છી સુમતિસાધુસૂરિદ્વારા
પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ શીતલનાથ બિંબ(પંચતીર્થી) અમદાવાદમાં,
દેવસાના પાડામાં, પાર્શ્વનાથ જિનાલયમાં છે [જુઓ બુદ્ધિ.
જૈનપ્રતિમાલેખ-સંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૧૦૮૮].

વિ. સં. ૧૫૫૬માં ચાંપકનેરવાસી શ્રે. ધરણાકે, નિગમા-
વિર્ભાવક ઈંદ્રનંદિસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ શાંતિનાથબિંબ,
ખનારસ સૂતટોલાના જૈનમંદિરમાં છે [જુઓ-પૂ. નાહર-
જૈનલેખસંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૪૦૪].

તાનને આવવાના સમયની જેમ તેમનો પ્રવેશોત્સવ કર્યો હતો. તે જાણી કેઇ દુર્જને મુદાફર પાતશાહ આગળ કહ્યું કે—‘ આવો પ્રવેશોત્સવ કર્યો. ’ તેથી કપડવંજમાં ખંદા મોકલ્યા. ગુરુજી ત્યાંથી પહેલેથી જ ચાલીને ચૂણેલ ગામ પહોંચી ગયા હતા. શ્રીપૂજ્યે રાતે શ્રાવકો આગળ કહ્યું કે—‘ વિદ્ય છે, એથી અમે આલ્યા જઇશું. ’ રાત્રે આલ્યા અને સોઝીત્રા ગામે પહોંચી ગયા. આ તરફ ખંદા ચૂણેલ ગામ પહોંચ્યા અને પૂછ્યું કે—ગુરુજી ક્યાં છે ? ગામના રાજાએ કહ્યું કે ‘ અમ્હે જાણતા નથી, અહિંથી ક્યાંય આલ્યા ગયા. ’ ખંદા ત્યાંથી પાછા વળ્યા.

ગુરુજી ખંભાતમાં પધાર્યા, સંઘે ઉત્સવ કર્યો. દુર્જનોએ ચાડી કરી. ગુરુજીને જોજાઓએ ખંદીના સ્થાન- (કેદખાના)માં રાખ્યા. સંઘની પાસેથી ૧૨૦૦૦ ટંકા જૂનાં નાણાં પ્રમાણે લીધા. ગુરુજીએ મનમાં વિચાર્યું કે—‘ આવી રીતે બધે થાય, તો અત્યંત દુષ્કર થાય ’ એમ વિચાર કરી આયંબિલ તપ કરી, સૂરિમંત્ર આરાધતાં અધિષ્ઠાયકનું વચન થયું કે—‘ આક્ષેપ કરો, દ્રવ્ય પાછું વળશે. ’

“ પછી શતાર્થી પં. હર્ષકુલગણિ, પં. સંઘહર્ષગણિ, પં. કુશલસંયમ ગણિ, શીઘ્રકવિ પં. શુભશીલગણિ વિગેરે ચાર ગીતાર્થીને ચંપકદુર્ગ (ચાંપાનેર) મોકલ્યા હતા. તેઓએ ત્યાં જઈને સુલતાનને પોતાની કાવ્યકલા દર્શાવી, રંજિત કરી, દ્રવ્ય વાળીને ગુરુને વંદન કર્યું હતું.”

૧ “ તત્ જ્ઞાત્વા પિશુનેન પાતસાહમુદાફરસ્યાગ્રે પ્રોક્તમ્ । x x ”

૨ “ પંદ્રચાત્ શતાર્થી પં. હર્ષકુલગણિ-પં. સંઘહર્ષગણિ-પં. કુશલ-

વિ. સં. ૧૫૭૧ માં -તપાગચ્છ કુતબપુરા શાખાના આચાર્ય ઇંદ્રનાંદિસૂરિના શિષ્ય પ્રમોદસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી ચંપકનેરદુર્ગના શ્રીસંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલી દેવકુલિકા ઉલ્લેખ નાડલાઈ(દેસૂરી જીલ્લો, મારવાડ)માં છે [જુઓ પૃ. નાહરનો જૈનલેખસંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૮૫૦].

વિ. સં. ૧૫૭૬ માં ચૈત્ર વ. ૮ બુધવારે ચંપકનેર-વાસી શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતિના દો. ધૂસાકે વૃદ્ધતપાપક્ષના ૧૬૫-રત્નસૂરિદ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ મુવિધિનાથર્ણિખ, ખંભાત-માં, ખારવાડામાં મહાવીર જિન-મંદિરમાં છે [બુદ્ધિ. જૈન પ્ર. લેખસંગ્રહ ભા. ૨, લે. ૧૦૩૩].

વિ. સં. ૧૫૭૬ માં વૈ. શુ. ૧૨ રવિવારે ચંપકનગરવાસી વૃદ્ધપ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના શ્રે. સિવાએ સાધુપૂર્ણિમાપક્ષના ભ. મુનિચંદ્રસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલી આદિનાથ-ચતુ-વિંશતિકા જેસલમેરમાં થીરશાહ શેઠના જૈનમંદિરમાં છે. [જુઓ—પૃ. નાહર જૈનલેખસંગ્રહ ભા. ૩, લે. ૨૪૫૭].

સંયમગણિ-શીઘ્રકવિપં. શુભશીલગણિપ્રમૃતિગીતાર્યાશ્ચત્વારઃ ચંપકદુર્ગે પ્રહિતાઃ । તૈસ્ત્ર ગત્વા સુરંગાણસ્ય સ્વકાવ્યરંજનકલા દર્શયિત્વા દ્રવ્યં વાલયિત્વા ચ ધીગુરુ વવંદુઃ ॥ ”

—તપાગચ્છ[ભ. પૌ.]પટ્ટાવલી [વિ. સં. ૧૬૩૬ માં હેમસોમસૂરિ ગચ્છાધિપતિ થયા, તે સમયપર્યંતની. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા હ. લિ. પ્રતિ પ. ૧-૨]

ઈ. સન ૧૫૧૧-૧૪ (વિ. સં. ૧૫૬૭-૭૦) દરમ્યાન ગુજ-રાતમાં આવેલા ફિરંગી મુસાફર ખારજોસાએ ચાંપાનેર નગરની મદત્તા અને તેની આસપાસના પ્રદેશની કળદૂપતા વિગેરે સંગ્રહમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

પાતશાહ બાધરશાહના રાજ્યમાં.

ઉપર્યુક્ત મહિમુન્દ વેગડ પછી થયેલા મુજબ્દરના પુત્રોમાં શકંદરરાજનો નાનો ભાઈ બાધર બાધરશાહે હતો. જે પ્રતાપી અને સાહસી હતો. આંખાનેરમાં પૂર્વે થયેલા રાજપુત્રોનાં ચરિત્રને કર્મશાહનું સાંભળનારો તે(શાહનદો) પૃથ્વીનું કંરેલું નિરીક્ષણ કરવાના વ્યસનથી કેટલાક સન્માન પરિચારક જનો સાથે મહેલથી નીકળ્યો હતો. વિક્રમરૂપી ધનવાળો એ, પુર, નગર અને પત્તનોનું આક્રમણ કરતો અનુક્રમે ચિત્રદૂટદુર્ગ (ચિત્તોડ) ગયો હતો. ત્યાંના રાજાએ તેને બહુમાન આપ્યું હતું. એાસવાળ વંશના તોલાશાહના સત્પુત્ર કુરમા શાહ, ત્યાંના રાજા રત્નસિંહના રાજ્ય-વ્યાપારભાર-ધૌરેય (પ્રધાન) હતા. તેની સાથે એને અત્યંત મિત્રતા થઈ હતી. કુરમાશાહ પણ પ્રિયવચન, ભોજન, વસ્ત્ર દ્વારા એનું બહુમાન કરતા હતા. જ્યારે એ શાહનદો ત્યાંથી જવા માટે તત્પર થયો, ત્યારે રસ્તામાં ભાતા માટે કુરમાશાહે લાખ ટંકો આપ્યા હતા. એથી બાધરશાહે પોતાને જીવિત પર્યન્ત ઋણી સૂચવ્યો હતો. કુરમાશાહે પોતાની લઘુતા અને નમ્રતા દર્શાવી; રાજ્ય પ્રાપ્ત થતાં, શત્રુજય પર પ્રતિષ્ઠા કરવારૂપ પોતાનું એક વચન કરવા સૂચવ્યું હતું, જે તેણે જલ્દી સ્વીકાર્યું હતું. ગૂર્જર મંડલના એ અધિપે કુરમાશાહની રજા લઈ પ્રસ્થાન કર્યું.

મુજબ્દર પાતશાહે અંતમાં શકંદરને રાજ્ય-ધર કર્યો

હતો; તેને અને મહિમુન્દને પણ થોડા દિવસોમાં દુર્ગનોએ
મારી નાખ્યા હતા. વિશ્વાસુ માણસે મોકલેલા એ વૃત્તાંતને
સાંભળીને વિદેશમાં રહેલો બાધરશાહ પાછો ફર્યો અને
અંપકદુર્ગ (આંપાનેર) પહોંચ્યો; તે જ વખતે રાજ્ય પર
સ્થાપિત થયો. વિ. સં. ૧૫૮૩ ભાદ્રપદ શુ. ૨ શુરુવારે
તેનો રાજ્યાભિષેક થયો.^૧ પ્રતાપ વિસ્તાર્યો. શત્રુ અને મિત્ર
તથા અપકારી અને ઉપકારીઓ તરફ યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરી. એ
પ્રસંગે કૃતજ્ઞ-શિરોમણિ બાધરશાહે ઉપકારનું સ્મરણ કરતાં
શ્રીમાન્ કુર્માશાહને આમંત્રણ કર્યું. કુર્માશાહ ત્યાં જલ્દી
આવ્યા અને અનેક સુવસ્તુઓનો ઢગલો ભેટ કરતાં બાધરશા-
હને લેલ્યા. બાધરશાહ ઉભા થઈ કુર્માશાહને બંને હાથવડે
લેલ્યા અને સલા-સમક્ષ ખૂબ સ્તુતિ કરી કે-‘આ મહારો
પરમ મિત્ર છે; પહેલાં દુરવસ્થાથી કદર્યના પામતાં મહારો
ઉદ્ધાર આ દયાલુએ કર્યો હતો.’^૨ એમ બોલતા પાતશાહને

- ૧ “વૃત્તાન્તમાત્મપ્રદિતં નિશમ્ય વિદેશગો વાધરશાહિરેનમ્ ।
પ્રત્યાવૃત્તદશમ્પકદુર્ગમાપ તદૈવ રાજ્યે વિનિવિષ્ટ એવ ॥
શ્રીવિક્રમાર્કાદ્ ગુણ-દિક્-શરેન્દુમિતાસ્વતીતાસુ સમાસુ ૧૫૮૩ જશે ।
રાજ્યાભિષેકો નૃપવાધરસ્ય પ્રોષ્ઠદ્વિતીયાદિવસે ગુરૌ ચ ॥ ”

—શત્રુન્નયતીર્યોદ્ધાર-પ્રબંધ [ઉ. ૨, શ્લો. ૨૯, ૩૦]

- ૨ “આગાત્ કિલાકારિતમાત્ર એવોપદીકૃતાનેકસુવસ્તુશૈલઃ ।
કર્મસ્તતો વાધરભૂમિપાલોઽપ્યુત્યાય દોમ્યાં ચ તમાલિલિન્ન ॥
તુષ્ટાવ વાઢં પરિપત્સમક્ષમહો ! મમાયં પરમો વયસ્યઃ ।
કદર્યિતં પ્રાગ્ દુરવસ્થયા માં સમુદધારાશુ દયાલુરેપઃ ॥ ”

—શ. તી. [ઉ. ૨, શ્લો. ૩૯-૪૦]

કર્માશાહે અટકાવ્યા અને પોતાની લઘુતા દર્શાવી. બાધરશાહે કર્માશાહને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રો, આભૂષણો, પાનળીડું વિગેરે આપી, સન્માન કરી આવાસો અપાવ્યા.

કર્માશાહ દેવ-ગુરુને નમન કરી, યાગ્યકોને ઘણું ધન આપી મહોત્સવ પૂર્વક રાત્રીએ આપેલા આવાસે રહ્યા હતા. તે શ્રીમાન્ ત્યાં રહેલા સોમધીરગણિ પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળતા હતા અને હંમેશાં આવશ્યકાદિ કૃત્ય કરતા હતા. x x બાધરશાહે એક દિવસે તુષ્ઠ થઈને કહ્યું કે—‘ હે મિત્ર ! હું તારું પ્રિય શું કરું ? મહારા મનની પ્રીતિ માટે આ(રાજ્ય)માંથી સમૃદ્ધ દેશ વિગેરે કંઈક ગ્રહણ કર. ’

શત્રુન્જયનો ઉદ્ધાર કરવા આહતા કર્માશાહે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે—“ આપની પ્રસન્નતાથી મહારે સઘળું છે, માત્ર એટલુંજ ઇચ્છું છું કે શત્રુન્જય પર્વતપર મહારે વિશાલ ગોત્ર-દેવી સ્થાપવી છે, એ માટે આજ્ઞા આપો. જે માટે આપે પહેલાં ચિત્રકૂટ(ચિત્તોડ)માં પણ સ્વીકારેલું છે; તે વચન પાળવાનો સમય અત્યારે ઉપસ્થિત થયો છે. ’ એ પછી પાતશાહે કચિ પ્રમાણે કરવા કર્માવી નિર્વિઘ્ન કાર્ય-સિદ્ધિમાટે શાસનપત્ર(ફરમાન) આપ્યું. જે પછી વિ. સં. ૧૫૮૭ ચૈત્ર(શુ. વૈ.) વ. ૬ રવિવારે મહોત્સવપૂર્વક શત્રુન્જય તીર્થનો ઉદ્ધાર થયો. ઉ. વિનયમંડનની સાહાય્યથી લઢ્દારક વિદ્યામંડનસૂરિએ મૂલનાયક પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. એ જ સમયમાં રચાયેલ ઈષ્ટાર્થસાધક ૧શત્રુન્જય-

૧ આ પ્રબંધ સાક્ષર શ્રીયુત જિનવિજયજીથી એ. સાર, ઉપોદ્ધાતાદિથી વિભૂષિત સંપાદિત થઈ, વડોદરાના સ્વ. શ્રીમાન્ ઝવેરી

તીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધમાં એનું વિસ્તૃત વર્ણન છે, તથા શત્રુ-
જય પરની પ્રશસ્તિના શિલાલેખના પ્રારંભમાં અને મધ્યમાં
પણ એ પાતશાહ બાધ(૬)રશાહના નામનું અને ફરમાનનું
સ્મરણ છે.^૧

વિ. સં. ૧૫૮૭ માં વૈ. વ. ૭ સોમવારે અંપકદુર્ગમાં,
અંબલગચ્છાધીશ ગુણનિધાનસૂરિના ઉપદેશથી શ્રીશ્રીવં-
શના દો. નાકર ઠાકુર વિ. કરાવેલ અને શ્રીસંઘદ્વારા
પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ આદિનાથજિંબ, ખંભાતમાં, દંતાળવાડાના
શાંતિજિનાલયમાં છે [જુઓ ખુદિ. જૈનપ્રતિમા-લેખ સંગ્રહ
ભા. ૨, લે. ૬૮૩].

હોલાભાઈની અર્થિક સહાયતાથી લાવનગરની આત્માનંદ સભા દ્વારા
પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે.

૧ “ સ્વસ્તિશ્રીગૂર્જરધરિત્યાં પાતસાહશ્રીમહિમૂવપદ્મપ્રમાકરપાત-
સાહશ્રીમદાપ્તસાહપદ્મોત્તકારક—પાતસાહશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીચાદરસાહવિ-
જયરાજ્યે । સંવત્ ૧૫૮૭ વર્ષે રાજ્યવ્યાપારધુરંધરપાનશ્રીમહાદયાનવ્યાપારે
શ્રીશત્રુંજયગિરૌ શ્રીચિત્રકૂટવાસ્તવ્ય-દોઁ કરમાકૃતસપ્તમોદ્ધારસત્કા
પ્રશસ્તિર્લિખ્યતે ॥

x x x x

આંગલ્ય ગૌર્જરે દેશે વિવેકેન નરાયણે ।

વસંતિ વિવુધા લોકાઃ પુણ્યલોકા ઇવાદ્યુતાઃ ॥

તત્રાસ્તિ શ્રીધરાધીશઃ શ્રીમદ્ ચાહદરો નૃપઃ ।

તસ્ય પ્રાપ્ય સ્ફુરન્માનં પુંડરીકે સમાયયૌ ॥

શ્રીમદ્વા[હદર]ક્ષિતીશવચનાદાગલ્ય શત્રુંજયે x x ”

—એપિગ્રાફિઆ ઇડિકા વૉ. ૨, પૃ. ૪૨-૪૭

વિ. સં. ૧૬૦૦ વં. શુ. ૨ ચાંપાનેરવાસી સોમવાલજ્ઞાતિના સા. લટકણની ભાર્યા લલતાદેના ક્રેય મારે તેના પુત્રોએ (રીડા, રાજપાલ અને રતનપાલે) ખરતરમંદના ઉ. વિલાસાગરદ્વારા પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ શાંતિનાથગિંજ, ખંભાતમાં ખારવાડમાં સ્તંભનપાર્થનાથ-જિનમંદિરમાં છે.

[ખુદિ. જૈનપ્રતિમા-લેખસંગ્રહ ભા. ૨, લે. ૧૦૫૩].

સોમવિમલસૂરિ, વિક્રમની ૧૬મી સદીના છેલ્લા ચરણુધી, ૧૭મી સદીના ખીલત ચરણુ સુધી વિદ્યમાન હતા. જેમનો જન્મ વિ. સં. ૧૫૭૦માં કંસારીપુર વિ. ૧૭ મી સદી- (ખંભાત પાસે)માં પ્રાગ્યાટજ્ઞાતિમાં માં ચાંપાનેરના થયો હતો. જેની દીકરા વિ. સં. ૧૫૭૪ પારેળે સોમ- માં અહમ્મદાવાદમાં તપાગમ્થના હેમ- વિમલસૂરિનો વિમલસૂરિ દ્વારા થઈ હતી. જેને ગણિપદ પૂરેલો અભિગ્રહ વિ. સં. ૧૫૬૦માં ખંભાતમાં, પંડિત- પદ વિ. સં. ૧૫૬૪ માં સીરાહીમાં, વાચકપદ વિ. સં. ૧૫૬૫ માં વીંતપુરમાં તથા સૂરિપદ વિ. સં ૧૫૬૭માં અહમ્મદાવાદમાં સૌભાગ્યહર્ષસૂરિદ્વારા અપાયું હતું. વીંતપુરના દો. તેજએ કરેલા ચાર લાખના વ્યયપૂર્વક, ૩૦૦ સાધુઓ અને સંઘ સાથે વિમલાચલની યાત્રા કરી અહમ્મદાવાદ તરફ પાછા વળતાં [વિ. સં. ૧૬૦૨ માં] ઉપર્યુક્ત આચાર્યે ૯ મો અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો હતો કે- ‘મૌન રહેવું, શયન ન કરવું, આહાર ગ્રહણ ન કરવો. ચંપકદુર્ગ (ચાંપાનેર)ના પારિજ કાલાના પુત્ર પારેળ જીવરાજ, ઘરે બોલાવીને ૪ ખાલ ૪ થું ન્યૂન ન્યારેઆપશે,

ત્યારે પારણું કરીશ; નહિ તો પત્તન(પાટણ)માં જઈને પારણું કરીશ.' તે અભિગ્રહ ચોથે દિવસે પૂર્ણ થયો હતો. ત્યારપછી વિ. સં. ૧૬૦૨ માં તેમણે અહમ્મદાવાદમાં ચોમાસું કર્યું હતું. તેઓએ આણંદસોમને વિ. સં. ૧૬૨૫ માં આચાર્યપદ અને વિ. સં. ૧૬૩૦માં વન્દનદાપત્ર (ગચ્છનાયકપદ) આપ્યું હતું, પરંતુ વિ. સં. ૧૬૩૬માં આનંદસોમનો સ્વર્ગવાસ થતાં હેમ-સોમને સૂરિપદ આપી તેઓ વિ. સં. ૧૬૩૭માં સ્વર્ગવાસી થયા હતા [વિશેષ માટે જુઓ તપાગચ્છ લ. પાં. પટ્ટાવલી, ઐ. સજ્જાયમાલા તથા વિ. સં. ૧૬૧૬ માં નંદુરખારમાં ઉપર્યુક્ત આણંદસોમે રચેલ, ઐ. જૈન ગ્રં. કાવ્યસંચય પુ. ૧૩૪ થી ૧૪૬ માં. પ્ર સોમવિમલસૂરિ-રાસ, વધાવુ સજ્જાય વિ. વિ.].

સમ્રાટ્ અકબ્બરના રાજ્યમાં.

શહેનશાહ અકબ્બરના પ્રતિબોધક અને સન્માનિત, તપાગચ્છના સુપ્રસિદ્ધ હીરવિજયસૂરિના વિક્રમની ૧૭ પટ્ટધર વિજયસેનસૂરિ; જેનું સૂરિપદ, મી સદીમાં વિ. સં. ૧૬૨૮ માં અહમ્મદાવાદમાં અને જેમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૬૭૧ માં અકબ્બરપુરમાં થયો હતો. તે વિ. સં. ૧૬૩૦ માં પાટણમાં પદારૂઢ થયા પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ વિ. સં. ૧૬૩૨માં વૈ. શ્રુ. ૧૩ આ દુર્ગ ચાંપાનેરપુરમાં પધાર્યા હતા. ત્યાં જયવંત નામના ધનાઢ્ય શેઠે જગત્ને પ્રમોદ આપનારા મોટા ઉત્સવ પૂર્વક આ આચાર્યદ્વારા પ્રોઢ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તે જૈન શ્વે. મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કર્યાના અનેક ઉલ્લેખો ઉપલબ્ધ થાય છે.^૧ જૈન અને શૈવશાસ્ત્રના પાર-

૧ “આદાય દામેવ ગુરોર્નિદિશં મૂર્ત્યાંઽમ મૂર્થન્ય ઋષીશ્વરાણામ્ ।

વક્ત્રેણ સોડપાપમવાપ ચંપાનેરં પુરં દુર્ગમદુર્ગમૂર્તિઃ ॥

ગામી આ સૂરિજીએ સૂરત બંદરમાં મિશ્રચિંતામણિ પ્રમુખ
ભટ્ટ સહયો સમક્ષ પંડિતોની પર્ષદ્માં વિવાદ કરતા, જેમ
તેમ અપસિદ્ધાંત બોલતા ભૂપણ નામના દિગંજર આચાર્ય
ને લત્યા હતા. [વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય સર્ગ ૮, શ્લો ૪૦
થી પર તથા વિજયદેવમાહાત્મ્ય-પરિશિષ્ટ વિ. વિ.]

ઉપર મહામહ વેગડાના પ્રસંગમાં દર્શાવેલા ઉલ્લેખ
પ્રમાણે, વિ. સં. ૧૭૪૧ માં કવિ લક્ષ્મી-
વિક્રમની ૧૮ મી રત્ને જેમા શાહના રાસમાં જણાવ્યા
સદીમાં પ્રમાણે પાવાગઢ પર, સ્વર્ગ સાથે વાદ કરે
તેવા ઉંચા મોટા જિન-પ્રાસાદો હતા.
વિ. સં. ૧૭૪૬ માં જૈન મુનિ શીલવિજયજીએ તીર્થ-

શ્રેષ્ઠીભ્યસમ્બો જયવંતનામા તત્રોત્સવેદત્તજગત્પ્રમોદેઃ ।

ધનાન્યપોડ્મ્મોદ इवैष वर्षभकारयत् प्रौढतमां प्रतिष्ठाम् ॥

આચાર્યવર્યાઃ પુરિ તત્ર શુભ્રે ત્રયોદશાહેડહિ ચ માસિ રાધે ।

અવ્દેડધદૃક્-પાવક-ભૂપ[૧૬૩૨]સંહયેકૃત્વા પ્રતિષ્ઠાં વિદધુર્વિહારમ્ ॥”

—હેમવિજયગણિએ રચેલ વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય [સર્ગ
૮, શ્લો. ૩૭-૩૯ ય. વિ. ગ્રંથમાલામાં પ્ર.].

ઉપર્યુક્ત કાવ્યના વ્યાખ્યાકાર પં. ગુણવિજયે તપાગણપતિ-
ગુણપદ્ધતિમાં જણાવ્યું છે કે—

“તૈશ્ચંપાનેરદુર્ગે ૧૬૩૨ વર્ષે પ્રતિષ્ઠા કૃતા ”

ઉ. મેઘવિજયે તપાગચ્છ-પદ્માવલી [પદ્માવલી-સમુચ્ચય પૃ. ૮૯]
માં જણાવ્યું છે કે—

“શ્રીગુરુભિઃ સં. ૧૬૩૨ વર્ષે ચાંપાનેરદુર્ગે સમહોત્સવમનેકાર્દ-
ત્પ્રતિમાશતાનાં પ્રતિષ્ઠા કૃતા । ”

એવી રીતે ઉ. રવિવર્ધન ગણિએ પદ્માવલી-સારોદ્ધાર વિ. માં
પણ સૂચન કર્યું છે.

માલા [પ્રાચીન તીર્થમાળાસંગ્રહ ભા. ૧, પૃ. ૧૨૨, સં.
 વિજયધર્મસૂરિ, પ્ર. ય. વિ. ગ્રંથમાળા]
 ચાંપાનેરમાં માં 'ચાંપાનેરિ નેમિજિણુંદ, મહાકાલી
 નેમિજિન દેવી સુખકંદ.' કથનદ્વારા સૂચિત કર્યું છે કે—
 ચાંપાનેરમાં નેમિજિનેન્દ્ર (મૂલનાયક-
 વાળુ)—જિનમંદિર હતું અને મહાકાલી દેવીનું સ્થાનક હતું.

વિધિપક્ષ(અંગલગ્ન)ના આચાર્ય વિદ્યાસાગરસૂરિના
 પદ્ધતર ઉદયસાગરસૂરિએ પાવાગઢની મહાકાલિકાની તથા
 સાચા દેવની યાત્રા વિ. સં. ૧૭૬૭ માં કરી હતી—એમ નિત્ય-
 લાલ કવિએ વિ. સં. ૧૭૬૮ માં રચેલા વિદ્યાસાગરસૂરિ-
 રાસ (ઐ. રાસસંગ્રહ ભા. ૩, ય. વિ. ગ્રં.) પરથી જણાય છે.

પ્રસિદ્ધ કવિ પં. પદ્મવિજયજીએ વિ. સં. ૧૮૨૮માં રચેલા,
 પોતાના ગુરુ ઉત્તમવિજયના નિર્ધાર-
 વિક્રમની ૧૬ રાસ(લાલ ૮-૯ જૈન ઐ. રાસમાળા ભા.
 મી સદીમાં ૧ સં. મો. દ. દેશાધ)માં સૂચવ્યું છે કે—
 ચાંપાનેરથી આવેલા કમલશાહ શેઠની
 વેનતિ પરથી પં. ઉત્તમવિજયજીએ વિ. સં. ૧૮૨૨નું ચોમાસું
 ચાંપાનેરમાં કર્યું હતું, અને ઉપધાન વિગેરે ક્રિયા કરાવી
 હતી; જેનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૮૨૭ માં થયો હતો.

મીરાતે સિકંદરી, મીરાતે અહમ્મદી તથા તખ્તકાતિ
 અકબરી વિગેરે ગ્રંથોના આધારે લખાયેલ 'હિસ્ટોરીકલ
 સ્કેચ ઓફ ધ હીલ ફોર્ટ્રેસ ઓફ પાવાગઢ ઇન્ ગુજરાત'
 નામના, મેજર જે. ડબ્લ્યુ. વોટસનના મનનીય લેખ-
 [ઇન્ડિયન એન્ટિક્વેરી ૧૮૭૭ જાન્યુઆરીના વૉ. ૬. પ. ૧
 થી ૬ માં પ્ર.]માં, પાવાગઢના ઉપરના કિલ્લામાં જૈનોનાં

ઘણાં દેવાલયોના અવશેષો હોવાનું પણ સૂચન છે. ચાંપા-
નેર અને પાવાગઢનો લૌગોલિક આવશ્યક પરિચય, ઈ. એ.
૧૮૮૦ ના વો. ૯, પૃ. ૨૨૧ માં પ્રકટ થયેલ છે.

જેમ્સ કેમ્પબેલ સાહેબના અંગ્રેજી ગેઝિટીઅર ગ્રંથોના
સારરૂપે કવિ નર્મદાશંકરે મુંબઈ
અર્વાચીન સરકારના હુકમથી તૈયાર કરેલ ગૂજરાત
ઉલ્લેખો સર્વસંગ્રહ(મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી
ફેળવણી ખાતા તરફથી સન ૧૮૮૭ માં
પ્રકટ થયેલ પૃ. ૪૬૫ થી ૪૬૮)માં ચાંપાનેરનો પરિચય
આપ્યો છે. તેમાંથી સાર લાગ નીચે દર્શાવવામાં આવે છે—

“ પાવાગઢની ઇશાન કોણ તરફ મૈલેક ઉપર, વડોદ-
રાથી પૂર્વમાં પચીસેક મૈલ ઉપર અને ગોધરાની દક્ષિણે
૪૨ મૈલ ઉપર ચાંપાનેર સૂચવેલ છે.

હાલમાં ત્યાં જૂન ભીલ તથા નાયકડા રહે છે. બાકી
ઉજડ. આગળ નામાંકિત શહેર હતું. વનરાજના સમયમાં
ચાંપા(વાણિયો કે રકણુખી)એ ચાંપાનેર વસાવ્યું. ૧૧મા
સૈકામાં રામગૌડ તુવાર પાવાપતિ હતો, પણ એ અણુ-
હિલવાક પાટણનો મંડલેશ્વર હશે. ચાંપાનેર, અનહિ-
લવાક રાજ્યનો પૂર્વલાગમાં જળરો કિલ્લો ગણાતો હતો.
અલાઉદ્દીને પાટણ પર આક્રમણ કર્યા પછી ચૌહાણ રજપૂ-

૧ વિશ્વામિત્રી નદીનું ઉદ્દગમસ્થાન, વડોદરાથી ૨૮ માઈલ
પૂર્વમાં, સમુદ્રસપાટીથી ૨૮૦૦ ફીટ ઉંચો અગમ્ય દુર્ગ છે. ૩ કોશ
ઉંચાઈમાં અને ૧૨ કોશ ઘેરાવામાં.

૨ કાર્પાસ સાહેબની રાસમાળા(ગૂ. ભા. પૃ. ૪૦)માં શરવીર
મહામાત્ય જાળ વણિકને જ ચાંપા તરીકે સૂચવેલ છે.

૩ વિ. સં. ૧૫૧૨ માં કવિ પદ્મનાભે રચેલા કાન્હડે પ્રબંધ
[શ્રીયુત ડા. પી. દેરાસરી બેરીસ્ટર મહાશય દ્વારા સં. ખં. ૧.

તોના અધીનમાં હતું, તેઓએ ૧૪૮૪ માં ચાંપાનેર ખેંચ્યું; જેના વંશજો છોટાઉદેપુર અને દેવગઢ ખારિયામાં રાજ-સત્તા ચલાવે છે.

હાલોલ પાસે નાની ઉમરવાનથી મળેલા લેખમાં ચાંપાનેરના ચૌહાણ રાજાઓનાં નામો ૧ રામદેવથી ૧૧ અંબકમૂપ, ૧૨ ગંગરાજેશ્વર અને ૧૩ જયસિંગદેવ જણાવ્યાં છે.

ઇશાનકોણ તરફના ઢોળાવ પર, પાવાગઢના કિલ્લા નીચે રજપૂત ચાંપાનેર હતું. ઇ. સન્ ૧૪૧૮ માં શહેરને ઘેરા. ખંડણી આપવી પડી હતી.

ઇ. સન્ ૧૪૫૦ માં બહુ સપડાયા હતા, તો પણ ડુંગરીને બળે ચાંપાનેરના રજપૂત પોતાની સ્વતંત્રતા અને મોટપ રાખી રહ્યા હતા. પડોશના રાજા અને ઇંડરના રાવ સાથે લડાઇઓ થઇ હતી.

ઇ. સન્ ૧૪૮૩ના દુકાળમાં મહમૂદ બેગઢાના સરદાર

હડી ૬૬ થી ૬૮]માં જણાવ્યું છે કે—અલાવદીન પાતશાહે ગૂજરાત પર આક્રમણ કરતાં, અન્ય મુખ્ય નગરો સાથે ચાંપાનેરને પણ ચાંપ્યું હતું—

" અલાવદીન પાતશાહ કેરી, તુ વરતાવી આણુ. ૬૬

બણી દટક ઉપજાં અસાહિલિ, ગઢમાંદિ મેદલું ચાણૂં;

ગૂજરાત દેસ લીલોલ્યૂં, અતિ ક્રીધૂં તરકાણૂં. ૬૭.

અસાહિલિ, ધૂલકું, ખંભાપતિ, સૂરતિ નહ રાનેર;

ખીન્ન નગર કેનલાં દીલ્હ. ચપઈ ચાંપાનેર. ૬૮. "

મલિક આસદે ચાંપાનેરના મુલકમાં લૂટ કરી હતી. રાવળ જેસિંગે તેને હરાવી મારી નાખ્યો હતો.^૧

મહમૂદ ખેગડાએ તેનું વેર લેવા વડોદરે ફોજ મોકલી હતી.

રાવળે માળવાના સુલતાન ગ્યાસુદ્દીનની મદદ માગી હતી.

૧ આ જયસિંહ પતાઇ રાવળ નામથી ઓળખાતો હતો, તેના અને મહમૂદ ખેગડાના સમયથી ચાંપાનેર અને પાવાગઢ બહુ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે અને તે સંબંધમાં અનેક દંતકથાઓ પ્રચલિત થઇ છે. ફાર્ગસ સાહેબની રાસમાળામાં તથા તેવાં બીજાં અનેક એ. પુસ્તકોમાં એ સંબંધમાં કેટલુંક લખાયેલું મળી આવે છે.

મરાઠી ભાષામાં રચાયેલ ‘પાવાગઢયા પોવાડા’ સયાજી સાહિત્યમાલા [પુ. ૯૪] માં ખડોદાએ મરાઠી સાહિત્ય [પૃ. ૧૬ થી ૧૮] માં પ્રકટ થયેલ છે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર રા. નારાયણ વ. ઠક્કરે રચેલ ‘ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય’ [ગુજરાતી પત્રની ૧૯૬૮ ની ભેટ] નવલકથા સાથે પરિશિષ્ટ પૃ. ૨૪૩ થી ૨૬૨ માં ચાંપાનેરના ખંડિયેરા અને પાવાગઢ નામનો રા. નટવરલાલ ઇ. દેશાઇ બી. એ. એ લખેલો લેખ પ્રકટ થઇ ગયો છે.

શ્રીયુત રમણલાલ વ. દેશાઇએ રચેલ ‘પાવાગઢ’ બુક સયાજી ખાલસ્તાનમાલા [પુ. ૭] માં પ્રકાશિત થયેલ છે.

રા. ધીરજલાલ ટો. શાહે ‘પાવાગઢનો પ્રવાસ’ પ્રકટ કરેલ છે.

લે. જગજીવનદાસ દયાળજી મોદીએ લખેલ વડોદરાના વૈલવ (સયાજી ખાલસ્તાનમાળા પુ. ૨૭) માં જણાવ્યું છે કે—

“ પાવાગઢના ડુંગર ઉપરનું (?) ચાંપાનેર શહેર દૂરીને વડોદરા વસેલું (?) હોવાથી વડોદરાના ધણા લોકો દરવર્ષે કાળક્રમાતાનાં દર્શન કરવા પાવાગઢ જાય છે. ” સાં ‘ જતાં બાર ને આવતાં અઢાર ’ કહેવત ટાંકી છે.

મહમૂદ દોહદ આબ્યો કે માળવાનો સુલતાન પાછો કર્યો હતો.

મહમૂદે ૧૪૮૪માં આંપાનેરમાં મસજીદનો પાયો નાખ્યો હતો અને ત્યાંનો કિલ્લો કબ્જે કર્યો હતો.

મુસલમાની ધર્મ ન સ્વીકારતાં, ઘાયલ થયેલા રાવળને મારી નાખ્યો હતો. મુસલમાન થનાર રાવળના પુત્રને ‘નિઝામ ઉલ મુલક’ ખિતાબ આપી અમીર બનાવ્યો હતો.

આંપાનેરને મહમૂદે મહમૂદાબાદ^૧ નામ આપી રાજધાનીરૂપે બનાવ્યું હતું.

કિલ્લો, મસજીદ, મહેલો બંધાવ્યા. મકાનો, બગીચાઓ, કુવારા ખોરાસાનીના કીસબથી કરાવ્યા. અમીરો, વજીરોને બોલાવી વસાવ્યા. મકાનો વિગેરેથી તે મનોહર થયું હતું.

૧ ૧૪૭૬ માં સુલતાને આંપાનેરનો મુલક ઉજડ વાળવા ફેજ મોકલી હતી. વાત્રક-કાંઠે (અહમ્મદાબાદથી ૧૮ માઇલ) મહમૂદાબાદ વસાવ્યું.

૧૪૮૪(૩)માં ગુજરાતમાં દુકાળ, આંપાનેરના મુલકમાં હુમલા. આંપાનેરના રાજાએ હુમલા કરનારને હરાવી, ઘણાં માણસોને કાપી બે હાથી તથા ઘણા ઘોડા રાજ્યમાં આણ્યા.

આંપાનેરના રાજાએ વકીલ મોકલી માફી માગી. તેનો અસ્વીકાર. ૨૦ માસ ઘેરો [૧૪૮૩ ના એપ્રિલથી ૧૪૮૪ નો ડિ.]. યુક્તિ-પ્રયુક્તિ, રાવળ અને રાજપૂતોનું વીરતાભર્યું યુદ્ધ. દિવાન કુંગરશી ધવાયા. રાજકુંવરને સૈફઉલ્મુલ્કને હવાલે કરી મુસલમાની ધર્મ બણાવ્યો—

મુજફ્ફરશાહ ૧૫૨૩-૧૫૨૭ દ્વારા ‘નિઝામુલ્મુલ્ક’

—મિરાતે સિકંદરી (ગા. હા. દેશાઇ. ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ).

કેરી, મુખડનાં ઝાડ, ઇમારતી કામનાં લાકડાં, ધારદાર તરવાર, ચક્રચક્રિત રંગવાળું રેશમ અને વેપાર-વાંધા માટે ચાંપાનેર વખણાયું હતું. ગુજરાત અને માળવાના મૈત્રી-સંબંધથી શહેરની આબાદાની વધી હતી. આફત વેળા ખજાનો સંતાડવાને હુંગરી કામની છે એવું સુલતાને વિચાર્યું.

ઈ. સન્ ૧૫૧૪ માં ચાંપાનેર પૂરી જાહોજલાલીમાં હતું. ધાન્ય-ફલ-પાક, પશુ-ધન વિગેરેથી સમૃદ્ધ હતું. શિકારી જગ્યાઓ પણ હતી.

૧૫૩૬ માં બહાદુરશાહ મૃત્યુ પામતાં સુધી ચાંપાનેર, ગુજરાતનું રાજકીય રાજધામ હતું. તે પછી પાછી અમદાવાદ રાજધાની. ગુજરાતનું માળવા પરથી ઉપરીપણું ગયું કે ચાંપાનેરનો વેપાર તૂટ્યો.

ઈ. સન્ ૧૫૫૪ પછી ૨૦ વર્ષના બખેડામાં ગુજરાતને તેમ ચાંપાનેરને ખૂબ ખમવું પડ્યું.

અકબરે ૧૫૭૩ થી ૧૬૦૫ માં ગૂજરાતમાં વ્યવસ્થા કરી, પણ ચાંપાનેરની આબાદાની ન થઈ.

૧૭મા સૈકાની શરૂઆતમાં ત્યાંની હવા શરીરને નબળું બનાવે તેવી અને પાણી ઝેર જેવું થયું. શહેર ઘણી દુદ્દર્શીમાં હતું.^૧

૧ ઇ. સન્ ૧૭૨૮ (વિ. સં. ૧૭૮૪) માં કંતાણના પુત્ર કૃષ્ણાણ (મરાઠા) એ એકાએક હલ્લો કરી ચાંપાનેરનો કિલ્લો લીધો હતો, અને તેમના કારભારીઓ ખંડણીનો હિસ્સો ઉધરાવવા ગુજરાતમાં રહેવા લાગ્યા હતા.

ચીમનાજીરાવે ચાંપાનેર પ્રાપ્તેનો પ્રદેશ લુંચ્યો હતો.

૧૮૦૩માં ખ્રિટીશો લીધું ત્યારે ત્યાં માત્ર ૫૦૦ માણસોની વસ્તી હતી. ફોજનું આગમન બાણી ઘણી વસ્તી ભાગી ગઈ હતી. અશક્ત, રોગી વિગેરે રહી ગયા હતા.^૧

૧૮૧૨માં ૪૦૦ ઘર હતાં, જેમાંનાં અર્ધાં બહારથી આવી વસેલાં હતાં.

૧૮૨૬માં રેશમી કાપડના વણકરોમાં કોલેરાથી ઘટાડો થયો હતો.

મુસલમાની રાજ્યકાળમાં થયેલી મંસજીદો, ૧૫૩૬ ની સિકંદરશાહ વિ. ની કબરો, મીનારા, કૂવા, તળાવો, મહેલો અને જહાંપનાહકોટ, ફારસી લેખ વિ.નાં નિશાનો તથા મહમૂદશાહના ખેટા મુઝફ્ફરશાહનું નામ વિ. જણાય છે.

‘રસ્તાની દક્ષિણ ડુંગરીની તળેટી પાસે ઘરોના ભાંગા તુટા પાયા ને થોડાંક જૈન દેહરાં છે, તે રજપૂત આંપાને-રની જગા બતાવે છે.’ [પૃ. ૪૬૮]

ખ્રિટીશ સામ્રાજ્યમાં.

૧૮૫૩ ના જુલાઈની ૩૧મીએ ખ્રિટીશ સરકારની વ્યવસ્થા તળે આવ્યું, ત્યારે તે ઘણું ખર્ચ ઉબજાઈ હતું. વસતિનો એક ભાગ જ રહ્યો હતો. જંગલ કપાવવા અને ખેડતો

૧ ઇ. સન્ ૧૮૦૩ ના ઑ. સ. માં પાવાગઢ ખિ. અંગ્રેજના તાબામાં ગયું હતું. ડિ. માં સરજેઅંજન ગામમાં કાલકરાર થયા તેની રૂએ પાવાગઢ અને કોહદ સિંધિયાને પાછાં આપવામાં આવ્યાં હતાં. (ગૂ. સ. સં. પૃ. ૩૭૦)

વસવા આવે તેવું કરવા રૂ. ૧૨૫૯ ખર્ચા પણ નવી વસ્તી થઈ નહિં. ત્રણ લાગ મરી ગયા ને એક લાગ લાગી ગયો. પોલીસના સીપાઈઓ સિવાય ત્યાંના રઇશમાં ગરીબ ને રોગી એવાં કોળી નાયકડાનાં જૂજ કુટુંબ છે.”

ઉપર જણાવેલી વિષમ પરિસ્થિતિમાં આંખાનેર-પાવાગઢની જૂમિને છેલ્લી સલામ કરતા રહે. જૈન સમાજે અભ્યુદયવાળા અન્યાન્ય સ્થાન તરફ પ્રયાણ કરતાં પોતાના પૂજ્ય દેવોની કેટલીક મૂર્તિઓને પણ સાથે લીધી અને નિર્લય સ્થાનમાં પધરાવી. એથી ખાલી પડેલા એ સ્થાન પર અવસર સાધી અન્ય સમાજે અધિકાર જમાવ્યો. રહે. જૈનસમાજની અગ્ર-

ઇ. સન્ ૧૮૩૬માં ગોધરાના નાયકડા વિગેરેએ તોફાન કર્યું હતું. પંચમહાલ સિંધિયાને તાબે હતો, પહાડી મુલક ઉપર ગવાલિયરથી રાજ્ય ચલાવવું મુશ્કેલ લાગ્યાથી ઇ. સન્ ૧૮૫૩ માં પંચમહાલનો વહીવટ ૧૦ વર્ષ માટે સિંધિયાએ અંગ્રેજ સરકારને સોંપ્યો.

ઇ. સન્ ૧૮૫૭ ના બળવા વખતે પંચમહાલના મુસલમાન તથા જમીનદારોએ દોહદને ઘેરો ધાલ્યો હતો.

ઇ. સન્ ૧૮૫૯ માં તાતિયા ટોપી પંચમહાલમાં આવેલ હતો.

ઇ. સન્ ૧૮૬૧ માં પંચમહાલને બદલે ગવાલિયર પાસેનો પ્રદેશ લઈ સિંધિયાએ તે અંગ્રેજ સરકારને આપી દીધો.

ઇ. સન્ ૧૮૬૮ માં પંચમહાલમાં બળેડા થયા હતા. જોરીઆ નાયકે ચમત્કાર બતાવ્યો હતો.

—ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ (ગો. હા. દેશાઈ)

બાબૂ સાધુચરણપ્રસાદના હિંદી ભારતભ્રમણ [ખં. ૪, પૃ. ૩૮૮-૯ પ્ર. ૧૯૬૯]માં જણાવ્યું છે કે—

ગણ્ય સંસ્થાઓ અને તેના આગેવાનો પોતાના પૂર્વજોના કીર્તિમય સ્મારકને પોતાના અધિકારમાં રાખી સંભાળવામાં બેઠરકાર રહ્યા ! અથવા અસમર્થ-નિષ્ફળ નીવડ્યા ! તેનો ઇતિહાસ અપ્રકટ છે, છતાં વિચારવા યોગ્ય છે.

ઈ. સન્ ૧૮૮૫ [વિ. સં. ૧૯૪૧] માં પ્રકટ થયેલ રિ. લિ. ઑફ. એ. રિ. ધી. ઓમ્બે પ્રેસીડેન્સી [વો. ૮, ૯૭] માં ડૉ. જે. બર્નેસે ઇન્ડિયન્ એન્ટિક્વેરી વો. ૬, પ. ૧ તથા વો. ૬, પ. ૨૨૧ના સૂચન સાથે પંચમહાલનો પરિચય કરાવતાં એ આશયની સાંકેતિક ગૂઢ નોંધ કરી છે કે—

“ પાવાગઢના શિખર પર રહેલા કાલિકા માતાના મંદિર નીચેના ભાગમાં અતિ પ્રાચીન જૈન મંદિરોનો જથ્થો છે કે જેનો પુનરુદ્ધાર, થોડા મુધારા-વધારા સાથે હાલમાં તે મંદિરોનો કબ્જો જે જેનો કરી રહ્યા છે, તેમના તંરફથી થોડા વખત પહેલાં જ કરાવવામાં આવેલ છે. ”

૧૫૩૫માં દિલ્હીના હુમાયુએ ચાંપાનેર લૂંટ્યું હતું. (કબ્જો કર્યું હતું. અકબરનામા, ગૂ. સ. સં.)

૧૫૩૬ માં અદમ્મદાવાદ, ગુજરાતની રાજધાની થયું.

૧૮૫૩ માં અંગ્રેજ પ્રગંધ.

૧૮૬૧ માં સિંધિયાએ અંગ્રેજ રાજ્ય પાસેથી ઝાંસીની પાસેની ભૂમિ લઈ પંચમહાલ તેમને આપી દીધો. ૧૮૭૭ (વિ. સં. ૧૯૩૩) માં પંચમહાલ જૂદો જિલ્લો રેવાકાંડા પો. એ. ને આધીન થયો.”

૧ “ At the top the shrine of Kâlikâ Mâtâ

દિ. જૈન ડાઇરેક્ટરીના સે. ઠા. ભ. ઝવેરી દ્વારા મુંબઈ
 વેંકટેશ્વર સ્ટીમ પ્રેસમાં છપાઈ વિ. સં.
 ચિકમની ૨૦ મી ૧૯૭૦ માં પ્રકટ થયેલ ભા. દિગંબર જૈન
 સદીમાં યાત્રાદર્શણ હિંદી (પૃ. ૨૭૮ થી ૨૮૦)
 દિ. જૈનોનો પ્રવેશ માં પાવાગઢ (સિદ્ધક્ષેત્ર) નો પરિચય,
 પ્રાચીનતા બતાવવા ગાથા ટાંકી આપ્યો છે.^૧

તે પુસ્તકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વિ. સં. ૧૯૪૪ માં માહ
 શુ. ૮ આંખાનેર ગામમાં જૈનમંદિર (દિ.) ની પ્રતિષ્ઠા થઈ.
 ધર્મશાલા વિગેરે બન્યું. વિ. સં. ૧૮(૧૯)૩૮ થી, માહ
 શુ. ૧૩ થી ૩ દિવસ સુધી મેળો ભરાવા લાગ્યો. પાવાગઢ
 ચડતાં ૬ ઠા દરવાજાની બહાર ભોંતમાં દિ. (?) જૈનપ્રતિમા

and a small group of Jain temples just below it, of considerable age, but recently renewed and modified by the Jain who are re-occupying them." (Ind. Ant. Vol. I; VI IX. 221)

(Revised Lists of Antiquarian Remains in the Bombay Presidency VIII, 1885. p. 98 by J. Butgess).

૧ “ રામસુવા વેળિ જળા લાઢળરિંદાળ પંચ કોઢીઓ ।
 પાવાગિરિવરસિહરે ણિવ્વાળળયા ણમો તેસિ ॥ ”

અમ્યંદ પ્રાન્તકે પ્રાચીન જૈન સ્મારક ૧૯૮૨ માં પ્ર.
 પૃ. ૧૪] માં ધ. રીતલપ્રસાદજીએ આ ગાથાને નિર્વાણકાંડ નામના
 કોઈ પ્રાકૃત આગમની સૂચવી છે.

પદ્માસન ૧૥ શ્રી ઈશી ઉકેરેલી સૂચવી તેના પર લખેલો સં. ૧૧૩૪ જણાવ્યો છે.

નગારખાના દરવાજાથી દિ. (૧) જૈનોનાં લાખો ૩૧ ની લાગતવાળાં પાંચ મંદિર જણાવી તેમાં દિ. (૧) જૈન પ્રતિમાઓ અને સુંદર નકશી કામો દીવાલોમાં ઉકેરેલાં જણાવ્યાં છે. પરંતુ તે છૂર્ણવસ્થામાં અને અંદર પ્રતિમાઓ ન હોવાનું જણાવ્યું છે.

છાશિયા તળાવ પાસેના ૩ મંદિરો વિના પ્રતિબિંબનાં છૂર્ણ પથ્થાં જણાવ્યાં છે. તેમાંનું ૧ મંદિર શિખરબંધ બિલકુલ તૈયાર, માત્ર એક તરફની થોડી દિવાલ પડેલી જણાવી છે.

દ્વધિયા તળાવ ઉપર બે પ્રાચીન છૂર્ણ મંદિર જણાવી તેમાંના એકનો ઉદ્ધાર સં. ૧૯૩૭ માં થયો જણાવે છે. તેમાં રહેલી રમણીય ૧૦ પ્રતિમામાંથી ૬ પ્રતિમાઓ પર એ જ સંવત્ કનકકીર્તિ નામ સાથે લખેલ જણાવ્યો છે. ૧ પર રામકીર્તિ, અન્ય પ્રતિમાઓ પર ૧૫૪૮, તથા ૧૬૪૬, ૧૬૬૫ વાદિભૂષણ, ૧૬૬૯ સુમતિકીર્તિ નામ જણાવ્યું છે.

આગળ સીડિયોની બંને તરફ ૮ દિ. (૧) જૈન પ્રતિમા જણાવી પછી ઉપર કાલકા દેવીનું મંદિર જણાવ્યું છે.

એ સીડિયોથી એક તરફ થોડું ચાલતાં પહાડની ટોચ પર રામચંદ્રજીના સુપુત્ર લવ અને અંકુશ [બં. પ્રાં. સ્મા. માં કુશ] નું નિર્વાણસ્થાન, તેને સાક્ષાત્ મોક્ષમહલ અને એ પહાડ પરથી ૫ કોટિ મુનિ [ઉપર ટાંકેલી ગાયામાં જણાવેલ] મુક્તિ પધાર્યા !! જણાવે છે. ”

સોરઠ, ગુજરાત, મારવાડ(રાજપૂતાના), માળવા,
 મેવાડ અને દિલ્લી જેવા વિસ્તૃત દેશોનાં
 ઉપસંહાર મહારાજ્યોની સ્થાપના, વૃદ્ધિ અને
 ઉન્નતિ-પ્રગતિ કરવામાં વર્ષો પર્યન્ત
 ઉચ્ચ રાજ્યાધિકારીરૂપે તથા અન્યાન્ય પ્રકારે કિંમતી ફાળો
 આપનાર, આવડા, સોલંકી અને ચૌહાણ જેવા રાજપૂત
 રાજવંશોને જ નહિ; મુસલમાન, મોગલ પાતશાહોને અને
 છેવટે બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના સૂત્રધારોને પણ ઉચ્ચ પ્રકારની
 સહાયતા-સેવા સમર્પનારા સદ્ગુહસ્થોથી; તથા ધર્મ અને
 નીતિના પવિત્ર માર્ગે પ્રેરનારા પ્રભાવશાલી, સદ્ગુણી સચ્ચ-
 રિત્ર વિદ્વાન્ ધર્મોપદેશક ગુરુઓથી ગૌરવશાલી થયેલ શ્વે.
 જૈનસમાજ, બસ્તુપાલ, તેજપાલ જેવા પોતાના પૂર્વજોના
 વિજય-સ્મારકોના ભૂલાર્થ ગયેલા પ્રામાણિક ઇતિહાસને
 વાંચે, વિચારે, સમજે. તેણે પ્રમાદથી, ભયથી, બેદરકારીથી
 અથવા અન્યાન્ય કારણોથી કેટલું ગુમાવ્યું ? કંઈ રીતે
 ગુમાવ્યું ? હુદ્દા આંતર કલહોથી, અને પ્રમાદોથી થયેલી
 તેની નિર્બલતાનો લાભ લઈ બીજાઓએ ક્રમશઃ કેવી યુક્તિ
 પ્રયુક્તિથી આક્રમણો કર્યા ? એ ગંભીર ઇતિહાસને સમજવા
 શક્તિમાન થાય, સાવધાન થાય અને નતગૃત થઈ પોતાના
 પૂર્વજોના સદ્ગુણોને અને ગૌરવભર્યાં સ્મારકોને સંરક્ષવાં
 તત્પરતા દર્શાવે; તો આ પરિશ્રમ સફલ થયો માનીશું.

—સા. ભ. ગાંધી.

ગુજરાતના વીર મંત્રી તેજપાલનો વિજય.

[લે. ૫. લાલચંદ્ર લ. ગાંધી, પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા.]

મંગલમય આનંદ-પ્રેસંગ ઉપસ્થિત થયો છે કે હીર્વાયુઃ શ્રીજૈનધર્મપ્રકાશની ૫૦ વર્ષની સેવાના સ્મારક તરીકે સુવર્ણ-મહોત્સવ-સમિતિ દ્વારા સુવર્ણ-વિશેષાંકની યોજના કરવામાં આવી છે. તેમના આમંત્રણને માન આપી અમ્હારે પણ યથા-શક્તિ નૈવેદ્ય ધરવું જોઈએ-એમ વિચારી યથામતિ કંઈક લખવા પ્રવૃત્ત થતાં ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત પવિત્ર ઉત્તમ પુરુષોના-પ્રાચીન જૈન મંત્રીશ્વરોનો ઉજ્જવલ કારકિર્દીલયો સુવર્ણમય ઇતિહાસ દૃષ્ટિ-સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે; ત્યારે બીજી તરફથી કેટલાંક વર્ણોથી ગુજરાતના કેટલાક સાક્ષરોએ સં. પ્રા. ઐ. આધારભૂત મૂલ અંધના અજ્ઞાનથી અથવા ધર્મલેદ, વર્ણલેદ જેવા ગમે તે આંતરિક કારણે, બાણતાં કે અબાણતાં અસંબદ્ધ અને અસંલવિત કલ્પનાઓ કરી તે મહાપુરુષોને કલંકિત અધમ દર્શાવવા કરેલો બુદ્ધિનો વિચિત્ર અનુચિત ઉપયોગ નજરે ચડે છે. ગુજરાતનું ગૌરવ દર્શાવવાની ઘોષણા કરતા, ગુજરાતને સાંસ્કારિક વ્યક્તિ તરીકે સમજાવવા મહાપ્રયત્ન કરતા, ગુજરાતના નામાંકિત નવલકથાકારે ગુજરાતની વિશિષ્ટ વિભૂતિયોને મનસ્વી કલ્પનાઓથી અઘટિત રૂપમાં રજુ કરી, પોતાની શક્તિને અવળે માર્ગે ઉતારી ગુજરાતના

સાક્ષર-સમાજને શરમાવ્યો છે. કલા અને રસિકતાના મન-
માન્યા પોપણને નામે સાચા ઇતિહાસને છૂપાવી વિપરીત
વિધાન કરતાં ભીંત નહિ પણ પાયો જ ભૂલેલા એ સાક્ષરો-
ને-નવલકથાકારોને ઇતિહાસનું કેવું જ્ઞાન છે ? અથવા
સાચા ઇતિહાસ પ્રત્યે કેટલો પ્રેમ છે ? યા ગુજરાત પ્રત્યે
કેટલું માન છે ? સાચી ગુણગ્રાહકતા અને કૃતજ્ઞતા
કેટલા અંશમાં છે ? અથવા ગુણોમાં દોષો આવિષ્કરણ કરવારૂપ
અસૂચા-અસહિષ્ણુતા કેટલી હદે પહોંચી છે ? તે જન-સમાજ
આગળ પ્રકટ કર્યું છે. એથી પણ સંતોષ ન થતાં વિદ્યાર્થી-
સમાજમાં-ગુજરાતની ઉછરતી યુવકપ્રજામાં એ કુસંસ્કારરૂપી
વિષ પ્રસરાવવા થયેલા પ્રયત્ન પણ જાણીતા છે. ‘ જતિ
કે જમહત ’ જેવાં કલ્પિત પ્રકરણોદ્ધારા અને કલ્પિત પાત્ર-
સંબંધોદ્ધારા વિલક્ષણ પ્રકારે જૈન-ધર્મને અને સમાજને
નિન્દ્ય, તિરસ્કારપાત્ર, ધિક્કારવા યોગ્ય ધૃણિતરૂપમાં દર્શા-
વતાં તેમના સ્વૈરવિહારી મુત્સદ્દી મગજને શાંતિ નથી વળી.
સુપ્રસિદ્ધ હેમચંદ્રાચાર્ય તરફ આપલ કરવાથી, કે ગુજરાતની
રાજમાતા પવિત્ર સતી મયણદ્વાને તરંગી કલ્પનાઓથી વિચિત્ર
અયોગ્ય પ્રેમ-સંબંધવાળી દર્શાવવાથી જ સંતોષ નથી થયો.
મહામાત્ય મુંજલ, મંત્રીશ્વર ઉદયન, વાગ્લટ, આમ્રલટ અને
સાંતૂ, સજ્જન જેવા માનનીય, ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ગુજરાતના
યશઃશેષ વિદેહી વિશિષ્ટ અધિકારીઓને, શ્રાવક વણિક્ષ જૈન સમા-
જને નીચ દર્શાવવા, કરી શકાય તેટલો વચન-ખાણુ-પ્રયોગ કરી
તુસ્છકારતાં કે અધમ સૂચવતાં લાગ્યે જ સંકોચ થયો જણાય છે.
ઘનશ્યામ અથવા રા. ક. મા. મુનશીની નવલકથાઓ (પાટણ-
ની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ, રાજધિરાજ વિ.) વાંચનારાઓ

તોઈ શકે છે કે-ખીજાઓ પર ધર્મ-અનૂનનો મિથ્યા આરોપ મૂકનારા લેખકે સ્વયમેવ કેટલો બધો ઉત્કટ ધર્મ-પ્રેમ (! અનૂન) કેળવ્યો છે ? ઇતિહાસની અગમ્ય ફિલસૂફી ઉચ્ચારતા અપૂર્વ ઇતિહાસવેત્તાએ કેટલી બધી ન્યાયવૃત્તિ દર્શાવી છે ! કેટલું બધું માધ્યસ્થ્ય જાળવ્યું છે ? કેટલી સત્ય-પ્રિયતા સૂચિત કરી છે ? એમ કરતાં સ્વદેશ-પ્રેમ કે સ્વદેશ-દ્રોહ દર્શાવ્યો છે ? એ ઐતિહાસિક નામે ઓળખાતી ઇતિહાસ-વિનાશક નવલકથાઓ વાંચનારા અને સાચા ઇતિહાસને તુલનાત્મક બુદ્ધિથી જાણનારાજ સમજી શકે તેમ છે. જૈન-સમાજ અને ધર્મ તરફ ભ્રમ વા અજ્ઞાન ફેલાવનારાઓ સામે જૈનધર્મપ્રકાશે સાચો પ્રકાશ આપવા અર્ધી સદીમાં કેટલે અંશે પ્રયત્ન કર્યો છે ? અથવા હવે તે પોતાની પ્રોઠ અવસ્થામાં તેવો પ્રયત્ન કરી પોતાના નામને સાર્થક કરી કેવી રીતે દીપાવશે ? અથવા જન-સમાજને સાચો પ્રકાશ આપવામાં તે કેટલે અંશે સફળ થશે-તે જોવાનું રહે છે.

ઉપર્યુક્ત મંત્રીશ્વરોના સંબંધમાં આ લેખકે ‘ ગૂર્જ-રેશ્વરોના મંત્રીશ્વરો ’ નામના નિબંધમાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ સ્વરૂપ પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી અહિં માત્ર પોરવાડ વણિદ્ર સુપ્રસિદ્ધ જૈન મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના અનુજ સહોદર ક્ષાત્ર-તેજ ધરનાર જ્યોતિર્ધર વીર મંત્રી તેજપાલની એક તેજસ્વી ઐતિહાસિક વિજય-કથા રજૂ કરવા ઇચ્છા છે. જે પરથી ‘ વન-રાજ આવડો ’ જેવી નવલકથામાં ‘ શૂરવીર અને શ્રાવક ’ જેવાં પ્રકરણોદ્ધારા શ્રાવક જૈન-સમાજ તરફ કરાયેલો નિંદા આક્ષેપ કેટલો અનુચિત અને અસ્થાને હતો-એ પણ સમજી શકાશે.

વિક્રમની તેરમી સદીના છેલ્લા ચરણમાં-વિ. સં.

૧૨૭૬થી ૧૨૯૬ સુધી મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલની તથા વિ. સં. ૧૩૦૪ સુધી તેના લઘુબંધુ તેજપાલની અસાધારણ સેવાનું સફળાચ્ચ ગુજરાતને મળ્યું હતું. એ મંત્રીશ્વરોના મુખ્ય જયંતિસિંહ અને લાવણ્યસિંહ વિગેરેની સેવા પણ તેમાં સંમિશ્રિત થયેલી હતી. ગુજરાતના એ સપૂત વક્ષાદાર ષહાદ્દર અને દાનવીર ધર્મનિષ્ઠ મંત્રીશ્વરોના સદ્ગુણભર્યા સત્કર્તવ્યમય ઇતિહાસને—સાચા સંપૂર્ણ જીવન—ચરિત્રને આલેખવું—એ એક અસાધારણ કાર્ય છે. એમનાં જીવનનું કંઈક દિગ્દર્શન એમના સમકાલીન અને નિકટવર્તી અને કવિશ્વરોએ વિશ્વસનીયરૂપમાં સં. અને પ્રા.માં તથા પ્રા. ગૂ. માં, ગદ્યમાં અને પદ્યમાં અર્થિત કરેલું છે; જે અનેક અંશોમાં, પ્રશસ્તિઓમાં અને શિલાલેખોમાં સફળાચ્ચે હાલ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેને ગુણવસ્થિત, સુસંકલિત, સુસંગઠ્ય કરવામાં સુપ્રતિભા સાથે વિશિષ્ટ પરિશ્રમ અને અવકાશ જોઈએ. આ લેખકે આઠેક વર્ષ ઉપર ‘વીરમંત્રી વસ્તુપાલનો ધર્મપ્રેમ’ (જેન ૧૯૨૬ મે) માં તથા ‘સિદ્ધરાજ અને જોનો’ (જેન ૧૯૨૭ મે) નામના લેખમાં પ્રસંગવશાત્ ઉપર્યુક્ત મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ સંબંધમાં તથા તેમની કીર્તિ વિસ્તારનારા કવિઓની કૃતિઓની નામાવલી તરફ અંગુલિ-નિર્દેશ કર્યો હતો. અહીં માત્ર તેજપાલની એક શૌર્યકથા દર્શાવવા પૂરતો પ્રયત્ન છે.

મંત્રીશ્વરનાં સ્મારકો.

મંત્રીશ્વર તેજપાલે કેટલાંક ગિરસ્થાથી વિશિષ્ટ સ્મારકો કરાવ્યાં હતાં—તેમાંનાં કેટલાંક અद्याપિ ગિરનારમાં વિદ્યમાન પણ છે. મુખ્ય આ પ્રમાણે જાણવામાં આવ્યાં છે—તેણે ગિરનારની

નીચે પોતાના નામે તેજલપુર કરાવ્યું હતું. જ્યાં ગઢ, મઠો, પરબો, મનોહર ઘરો અને આરામો(બગીચા)ની શ્રેષ્ઠ રચના કરાવવામાં આવી હતી. તે જ નગરમાં પોતાના પિતાના સ્મારક તરીકે ‘ આસરાજ-વિહાર ’ એવા નામથી, સુશોભિત પાર્શ્વજિન-મંદિર કરાવ્યું હતું, તથા પોતાની માતાના નામથી વિસ્તૃત કુમર-સરોવર કરાવ્યું હતું. તથા ગિરનાર પર નેમીશ્વરનાં ત્રણ કદ્યાણુકોને સૂચવતું ઘણું ઉંચું જિન-ભુવન રચાવ્યું હતું.—એમ એ મંત્રીશ્વરોના સમકાલીન તથા તેમના સ્મારક ધર્મસ્થાનોને વિ. સં. ૧૨૮૭ થી ૧૨૯૩ લગભગમાં પ્રતિષ્ઠિત કરનારા ધર્મગુરુ વિજયસેનસૂરિએ રૈવંત-ગિરિ-રાસ(ગા. ઓ. સિ. ગ્રામીનગૂર્જરકાવ્ય-સંગ્રહ ભા. ૧, કડવું ૧, કડી ૯, ૧૦ તથા કડવું ૨જી કડી ૧૭)માં તથા ખાલચંદ્રસૂરિએ વસંતવિલાસ મહાકાવ્ય [ગા. ઓ. સિ. સર્ગ ૧૨, શ્લો. ૪૮ થી ૫૦] માં જણાવ્યું છે. જિનપ્રભસૂરિ વિગેરેએ તીર્થકદ્ધ(રૈવતકદ્ધ) વિગેરેમાં પણ ઉપર્યુક્ત ઘટનાઓનું સૂચન કર્યું છે. વિજયસેનસૂરિ-શિષ્ય ઉદયપ્રભસૂરિ વિગેરેએ ધર્મભિયુદય મહાકાવ્ય (સંઘપતિ-ચરિત) વિગેરેમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે તે મંત્રીએ ત્યાં તપસ્વી જટાધરોને ગામનું શાસન-દાન અપાવી વસ્ત્રાપથના માર્ગને તથા સંઘને સંતાપ-રહિત કર્યો હતો.

૭ શત્રુજય પર કરાવેલ નંદીશ્વર તીર્થની રચનાનો અને ત્યાં પોતાની પત્ની અનુપમાના સ્મારક તરીકે શત્રુજયમાં શિલાખંદ કરાવેલા સ્વચ્છ મિષ્ટ જલ-પૂર્ણ ‘ અનુપમ સરોવર ’નો ઉલ્લેખ તેના સમકાલીન ઉપર્યુક્ત ઉદયપ્રભસૂરિ વિગેરે કવિઓએ કર્યો છે.

મંત્રીશ્વર તેજપાલે પોતાની પત્ની અનુપમા અને પુત્ર
 દાવણ્યસિંહ(લૂણસીહ)ના પુણ્યાર્થ
 આખૂમાં વિ. સં. ૧૨૮૭ માં આખૂ ઉપર પ્રતિ-
 ષ્ઠિત કરાવેલ 'લૂણસીહ-વચહી' નામનું
 અપૂર્વ મનોહર શિલ્પકલાવાળું સ્મારક જગત્-પ્રસિદ્ધ છે.
 તેમના સમકાલીન કવિ જયસિંહસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૮૬
 લગલગમાં રચેલા હુમ્મીર-મદમદન નામના સં. પ્રા. નાટક
 (ગા. ઓ. સિ. પ્રકાશિત)માં સૂચિત કર્યું છે કે-ઉપર્યુક્ત
 મંત્રીશ્વરના ગુજરાતની અનુપમ સેવાના અપૂર્વ અવસરમાં
 એ દાવણ્યસિંહે પણ અમૂલ્ય સહાયતા કરી હતી. મહારાણા
 વીસલદેવના સમયમાં ભૃગુકચ્છ(ભરૂચ)માં વિ. સં. ૧૨૬૮
 માં પંચકુલના અધિકારમાં એ લૂણસીહનું પ્રાધાન્ય હતું-
 એમ એ સમયમાં લખાયેલ દેશીનામમાલાના ઉપલબ્ધ
 તાડપત્રી પુસ્તક પરથી જણાય છે. [જુઓ ગા. ઓ. સિ.
 પાટણ ભં. ક્યો. વો. ૧, પૃ. ૬૬].

તે ભરૂચના શકુનિકા-વિહાર-મુનિસુત્રત-જિનમંદિરની
 રચ દેવકુલિકાઓને પણ ઉપર્યુક્ત જયસિં-
 ભરૂચમાં હસૂરિના ઉપદેશથી મંત્રીશ્વર તેજપાલે
 સુવર્ણદંડોથી વિભૂષિત કરી, મંત્રીશ્વર
 ઉદયનના સુપુત્ર અંબડની કીર્તિને વિશેષ ઉજ્જવલ કરી હતી;
 એમ એ જ જયસિંહસૂરિ કવિએ પ્રશસ્તિદ્વારા પ્રકાશિત કર્યું છે.

મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ સાથે તેજપાલનાં પણ વાસ્તવિક
 કીર્તિ-કવનો અનેક કવીશ્વરોએ ઉચ્ચાર્યાં છે. આખૂ, ગિર-
 નાર જેવા અત્યુચ્ચ પવિત્ર સ્થાનોમાં કરાવેલ રમણીય મનોહર
 ચિરસ્થાયી સ્મારકોમાં શિલાલેખરૂપે અને અનેક ગ્રંથરત્નોમાં

એ પ્રશસ્તિયો ઉપલબ્ધ થાય છે. જે સર્વનું ઉદ્ધરણ અહિં અશક્ય છે. વિ. સં. ૧૨૬૬માં મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના સ્વર્ગવાસ થયા પછી પણ, વિ. સં. ૧૩૦૩ માં અણુહિલ-પાટક (પાટણ)માં, મહારાજા વીસલદેવના રાજ્યસમયમાં, મહામાત્ય તેજપાલના અધિકાર વખતે લખાયેલું આચારાંગ-સૂત્ર-વૃત્તિવાળું તાકપત્ર પુસ્તક ખંભાતમાં ઉપલબ્ધ થાય છે [પીટર્સન રિ. ૧, પૃ. ૪૦]. જે પછીના વર્ષમાં વિ. સં. ૧૩૦૪ માં એ મંત્રીશ્વર તેજપાલ દિવંગત થયાનો દુઃખદ ઉલ્લેખ મળે છે.

ધોળકા(ગુજરાત)ના મહારાણા વીરધવલના પ્રીતિ-પાત્ર એ વીર મંત્રીશ્વર તેજપાલે ગોધાના

ઐતિહાસિક અભિમાની રાજા ધૂધુલ પર આક્રમણ ઘટના-નિર્દેશક કરી વીરતાપૂર્વક વિજય મેળવ્યો હતો. એ પ્રસંગ અહિં સૂચવવાનો છે. આ

ઐતિહાસિક ઘટનાને સંક્ષેપ-વિસ્તારથી પ્રાચીન બે વિદ્વા-નોએ પોતાના ગ્રંથોમાં જણાવી છે. હુમ્મીર જેવા સ્લેમીશ વીરોને પણ હંકારી તેના મદનું મર્દન કરવામાં પણ સફળ અમૂલ્ય સેવા અર્પનારા પ્રતાપી મુત્સદ્દી એ મંત્રીશ્વરોનો જળ-હળતી કારકિર્દીવાળો સુસમય વીત્યા પછી પચાસેક વર્ષોમાં દીવા પાછળ અંધારું હોય તેમ ગુજરાત, મુસલમાની આક્રમણો અને આધિપત્યમાં મૂકાયો; તે સમયમાં વિદ્યમાન, વિ. સં. ૧૩૮૭ માં પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયવૃત્તિ રચનાર તથા રતનાકરાવ-તારિકાપંજિકા, ન્યાયકંદલીપંજિકા, ચતુરશીતિપ્રબંધ (વિનોદકથા-સંગ્રહ-આંતરકથા-સંગ્રહ), પદ્મદર્શનસમુ-ચ્ચય, નેમિનાથક્ષાગ વિગેરે રચના કરનાર, વિ. સં. ૧૪૦૧ માં

મેરુતુંગસૂરિના સ્તંભનેદ્ર-પ્રબંધને શુદ્ધ કરનાર રાજ-
શેખરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૦૫માં દિલ્લીમાં રચેલ પ્રબંધકોષ-
અતુર્વિંશતિપ્રબંધ(વસ્તુપાલપ્રબંધ)માં ઉપર્યુક્ત ઘટના-
પ્રસંગ સં. ગદ્યમાં સંક્ષેપમાં સૂચવ્યો છે; પરંતુ પં. જિનહર્ષ-
ગણિએ વિ. સં. ૧૪૬૭ માં ચિત્રકૂટપુર(ચિત્તોડ)માં રચેલા
સં. પદ્યમય હર્ષાંક કાવ્ય વસ્તુપાલ-ચરિત્રમાં વિસ્તારથી આ
ઐતિહાસિક પ્રસંગ દર્શાવ્યો છે. સાથે ગોધ્રા, પાવાગઢ,
વડોદરા, હલોઈ વિગેરે આસપાસના પ્રદેશમાં તે મંત્રીશ્વરે
પોતાના વિજયને સ્મરણ કરાવતાં કરાવેલાં ધાર્મિક સ્મારકો-
જિનમંદિરો વિગેરેનું પણ ત્યાં સૂચન કર્યું છે. એ બંનેગ્રંથોના
મુખ્ય આધાર પર આ નિબંધની સંકલના છે.

ઉપર્યુક્ત પુસ્તકોના ભાષાંતરકારોએ અને અન્ય
લેખકોએ તેમાં કેટલોક ફેરફાર કર્યો છે. ફાર્ગસ સાહેબની
રાસમાળા[ભા. ૨ જા]માં વાંચેલા વિષે ભાષાંતરકર્તાના
વધારામાં, શાસ્ત્રી વ્ર. કા. ના વીરધવલપ્રબંધ (બુદ્ધિપ્રકાશ
પુ. ૧૩)માં, રા. રા. ગો. હા. દેશાઈના ગુજરાતના પ્રાચીન
ઈતિહાસમાં, વીરશિરોમણિ વસ્તુપાલ અથવા પાટણની ચડતી
પડતી (ભાગ ૧ લો.) જેવી નવલકથામાં અને રા. તા. પો.
અડાલજની વીરની વાતો(સચિત્ર ભા. ૩ જા)માં મહ-
મદન નામની વાર્તામાં, વીસમી સદી જેવાં માસિકમાં અને
એકાદ ચિત્રપટમાં (સીનેમાની ફિલ્મમાં) આ ઐતિહાસિક
ઘટનાને ઉતારવા કેટલોક પ્રયત્ન થયો છે; પરંતુ વાસ્તવિક ઇતિ-
હાસ, મૂલ ગ્રંથોમાં કેવા સ્વરૂપમાં મળે છે, તે પ્રકાશિત કરવાની
આવશ્યકતા હોઈ આ પ્રયત્ન ઉપયોગી થશે; એવી આશા છે.

ઉપર્યુક્ત પં. જિનહર્ષગણિએ વસ્તુપાલચરિત્રના ત્રીજા
પ્રસ્તાવમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે કે-

“ પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીના લલાટને શોભાવતું તિલક જેવું,
રમણીય સંપત્તિઓના ધામરૂપ ગોધ્રા
ગોધ્રા નામનું નગર છે.^૧ કાંતાની જેમ મહેદ્રી
નદી, મૃદુ અને શીતલ તરંગરૂપી

ખાહુવડે, તટરૂપી પલંગ પર રહેલા જે(નગરરૂપ પતિ)ને
આલિંગન કરે છે.” ‘ રણાંગણમાં પડેલા તે તે પ્રસિદ્ધ સુભ-
ટોના^૨ અંગોના સ્થાનમાં અહિં અનેક સ્વયંભૂ^૩ શંભુનાં
લિંગો થયાં છે. ’ એ વિગેરે પ્રકારના આશ્ચર્ય ઉપજાવ-
નારા પ્રવાહોવડે જ્યાંની ખિરદાવલી, આવનારા લોકોના
ચિત્તને સ્પષ્ટ રીતે વિનોદ પમાડે છે. જે સ્થાન, ગુજરાતની
ભૂમિ તરફથી આગવા તરફ જનારા લોકોને શ્રમ દૂર
કરનાર હોઈ વિશ્રામ માટે થાય છે.

ત્યાં ગર્વના પર્વત જેવો, મહાતેજસ્વી મંડલીક રાજા

ધૂધુલ^૪ હતો. જે, ધર્મની મર્યાદાનું

ધૂધુલ ઉદ્ધંધન કરી ઘોર કર્મ કરતો હતો.

વિકટ આકૃતિવાળો એ રાજા વિશ્વાસ-

ઘાત, લાંચ વિગેરે ઘણાં પાપો કરવામાં તત્પર બન્યો હતો

અને પશ્ચિજ્જનોના સમૂહને પણ હુલંટો હતો. સત્પદ

૧. પ્ર. કે. માં મહીતટ(મહીકાંકા) દેશમાં જણાવ્યું છે.

૨. પ્ર. કે. માં ૧૦૧ રાજપૂતો સૂચવ્યા છે.

૩. હી. ૨. કાપડિયાદ્વારા અંશોધિત ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધમાં
પ્રકાશિત સ્વયં ૩૩ પાઠ યુક્ત જણાવે નથી.

૪. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરાની વસ્તુપાલ-ચરિત્રની હ. લિ.
પ્રતિમાં ઘણીવાર ધૂધિલ નામ દર્શાવ્યું છે.

૫. પ્ર. કે. માં જણાવ્યું છે કે-તે ગુજરાતની ભૂમિમાં આવવા
પ્રયત્ન કરનારો પ્રદણ કરતો(પકડતો) હતો.

સ્થાપન કરવામાં નિષ્ઠ એવા કવિના અંતઃકરણની વૃત્તિ જેમ શ્રેષ્ઠ અર્થ—સમૂહને ગ્રહણ કરવામાં તત્પર હોય છે, તેમ તે (ધૂધુલ)ના અંતઃકરણની વૃત્તિ પણ ખીજના દ્રવ્યસમૂહને ગ્રહણ કરવામાં સદા તત્પર રહેતી. જેના સર્વ પૂર્વજો ઔલુક્ય(સોલંકી) રાજાની આજ્ઞાને સર્વ પ્રકારનાં સુખો આપનારી સમજી, વશંવદ્દ બની આનંદપૂર્વક શેષા ગ્રહાવે તેમ મસ્તક પર ધારણ કરતા હતા; પરંતુ દુઃશાસન જેવો, અન્યાયી સુલટોનો અગ્રેસર આ (ધૂધુલ), તે આજ્ઞાને પોતાના મસ્તક પર ધારણ કરતો ન હતો.

રાજા(વીરધવલ)ની આજ્ઞાથી એક વખતે મંત્રીશ્વર
 વસ્તુપાત્ર અને તેજપાત્રે પ્રકટ વચ્ચે
 મંત્રીઓનો બોલનારા રૈવંતદેવ નામના ભટ્ટને સંદેશા
 સંદેશ સાથે તેની તરફ મોકલ્યો. બોલનારાઓમાં
 શ્રેષ્ઠ એવા એ ભટ્ટે જલ્દી તેની રાજધાની
 (ગોધ્રા)એ પહોંચી ધૂધુલ રાજાને આશીર્વાદ આપ્યો કે—

‘ જયલક્ષ્મીને ભેટનાર ઉચ્ચ ભુજવડે જેનો પ્રચંડ
 મહિમા છે એવો, મૂર્તિમાન્ વીરરસ, રાજાઓનો ગુરુ(વડિલ),
 ગોધ્રાનો રાજા ધૂધુલ જયવંત હો; જે, ગુજરાતના રાજા
 અને માલવાના રાજા એ બંનેની વચ્ચે (સરહદમાં) ગુફામાં,
 અહંકારી શત્રુરૂપી હાથીઓને વિહારવામાં સમર્થ સિંહની
 જેમ ગાજે છે. ’

૧ “ મૂર્તો વીરરસઃ ક્ષિતીશ્વરગુરુર્જોયાજ્ઞયશ્રીપરિ—

જ્વજ્જોત્સ્નમુજાપ્રચ્છન્દમહિમા ગોધ્રાધિપો ધૂધુલઃ ।

યઃ શ્રીગૌર્જરાજ-માલવનૃપદ્વન્દ્વાન્તરે કન્દરે

દૃષ્ટારિદ્વિપકોટિપાટનપટુઃ પચ્ચાનનો ગર્જતિ ॥ ”

રાજાએ અનુજ્ઞાત કરેલા, યથાયોગ્ય આસનને અલંકૃત કરી આ લઢે મંત્રીદ્રનો સદેશો નિવેદિત કર્યો કે—‘ રાજન્ ! સમસ્ત રાજાઓવડે સેવાતા, ગુજરાતના રાજેન્દ્ર વીરધવલ રાજા, મસ્તકપર અલિપેક કરવાની યોગ્યતાને ધારણ કરે છે. સત્યભામા (સત્ય તેજ લક્ષ્મી) થી સુકૃત, લીલામાત્રમાં બલિ-બલવાનોને બંધન કરનાર, યશ અને દયાવડે આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર જે શ્રીમાન્ (વીરધવલ) પુરુષોત્તમ છે (શ્રીકૃષ્ણના પક્ષમાં સત્યભામા, બલિ-બંધન, યશોદા અને લક્ષ્મી સંબંધી અર્થ પ્રસિદ્ધ છે).

જે (વીરધવલ), સુદ્ધમાં જાણેવડે દુશ્મનોને જલ્દી હીર્ધનિદ્રા (મરણ) આપીને, જયલક્ષ્મી સાથે, વૃદ્ધિ (વ્યાજ) સાથે જીવિત ગ્રહણ કરે છે. તેનો સચિવાધીશ, ચક્રપાણિ (કૃષ્ણ) ને ઉદ્ધવ જેવો, સ્ફુરતા પ્રજ્ઞા-વૈભવથી ભુવનમાં અદ્ભુત એવો વસ્તુપાલ છે; તથા જગતને જીતનાર, બુદ્ધિ-બલવાન્ મંત્રી તેજપાલ, તે (વસ્તુપાલ) નો લઘુબંધુ છે. જેની પ્રેક્ષા-પ્રતિભાને પ્રાપ્ત કરવાને દેવોનો ગુરુ ગૃહસ્પતિ પણ ધમ્મ છે. હે રાજન્ ! આંતરિક પ્રીતિ ધારણ કરતા તે બંને મંત્રીશ્વરોએ આપના હિતમાટે મ્હારા સુખદારા એવી રીતે નિવેદન કર્યું છે કે—“ આપ, સર્વ રાજાઓની પંક્તિમાં ગુણોવડે મણિ જેવા વિખ્યાત હોવા છતાં ધર્મ અને નીતિનો નાશ કરનારૂં ઘોર કર્મ શા માટે કરો છો ? તો અન્યાયને જલ્દી મૂકો, ન્યાયમાર્ગના સુસાક્ષર થાઓ; કારણ કે અત્યુગ્ર પુણ્યોનું અને અત્યુગ્ર એવાં પાપોનું ફળ આ લોકમાં જ મળે છે—એવું સ્મૃતિવચન છે.

વિશ્વને પાવન કરનારાં, વીરધવલ રાજના શાસનને શ્રેયની અભિવૃદ્ધિ માટે શેષાની જેમ સદા મસ્તક પર ધારણ કરે; અન્યથા કૃતકૃત્યતા કરી ભીમ, ચામુંડ, સાંગણ વિગેરે રાજ-ઓની પંક્તિ(મરણાવસ્થા)માં પોતાને સ્થાપો. ”

લટ્કનાં એવાં વચન સાંભળી, કોપથી તપતા અંગવાળા,
 ઘોર વિક્રમ ધારણ કરનારા રાજ ઘૂઘુલે
 ઘૂઘુલનાં પ્રત્યુત્તરરૂપે ઉચ્ચાર્યું કે—‘ અહો !
 કોપ-વચનો. આ બંને દુરાત્મા વાણિયાઓનું પણ
 કેવા પ્રકારનું સાહસ છે ? કે, અમને
 (રાજઓને) પણ દ્વંદ્વદ્વારા આદેશનું નિવેદન કરે છે !
 ખરેખર, એ બંનેને પોતાની પહેલાની અવસ્થા ભૂલાઈ ગઈ
 લાગે છે, જેથી રાજની પણ આવી રીતે તિરસ્કાર-વિડંબના
 કરવામાં આવે છે. કહ્યું છે કે—‘ અવંશ(હીનવંશ)માં
 પડેલો રાજ, મૂર્ખનો પુત્ર છતાં થયેલ પંડિત, અને ધન
 પ્રાપ્ત કરનાર અધન; તે જગતને તૃણ જેવું માને છે. ’
 તો તું મહારા આ કથનને તે બંને અધમ સચિવોને કહેજે
 કે—‘ શું સિંહ હરણના શાસન(હુકમ)ને માથે ચડાવે ? ’
 પણ રાજ-મહતા ઉન્માદથી વિવશ થયેલા ચિત્તવાળા એ
 બંને દુરાચારી નીચ જેમ તેમ બોલે. કહ્યું છે કે—‘ સૂર્ય-
 મંડલથી ઉજ્જ્વળતા પ્રાપ્ત કરનાર વાલુકા(રેતી)નો સમૂહ,
 જેમ તપે છે, તેમ બીજા પાસેથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરનાર
 નીચ અત્યંત તપે છે. ’ તો અનુચિત કર્મ કરનારા એ
 બંનેની, નદીના તટપર રહેલા ઝાડની જેમ નિશ્ચે નજીકમાં
 જ પડતી થવાની. કહ્યું છે કે—‘ ઔચિત્યથી સ્ખલન થવું,

બુદ્ધિનો વિપર્યાસ અને મોટાઓ સાથે વિરોધ; સર્વસ્વ-વિનાશ-
નાં એ ૩ કારણો છે. ” એમ કહીને તે બોલતો અંધ રહ્યો.

પછી ભટ્ટ, ઘૂઘુલ પ્રત્યે બોલ્યો કે—‘ વણિકના પુત્ર
હોવાના કારણથી તે બંને મંત્રીઓની

મંત્રિદ્વતનાં અવજ્ઞા ન કરો. ખરેખર, સૂર્ય, ચંદ્ર
સાંત્વન-વચનો. જેવા પ્રતાપી અને પ્રભાવાળા તે બંને,
સર્વ રાજાઓને સન્માર્ગ દર્શાવવા માટે

જ પૃથ્વી પર ઉતર્યા છે. શુણોના આધારરૂપ, પ્રભામય,
મંત્રીઓ-રૂપી દીવાઓ જો ન હોય તો, અહંકારવડે
અંધ બનેલા રાજાઓ નીતિના માર્ગે કેવી રીતે જઈ શકે ?
હે રાજન્ ! કુમારપાળનો મંત્રી, ઉદયનનો પુત્ર શ્રીમાન્
આમ્રદેવ, વણિક માત્ર હોવા છતાં પણ શું વિક્રમી ન
હતો ? જે સાહસિક પુરુષે ‘ રાજ-પિતામહ ’ બિરુદથી
પ્રખ્યાત એવા રાજેન્દ્ર મલ્લિકાર્જુનને યુદ્ધમાં છતીને તેના
મહેલનું સર્વસ્વ ગ્રહણ કર્યું હતું. ’ ૨

એ સાંભળી કોપથી લાલચોળ સુખવાળો થયેલ ઘૂઘુલ

૧ “ औचित्यस्त्रलनं बुद्धेर्विपर्यासो विरोधिता ।

महद्भिः सह सर्वस्वविनाशे कारणत्रयम् ॥ ”

૨ “ दर्पान्धा धरणीनाथाः कथं यान्तु नयाचनि ? ।

यदि न स्युर्गुणाधारा मन्त्रिदीपाः प्रमामयाः ॥

आम्रदेवो न किं राजन् ! श्रीमानुदयनाह्वजः ।

मन्त्री कुमारपालस्य वणिग्मात्रोऽपि विक्रमी ? ॥

मल्लिकार्जुनराजैः राजराजिपितामहम् ।

निर्जित्य वेदमसर्वस्वम् । ”

યોદ્યો કે—‘ મહારો જયવાળો આ
 ધૂધુલનું ભુજ, વાણિયાઓ સાથે યુદ્ધ કરતાં
 અભિમાન. લાગે છે. રણસંગ્રામમાં મહારા બાહુ-
 દંડની ખુબલીના રસને કોણ પૂરશે ?
 એ તું મને કહે; અથવા ખાંડેખાંડાની યુદ્ધકળામાં રહેલી
 મહારી કુશલતાને કોણ મેળવી શકશે ? પ્રૌઠ નરેન્દ્રો સાથે રુદ્ર
 રણસંગ્રામ ખેલવામાં અસાધારણ રસવાળા આ મહારા બાહુઓ
 વાણિયાના પુત્રો પર વિજય મેળવવાના ઉત્સાહમાં લાગે છે;
 તો પણ તું જલ્દી જઈને તે બંને દુરાશયોને મોકલ, સર્વના
 ભુજ-માહાત્મ્યને યુદ્ધ જ કહેશે. ’ એ પ્રમાણે કહીને તે(
 ભટ્ટ)ને સોનાના દાનથી સંતોષ પમાડીને ધૂધુલે મોકલ્યો.
 તેણે જઈને સઘળું પોતાના સ્વામી મંત્રીઓને કહ્યું.

ત્યાર પછી ગોધાના હઠીલા રાજાએ (ધૂધુલે) તેની
 પાછળ જ શૂરદેવ નામના ભટ્ટને વીર-
 ધૂધુલનો ધવલ પાસે મોકલ્યો. તેણે પણ આવીને,
 દૂત. જેનું શાસન રાજાઓવડે લલાટો પર
 ચઢાવાતું હતું, જેનાં બંને પડખાં એ
 મંત્રિરાજે(વસ્તુપાલ અને તેજપાલ)વડે શોભતાં હતાં,
 જેનું મોટું ઓજસ (તેજ) જણાતું હતું, એવા ચંદ્ર-
 વંશના મુક્તામણિ જેવા રાજા(વીરધવલ)ને જોઈ, વિસ્મય
 અને આનંદયુક્ત થઈને આ પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યો કે—

“ સકળ કળાઓના કોશ(ખજાના)ને ઉલ્લસિત કરતી
 જૈતલદેવીવડે યુક્ત, રાજ્યને નિષ્કંટક પૃથ્વીવાળું બનાવતા
 વસ્તુપાલ સાથે શ્રીકરણમાં પ્રૌઠ અનુભવી પ્રતિભાવાળા

તેજપાળવડે અનુસરાતા હે ચૌહુક્યદેવ ! (વીરધવલ !)
 ન્યાં સુધી આ સૂર્ય તપે છે, ત્યાં સુધી આપ ભૂમંડલને
 ધારણ કરો. ૧ હે વીરધવલ રાજન્ ! આપે કલિયુગમાં, કૃતિ-
 સમૂહ(સન્નનો)માં દાન-લીલાઓવડે સૂર્ય-પુત્ર(કર્ણ)નો
 સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. ”

ત્યાર પછી તે હૃત જોલ્યો કે—‘ પોતાને પુરુષાર્થીઓ(પરા-
 કર્મી પુરુષો)માં અગ્રેસર માનતા, અને
 ઘૂઘુલે મોકલેલી અન્ય સમસ્ત રાજ-મંડલને અંતઃપુરના
 તિરસ્કારવાળી સ્થાનમાં કરતા, (સ્ત્રી જેવા ગણતા) ગોધ્રા-
 ભેટ, ની ભૂમિના ચક્રવર્તીએ-ઘૂઘુલે આપને
 કાળજની ડબ્બી અને રકોચળી સાથે
 સાડી ભેટ કરી છે. ’

સભ્ય-મંડલીએ તે ભેટણાંને દૃષ્ટિગોચર કરીને ક્રોધ
 ધારણ કરતાં તે(ઘૂઘુલ)નો વિકલ-
 વીરધવલની ભાવ(ગાંડપણ) માન્યો. તે સમયે
 વિશિષ્ટતા ચૌહુક્યો(સોલંકીઓ)માં ચંદ્ર જેવા
 વીરધવલે સહજ હાસ્ય સાથે સકળ
 સભાને અમૃત સિંચતી એવી વાણી ઉચ્ચારી કે—“ આપના
 રાજ્યે પોતાના વંશને ઉચિત એવો આચાર સાક્ષાત્

૧ “ શુકો જૈતહદેવ્યા સકલમપિ કલાકોશમુદ્ધાસયન્ત્યા
 રાજ્યં નિષ્ક્રાન્તકોર્વામરમુપનયતા વસ્તુપાલેન સાકમ્ ।
 તેજઃપાલેન ચ શ્રીકરણપરિણતપ્રાતિભેનાનુયાતો
 ધર્તાં ચૌહુક્યદેવ ! ક્ષિતિવલ્ચયમયં યાવદમ્મોજિનીશ્વઃ ॥ ”

રીતે સૂચવતાં આ ભેટણું યુક્ત જ કયું છે.” તે ભેટણાને રાજાની આજ્ઞાથી મંત્રીએ ખજાનામાં મૂકાવીને તે શ્રેષ્ઠ લદ્દને દાન અને માનવડે આનંદ પમાડી વિસર્જિત કર્યો. રાજાનું મિતભાષિપણું, અને સભાની નીતિભરી સ્થિતિ, એ જાણીને અંતઃકરણમાં ચમત્કાર પામેલા તે લદ્દે પણ જઈને પોતાના રાજા(ઘૂઘુલ)ને તે કહ્યું.

ત્યાર પછી ચૌલુક્ય ભૂપાલ(વાઘેલા વીરધવલ), ભૂમિના

ઉત્કટ પાપસમૂહ જેવા ઘૂઘુલને ઉચ્છેદ

ગોધ્રાના રાજા કરવા માટે સહજ ચિંતાતુર મનવાળા થયા સાથે યુદ્ધ કરવા છતાં, ચંદ્ર જેમ ઉદયાચલને શોભાવે બીડું ઝડપનાર તેમ સિંહાસનને અલંકૃત કરી રહ્યા

કોણ ? હતા. એ બાબત જિરાજેલા જૃહસ્પતિ અને શુક જેવા બંને મંત્રીઓ

(વસ્તુપાલ અને તેજપાલ) વડે તે શોભતા હતા. સદા-

ચારી, વિખ્યાત-વિક્રમી તારાઓ જેવા દીપતા સેંકડો રાજ-

પુત્રો(રાજપૂતો) વડે ચોતરફથી આશ્રિત થયેલા હતા.

સ્પૃહાવાળા ચક્રોર જેવા, વિવિધ દેશોમાંથી આવેલા ઉચ્ચ

પ્રકારના કવિ-કુંજરો વડે જે(વીરધવલ)નો ગુણ-સમૂહ

ગવાઈ રહ્યો હતો. પૂર્વે થઈ ગયેલા ભુજ-બલશાલી વિક્રમ,

મુંજ, ભોજ વિગેરે રાજાઓનાં દાનો અને તેમના અદ્ભુત

પ્રબંધો જેને શ્રેષ્ઠ પંડિતો વડે સંભળાવાઈ રહ્યા હતા. તેઓ

સર્વ જોઈ રહ્યા હતા, તેવામાં આ(મહારાણા વીરધવલ)

સ્વયં બોલ્યા કે- ‘ ગોધ્રાના અધિપતિ સાથે યુદ્ધ કરવા

માટે બીડું કોણ ગ્રહણ કરશે ? ’ ઘણો વખત થવા છતાં

પણ જ્યારે કોઈપણ ભૂપાલે (સામંતે કે રાજપૂતે) તે બીડું

અહણુ ક્યું નહિ, એથી ઉત્પન્ન થયેલી અધિક લજ્જાવડે મહારાણા વીરધવલે મુળ-કમલ નીચું ક્યું (નીચે જોયું).

તે વખતે, દુરમનોને કંપાવનારા, બાહુબલવાનું તેજપાલે પોતાના જ્યેષ્ઠ સહોદર (વસ્તુપાલ) ની વીર તેજપાલ અનુમતિથી તે બીડું અહણુ ક્યું. એથી અધિક પ્રસન્ન થયેલા વીરધવલે તેને પંચાંગ પ્રસાદ (પાંચે અંગનાં આભૂષણો) આપીને પોતાની સલામાં તેની પ્રશંસા કરી ઉચ્ચાર્યું કે- ‘ વિપત્તિમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરનાર આવા વીરપુત્રોની માતા તે જ ખરી રીતે પુત્રવતી છે. ’

ત્યાર પછી રાજ્યનાં કાર્યોનો વિચાર કરી, સૂર્ય-સમાન પ્રભાવાળો (પ્રતાપી) મંત્રી (વસ્તુ-યુદ્ધની તૈયારી પાલ), પોતાના લઘુબંધુ (તેજપાલ) મંગલાચરણ સાથે પોતાના આવાસે આવ્યો. પ્રયાણની સામગ્રી માટે પોતાના ક્ષત્રિયોને નિયુક્ત કરીને, શરીર-યુદ્ધિમાટે કસ્ટ્યાણુવિધિપૂર્વક સ્નાન કરીને, પોતાના યશ જેવાં, ધોયેલાં (ઉજ્જવલ) વસ્ત્રો પહેરીને, રત્નમય આભૂષણોથી વિભૂષિત થયેલા તે બંને ઉત્તમ મંત્રી-ઓએ સંવર-સંયુક્ત થઈ ઉદ્ધસતી ભક્તિથી ઘર-મંદિરમાં જિનેશ્વરની અષ્ટપ્રકારી નિર્દોષ પૂજા કરી.

ત્યાર પછી હર્ષિત અંતઃકરણવાળા, પ્રકર પડે દેદી-અધમાન લાગતા ઈંદ્ર અને ઉપેંદ્ર ને ચારીઓમાં ધુરંધર એવા તે બંનેની શ્રીશ્વરોએ એ પૂજા આપે પગે ચાલતાં, નવનવ અલંકારરૂપ ને શકપૂજ્ય એવાં જિનેશ્વરની વિ

કરી. જગન્નાથની સ્તુતિ કરી, યથેષ્ટ દાનોવડે યાચકોને આનંદ પમાડ્યો. ત્યાર પછી ધર્મશાલાએ આવી ગુરુજીને નમસ્કાર કરી, જિન-પૂજા વિગેરેમાં પ્રેરણા કરનારી, શુભ શકુનાદિ ક્ષણ સૂચવતી તેમની ધર્મદેશના સાંભળી. દેવ-પૂજના નિશ્ચલ નિશ્ચયવાળા ઉચિત નિયમો ગ્રહણ કરી, તે ખંને પોતાને ઘરે આવ્યા. શ્રીમાન્ મંત્રીએ સુપાત્રોને દાન આપી, યાચકોને પ્રસન્ન કરી, વિવિધ દેશોમાંથી આવેલા સાધર્મિકો અને પોતાના પરિવાર સાથે પડરસ-સંસ્કારવાળું સુખ કરનારું ભોજન કર્યું.

ત્યારપછી ચૌલુક્ય ભૂપાલ(મહારાણા વીરધવલ)ના આદેશથી દેશના અધિપતિઓ(સામંત પ્રસ્થાન રાજાઓ) સાથે તથા ઘોડા, હાથી અને સુલટોની સેનાઓથી પરવરેલો, અસાધારણ પ્રચંડ સૈન્યના આલવાથી ઉડતી ધૂળવડે નિરાલંબ માર્ગ(આકાશ)માં ખીણ પૃથ્વી રચતો હોય તેમ, અતિ પ્રૌઢ હાથી પર આરૂઢ થયેલ, આલતા ચામરોવડે અને પોતાના કીર્તિ-મંડલ જેવા શ્વેત છત્રવડે શોભતો, ચમ-રાજના જેવો દુસ્સહ, શત્રુઓને કંપાવનાર મહામાત્ય તેજ-પાલ, ગોધાના રાજાને જીતવાની ઇચ્છાએ આવ્યો.

‘ નિર્વેદ ન પામવો-કંટાળવું નહિ-એ લક્ષ્મીનું મૂલ છે. ’ એ સુભાષિતને સંભારતા સુખુદ્ધિ-સેના-વ્યૂહ માન્ મંત્રીએ મોટાં પ્રયાણોદ્ધારા જલ્દીથી અનુક્રમે માહેંદ્રી નદી ઉતર્યા પછી, રામચંદ્રજીએ સાગર તર્યા પછી અપૂર્વ વાનરાધીશોને યથા-

યોગ્ય પરિતુષ્ટ ક્યા હતા તેમ, પોતાના સૈન્યને દીનતારહિત સજ્જ કરીને તેમાંથી કેટલુંક સૈન્ય, પોતાના સ્વામી(રાજા)ના શત્રુરાજાના નગર(ગોધા)ની સીમમાં ગાયો હરવા વિગેરે માટે ત્વરાપૂર્વક મોકલ્યું અને પોતે પાછળના ભાગની રક્ષા કરવામાં વિચક્ષણ બની પાછળ સ્થિર રહ્યો.

આગળ ગયેલા ઉત્સાહી તે સૈન્યે સમસ્ત ભૂતલને કંપાવતાં ગોધાના સીમને વેગપૂર્વક દબાવ્યું.

યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી આકંઠ આપનારાં, પ્રાણ હરનારાં બાણો-ધૂધુલને રણ- વડે, રાજાઓ(ક્ષત્રિયો)ની જેમ યુદ્ધ કરતા મેદાનમાં લાવવો. ગોવાળોને સર્વ અંગોમાં જર્જરિત કરીને ગોકુળને વાળ્યું. ગોવાળોએ તત્કાળ

નગરમાં આવીને ઈદ્ર સરખા તેજસ્વી ભૂમિપાલ (ધૂધુલ-) આગળ આક્રોશ કરતાં પોકાર કર્યો કે-“ આપના જોત-જોતામાં પણ કેઈ પાપીઓવડે ક્ષત્રિયના આચારને તણીને, હોડીઓ સમુદ્રમાં લઈ જવાય તેમ ગાયો હરાય છે-લઈ જવાય છે. તેથી ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી દોડો દોડો; કેમકે-ગાયોનું રક્ષણ કરવું-એ જ ક્ષત્રિયોનું પરમ પુણ્ય છે. ” એ સાંભળીને ક્રોધવડે વિકરાળ મુખવાળો, પરાક્રમી-ઓમાં પ્રખ્યાત થયેલો, મેઘની જેમ ઘણું ગાજતો ધૂધુલ ક્ષણવાર વિચારવા લાગ્યો કે-“ અહો ! મહારા જેવો રાજા

જીવતો હોવા છતાં, પાદરમાં આવીને વૈરીઓ દ્વારા ગાયોનું હરણ એ અશ્રુતપૂર્વ(પૂર્વે કદિ ન સાં) શું સંભળાય છે ? તે વસુમતી (પૃથ્વી), ક્ષત્રિયોમાં અધમ ગણાય કે નહીં એવતાં ગં કહ્યું છે કે-“ વૃત્તિ(વૈરાગ્ય)

લગ્ન અને દાક્ષિણ્ય ધારણ કરનારા, શુદ્ધવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા, લુન્નપરાક્રમવડે શોભતા રાજાઓ(સામંતો)ને ઉદ્દેશી બોલ્યો કે—“ વૃત્રાસુર જેવા દૂર અને સાહસ-સંપદાના પૂર જેવા આ ઘૂઘુલે દેવસેના જેવી આપણી સેનાને નસાડી મૂકી, તો આ સ્થાનમાંથી નાસતાં આપણી શી ગતિ થાય ? સજ્જનો દુશ્મનોને પીઠ દેતા નથી અને પરનારીઓને વક્ષઃસ્થલ દેતા નથી. આ રણ-સીમમાં અત્યારે કોઈ પણ શરણ નથી. તેથી અહિં મરવું અથવા જયલક્ષ્મીને વરવું એ જ શુક્ત છે. પૃથ્વીમાં જાંને શુદ્ધ પક્ષવાળા તે જ ક્ષત્રિયો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય ગણાય છે, જે ધારા-(તરવારની ધારરૂપ) તીર્થમાં અભિષિક્ત થયા છતાં યશરૂપી ચંદનવડે અર્ચિત થાય છે. પોતાના રાજાના ઋણથી રહિત થઈને વિશ્વમાં અતિશય સૌભાગ્યવાળા તેઓ દેવપણું પ્રાપ્ત કરીને દેવાંગનાઓથી પરવર્યા છતાં હર્ષ પામે છે; અથવા રણ-રંગમાં દુર્દમ દ્રેષીઓના દેહના લોહીરૂપી કુંકુમોવડે ભૂષિત અંગવાળા થઈ વિજયલક્ષ્મીને સેવે છે. કહ્યું છે કે—

‘ શુદ્ધમાંથી પાછા ન ફરનારા, સ્વામિના કાર્યમાં મરનારા સેવકોનો સ્વર્ગમાં અક્ષય વાસ અને ધરણીતલ પર કીર્તિ થાય છે.’ સ્વામી માટે પ્રાણોનો પરિત્યાગ કરનારા ઉત્તમ સેવકો તે ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે; કે જે ગતિને યજ્ઞવા (યજ્ઞ કરનાર) કે યોગીઓ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી આપણે અત્યારે આદરવાળા થઈને તેવા પ્રકારનું ઉચિત કરીએ, કે જે કર્તવ્યદ્વારા જગત્માં જય મેળવનાર, અતિશય જ્યેષ્ઠ ગૂર્જરેન્દ્ર લાજે નહિ.”

‘ પુરુષોને ધર્મથી જ જય પ્રાપ્ત થાય છે, અને ધર્મ, દેવ-ગુરુના સ્મરણથી થાય છે ’ એમ સ્વયં ચિત્તમાં વિચાર કરીને સચિવેશ્વરે (તેજપાલે) તે વખતે, દુશ્મનોના સમૂહ પર જયલક્ષ્મીને વશીકરણ કરવામાં કામણુ જેવાં, ગુરુએ કથન કરેલાં, ભક્તામર મહાસ્તોત્રનાં જે વૃત્તોનું, ઘોડા પર રહ્યા છતાં જ મનમાં ક્ષણવાર સ્મરણ કર્યું; કેમકે, પૂજ્યોની સ્તુતિ અને પૂજ્યોનું સંસ્મરણ, એ મનુષ્યને આપત્તિના સમયમાં આલંબનરૂપ થાય છે. ત્યાર પછી ધ્યાનના માહાત્મ્યથી આકર્ષાયેલા, તેજના પુંજવડે સૂર્યમંડલના તેજને ઝાંખું પાડનારા, સંતુષ્ટ મનવાળા, મહાયજ્ઞ કપડી અને દેવોની સ્વામિની અંબિકા, તે જાનેને તે વખતે પોતાના જાને ખલા પર રહેલાં પ્રત્યક્ષરૂપે જોવાથી એ મંત્રી પોતાના વિજયનો નિશ્ચય કરીને, પ્રમોદ પામ્યો.

યુદ્ધમાં જેમનો ઉત્સાહ વધાર્યો હતો, તે રાજપૂતો સાથે, સુભટોના અગ્રણી તેજપાલે રાધ-તેજપાળ અને વાળા થઈને જાતે જ ઘૂઘુલ રાજા સાથે વીર ઘૂઘુલ. ભયંકર સંગ્રામ કર્યો. શત્રુના સૈન્યરૂપી મહાસાગરમાં પસરતાં મંત્રીશ્વરે વડવા-નંદની જેમ દ્રેષિ-મંડલને સારી રીતે સૂકવી નાખ્યું. મહોદધી આ મંત્રી, પ્રચંડ તેજવડે હીપતા, વીર-શિરોમણિ એવા ગોધાના રાજાને પ્રાપ્ત કરી હરિપિત થયા. પૃથ્વીને આધાર આપવામાં સમર્થ અને વજ્રથી પણ ભેદી ન શકાય એવી રાજાની આકૃતિને જોતાં વિસ્મિત થયેલા આ (તેજ-પાલ) વિચારવા લાગ્યા કે—‘ ~~અહો !~~ જો જાની કાંતિ, રૂપ, ભુજ-સૌક્ય અને ~~સુસજ્જિત~~ કટલી બધી આશ્ચર્યકારક જોવામાં ~~આવે~~ !! ’

દૂર કરનારા, સૂર્ય જેવા તેજપાલને જોઈ સૂર્યકાંત જેવો શ્રીમાન્ ધૂધુલ અધિક દીપવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ઉત્સાહી મુખ-દીપ્તિવાળા તેજપાલ, મેઘની જેમ પ્રચંડ ગર્જના કરતાં મંડલેશ્વર (ધૂધુલ) પ્રત્યે બોલ્યા કે—‘ દુરાચારવાળા નરોના આધાર!, ધરાને ભાર કરનારી સ્થિતિવાળા અનાત્મજ્ઞ! પોતાને નૃસિમજનાર હે રાજન્! ચૌલુક્યકુલમાં સૂર્ય જેવા, ગુજરાતના રાજા (વીરધવલ)ને તેં જે હાથે અંજનગૃહ (મેશની ડબ્બી) વિગેરે ભેટણું કર્યું, તે પોતાનો હાથ તું મને જલ્દી દર્શાવ.’

કાનને આમળનારા તે વચનને સાંભળીને સળંગતા અગ્નિની જેમ રુદ્ધ થયેલો ધૂધુલ પણ બોલ્યો કે—‘ શિષ્ટજનો પ્રત્યે દ્વેષ કરનાર! કૂટ-ખુદ્ધિ-બલવડે ઉત્કટ! સદા લાંચરૂપી માંસ ગ્રહણ કરવાવડે કલંકિત થયેલા રે રે! પાપી! પોતાની પૂર્વ અવસ્થાને શું ભૂલી જાય છે? એવી રીતે રાજાઓની અવજ્ઞા કરતાં નિશ્ચયે તું જીવતો રહી શકીશ નહિ. સ્કુરાયમાન વૈરીઓ પાસેથી મેળવેલી જયલક્ષ્મીને કીડા કરવાના મંદિર જેવો આ તે જ હાથ છે, પરંતુ તારા જેવા વાણિયારૂપી કીડાનો વધ કરવામાં ખરેખર લાગે છે. સિંહને હરણ સાથે અથવા ગરુડને કાગડા સાથે; તેમ તારી સાથે મારી રણકીડા કીર્તિ માટે કે જયલક્ષ્મી માટે ન થઈ શકે.’

ત્યાર પછી કોપવડે વિકરાળ બનેલા તે બંનેનું યુદ્ધ,

તેજપાલનો વિજય. કિરાત અને અર્જુનની જેમ દેવો અને દાનવોદ્વારા પણ દુઃખે જોઈ શકાય તેવું થયું. તે વખતે પ્રકટ પરાક્રમવાળા બીજા

વીરોએ પણ સ્વામીના કાર્યમાં ઉત્સુક થઈ એક બીજાને બોલાવી યોગ પ્રમાણે યુદ્ધ કર્યું. ત્યાર પછી મંત્રિરાજે દિવ્યબલના ઉદ્દાસથી લીલાપૂર્વક ક્ષણવારમાં

જ વિશ્વમાં કંટક જેવા તે (ઘૂઘુલ) ને ઘોડા પરથી નીચે પાડી નાખ્યો અને તેવા પ્રકારના વીરરસના આવેગવાળા રસવડે ભરપૂર મનવાળો મહાભુજ (પરાક્રમી) મંત્રી તે જ ક્ષણે તેના ઉપર પડ્યો. ત્યાર પછી સચિવાગ્રણીએ (તેજપાલે) પાપોથી ભરપૂર એવા તે (ઘૂઘુલ) ને ભુજ દબાવવાપૂર્વક જલ્દીથી કૌંચખંધ-પૂર્વક ખાંધ્યો. સઘળા સુલટો ભયખ્રાંત થઈને જોતા રહ્યા, તેવામાં તો તે (ઘૂઘુલ) ને જીવતો જ સિંહની જેમ લાકડાના પાંજરામાં પૂર્યો. ત્યાર પછી પ્રજામાંના મધ્યભાગને પૂરનારા, નિશાન (વાદો) ના ભયંકર શબ્દોવડે દિગ્ગજોને પણ ત્રાસ પમાડતા અને દુરાચારી રાજાઓને ભય પમાડતા સચિવેશ્વર (તેજપાલ) જયલક્ષ્મીને હાથ કરી (વરી) જલ્દી છાવણીના સ્થાને પહોંચ્યા અને તેણે જિનેંદગીને શુભ આઠ પ્રકારવડે પૂજીને યુદ્ધથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાનાં કર્મફળો રજઃપુંજનું પ્રમાર્જન કર્યું.

ત્યાર પછી જલવડે ઉત્કટ એવા અગ્રેસર ભટ્ટોવડે ચોતરફથી રક્ષા કરાતાં, કર્મની ગાંઠની જેમ ગોધ્રાનો ગઢ. લેહી ન શકાય એવા અને અત્યંત દુર્ગમ એવા ગોધ્રાના દુર્ગ (ગઢ-કિલ્લા) ને પ્રચંડ ખાહુ-દંડવાળા મંડલેશ્વરોથી પરવરેલા મંત્રીએ અપૂર્વકરણમાં રક્ત યર્ષ ખંડ ખંડ ખંડિત કરી નાખ્યો.

સમસ્ત પ્રાણિ-સમૂહને પ્રસન્ન કરનાર સુખદિમાન્ મંત્રી-શ્વરે, લોકોવડે હર્ષના ઉત્કર્ષથી જય જય ગોધ્રામાંથી ગ્રહણ ગ્રન્થ ઉચ્ચરાતાં, સંપત્તિઓના નિવાસ કરેલ રાજ-વૈભવ. જેવા રાજાના આવાસમાં પ્રવેશ કરીને આશ્વાસન આપવાથી ત્યાંની સર્વ પ્રજા-

તિયો(રાજતંત્ર-સંચાલક મુખ્ય અધિકારીઓ અને પ્રજાજનો)ને તથા મહારાજનને વિશેષતાથી પ્રસન્ન કરતાં ગોધાના રાજ-મહાલયમાંથી વિગ્રહરૂપી વૃક્ષના ફળરૂપે આ પ્રમાણે ગ્રહણ કર્યું.—

૧૮૦૦૦૦૦૦૦ અઠાર કોડ
સુવર્ણ (સોનૈયા)

૧ મૂડો મોતી

૪૦૦૦ ઘોડાઓ

ઘણાં દિવ્ય શસ્ત્રો

ઘણી દિવ્ય વસ્તુ*

*૧૦૦૦ ગાખતરો

સોનાના પર્વત જેવું ઉંચું
સોનાનું સિંહાસન*
પૂતળીઓની લીલાવડે અદ્ભુત,
રત્નમય આરીસા અને ગજ-
કતા ચંદ્રકાંતરત્નવડે
સુંદર જગત્પ્રિય
મોટી હિંડોલાખાટ*
સૂર્યકાંતરત્નમય થાળી*
માણેકોવડે બનાવેલી સ્થગી
(પાનખીડાં વિ. માટે રખાતી
થેલી)*

મંત્રીશ્વર તેજપાલે તે ઘૂઘુલ રાજના સ્થાનમાં નીતિના સાગર તથા સિંહ જેવા પરાક્રમી સિંહસેન^૧ અન્ય રાજાની નામના લાણેજને સ્થાપન કર્યો. ત્યાર-સ્થાપના. પછી આસપાસના પાપી આશય(અંતઃ-કરણ)વાળા પદ્મીપતિ(રાજાઓ)ને વીરધવલ રાજના મહેલના આંગણના કુટુંબીઓ બનાવ્યા હતા.

* આ નિશાનીવાળી વસ્તુઓનો નિદેશ પ્રબંધકાષમાં નથી. વસ્તુને બદલે વસ્ત્ર પાઠ આપ્યો છે.

૧ પ્રબંધકાષમાં, નામ વિના પોતાના સેવકને સ્થાપ્યો જણાવેલ છે.

ત્યાં(ગોધ્રામાં) તેણે પોતાના જયસ્તંભ જેવો, પર્વત જેવો ઉંચો, ૨૪ તીર્થંકરોના મંદિરો-જય-સ્મારક વડે ચોતરફથી શોભતો, અજિતનાથ જિનમંદિર. પ્રભુના પ્રૌઢ ગિળવડે પ્રકટ પ્રભાવાળો, ગજરચના તથા અશ્વરચનાથી અંકિત પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો.^૧ ન્યાયની અભિવૃદ્ધિ માટે કેટલાક દિવસો સુધી ત્યાં રહીને ત્યાં નિવાસ કરતા પ્રજાજનોને યથોચિત સંતુષ્ટ કર્યા હતા.

નીતિના સાગર તે મંત્રી, સેનાની(કાર્તિકેય)ની :જેમ સેના સાથે ચાલતા, માર્ગમાં દાન-વડોદરામાં લીલાઓવડે ચારે વર્ણોને આનંદિત કરતા સ્મારક. અનુક્રમે વટપદ્રપુર (વડોદરા) આવ્યા, ત્યારે ત્યાંના રાજા જેવા નાગરિકોએ મોટો મહોત્સવ કર્યો હતો. ત્યાંના રાજાએ નમન કરવા પૂર્વક વિવિધ પ્રકારનાં રત્નો, મણિ, સ્વર્ણ, જાતિવંત ઘોડાઓ વિગેરે વસ્તુઓવડે તેને ભેટણું કર્યું હતું. રાજાની ભક્તિથી રંજિત થયેલા મંત્રિરાજે પણ તેને સ્નેહપૂર્વક દર્શનથી-પ્રસાદવડે આનંદિત કર્યો હતો. ત્યાં(વડોદરામાં) રાજાના આગ્રહથી કેટલાક દિવસો સુધી રહેતાં યુધિષ્ઠિર જેવા ધર્મનિષ્ઠ સત્પુરુષે (તેજભાલે), સંપ્રતિ રાજાએ પહેલાં કરાવેલા, મંદરાચલ જેવા, શુભ થતા, શ્રીપાર્શ્વજિનેન્દ્રના મંદિરનો ધરાના આધારરૂપ ધર્મ માટે ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

૧ ગોધ્રાના તળાવની પાળ પરની એક દેહરીમાં શ્રીપાર્શ્વનાથની કાલિસુખા ખ્યાનમાં રહેલી બીજી મૂર્તિ, દાસમાં દેવીના વેપમાં રખાઈ માતાના નામે પૂજવતી જણાય છે, તે કદાચ આ જૈનમંદિરમાંની હશે.

તે(વડોદરા)ની પાસેના 'ઉત્કોટ(અકોટા) નામના પુરમાં તે મંત્રીએ ધર્મની અભિવૃદ્ધિ માટે આદીશ્વર જિનનું પવિત્ર ધામ કરાવ્યું હતું.

એ જ મંત્રીએ રવનસર નામના ગામમાં જિનનું મનોહર ચૈત્ય કરાવીને ત્યાંના નિવાસીઓનું અતુલ્ય વાત્સલ્ય કર્યું હતું.

જિનેન્દ્ર-શાસનના આધારભૂત સદાચારી મુનીશ્વરોનું પૂજન કરીને સચિવે પોતાના જન્મને સફળ કર્યો. જૈન પ્રજાને સન્માન પૂર્વક ધન-દાનવડે સંતોષ પમાડીને તેણે ગુણશાલી લોકોનું ભક્તિપૂર્વક વાત્સલ્ય કર્યું હતું. ધર્મ-કૃત્યોમાં શિથિલ થતા લોકોને દૃઢ કરીને મંત્રીશ્વરે પોતાનો સમીપમાં શિવોદય જણાવ્યો હતો. કહ્યું છે કે—‘ કષાયોની શિથિલતા, ઉદારચિત્તતા, કૃતજ્ઞતા, સર્વ જનો પર અનુગ્રહ, અંગીકાર કરેલા કાર્યમાં દૃઢતા, પૂજ્યોનું પૂજન અને ગુણો પ્રત્યે આદર એ ભાવિ-જિનત્વનું લક્ષણ છે. ’

ત્યારપછી મંડલાધીશોથી મંડિત થયેલ મંત્રી તેજપાલ ઋદ્ધિયોવડે વિદ્ધર્મા જેવી દર્શાવતી ડલોઈમાં (ડલોઈ) નગરીએ પહોંચ્યા. ત્યાંના સમારકો, નિવાસી લોકોને બીજાં પ્રયોજનો ભૂલી પદ્ધતિપતિ રાજાના ભયની શંકાક્રી શંકુની વ્યથાથી આકુલ બોધને બુદ્ધિમાન્ મંત્રી તેજપાલે નગરીની આસપાસ, મૂલરાજ વિગેરે રાજાઓની મૂર્તિઓ-

૧, ૨. હી. હં. દારા વિ. સં. ૧૯૬૮માં પ્ર. વસ્તુપાલચરિત્રમાં અનુક્રમે વત્કાટ અને અસોવન પાઠ છપાયેલ છે, તે અશુદ્ધ જણાય છે.

વડે સ્ફુરતા ઉદયવાળો, આકાશને સ્પર્શ કરતો (ઉચ્ચ), વિવિધ રચનાવાળો, સજ્જનોને શરણુરૂપ (રક્ષક થાય તેવો), નિરાધાર માર્ગે (આકાશમાં) જનારા દેવોને વિશ્રામ માટે હોય તેવો કિલ્લો કરાવીને સૂર્ય જેમ અંધકાર-સમૂહને દૂર કરે તેમ તેમની સઘળી લીતિને દૂર કરી; કેમકે તેવા ઉત્તમ પુરુષોનો જન્મ પ્રાણીઓના સુખ માટે હોય છે.

તે મંત્રીએ ત્યાં ત્રણે જગતનાં નેત્રોને અમૃતાંજન જેવું, ચોતરફ રહેલાં ૧૭૦ જિનેદ્રોનાં મંદિરોવડે યુક્ત, ફરકતી ધ્વજાઓથી શોભતું, સોનાના કલશોવડે અંકિત થયેલ, તોરણ-સહિત, પૂર્વજોની મૂર્તિઓથી યુક્ત, કૈલાસ પર્વત જેવું પાર્શ્વ જિનેશ્વરનું ચૈત્ય રચાવ્યું હતું. જે મંદિરના બલ્લાનકમાં, હાથી પર આરૂઢ થયેલી, રૂપાનાં કૂલોની માળા હાથમાં લઇને રહેલી, સચિવેશની માતા કુમારદેવી, યુગાદીશ પ્રભુની માતા જેવી વિરાજે છે.

મંત્રી તેજપાલે ત્યાં ચૌલુક્ય રાજા (વીરધવલ)ના હૃદયને આનંદિત કરવાની ઇચ્છાથી ખીજાં પણ પ્રશસ્ત કીર્તિ-સ્થાનો કરાવ્યાં હતાં. કહ્યું છે કે—

“ તે સુકૃતીએ દર્ભાવતીપુરી(ડભોઇ)માં વૈદનાથના આવ સથમંડપ પર સોનાના ૨૧ કલશો સ્થાપ્યા હતા. વૈદનાથ મહાદેવના ગર્ભગૃહની આગળ, પોતાના રાજા (વીરધવલ)ની મૂર્તિ, તેની પ્રિયતમા(જયતદ્ભદ્રાદેવી)ની મૂર્તિ, પોતાના લઘુ-ગંધુની અને ન્યેષ્ઠગંધુની મૂર્તિ તથા પોતાની મૂર્તિ સાથે જૈનચૈત્ય કરાવ્યું હતું. ત્યાં નવ ખંડવાળી ધરાનો ઉદ્યોત કરવામાં સૂર્ય જેવા સોનાના પવિત્ર નવ કલશો કરાવ્યા હતા.

ત્યાં કિલ્લાના પશ્ચિમ અને ઉત્તર દ્વાર પર પોતાનાં શ્રીર્તિ-મંગલનો પાઠ કરનારી જે પ્રશસ્તિયો સ્થાપન કરી હતી.

તેણે સ્વાહુ પાણીથી શોભતી સ્વયંવર મહાવાપી કરાવીને પૃથ્વીને નવીન અમૃતના આસ્વાદવાળી કરી હતી.

વૈદ્યનાથ મંદિરના ઉત્તરદ્વાર આંગળ (સફેદ) પાપાણો-વડે ઉંચું તોરણ રચાવ્યું હતું.

અહિં રાજગૃહની સામે આ મંત્રીના બંધુએ (વસ્તુપાલે) જે માળવાળી સોનાના કળશથી શોભતી ધર્મમાંડવી કરાવી હતી.

તથા આ મંત્રીએ પોતાના રાજનો કાલદ્વેષમાં રેવાના મોટા સંગમ પર (ચાણોદમાં), તેના નામવડે વીરેશ્વરનું દેવળ કરાવ્યું હતું.

કુંભેશ્વર નામના તીર્થમાં તપસ્વીઓના પાંચ મઠો સર્વ પ્રકારની ધર્મ-સામગ્રીથી યુક્ત કરાવ્યા હતા. ”
એમ દર્ભાવતીની પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે.

ત્યારપછી શ્રેષ્ઠ નરેશ્વરો દ્વારા, ફૂલમાળથી પૂજતો મંત્રીશ્વર

તેજપાલ, અનેક સિદ્ધો, ગંધર્વો અને
પાવાગઢમાં કિંતરોવડે સેવાયેલા, તળાવો, નદીઓ,
સ્મારક કુંડો અને વૃક્ષોવડે શોભતા, સદા

ફૂલ-વિલાસવાળાં સારાં સારાં વૃક્ષોવડે

પ્રાર્થના વિના પણ સર્વ અતિથિઓનું ગૌરવ કરનારા,
પાવક નામના ગિરીશ્વર (પાવાગઢ) પર ચડ્યો. ઐરા-
વણની જેમ સત્પાદ-સ્થિતિથી શોભતા તે પર્વતના શિખ-
રપર ચડેલા તે પ્રાદ મંત્રી ઈંદ્ર જેવો શોભતો હતો.
પ્રશસ્ત મનવાળા કવિઓવડે જેના ગુણો ગવાતા હતા અને

અપરિમિત દાનોવડે જે વિદ્વાનોની દુર્દશા ટાળતો હતો. ધર્મધુરંધરોમાં અગ્રણી એવા તે મંત્રીએ તે ગિરીદ્રના અદ્ભુત શોભા-સમૂહને જોતાં અંતઃકરણમાં વિચાર કર્યો કે—

“ રાજના સન્માનને પ્રાપ્ત કરીને જે મનુષ્ય, પોતાના રાજસ લાવને તણ હિતકારક ધર્મમાં મગ્ન થતો નથી; તે કૃતદ્ધનને સુખ-સંપદાઓ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? કહ્યું છે કે—‘ ધર્મથી આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત કરનાર જે મનુષ્ય, ધર્મને જ હણે; સ્વામિ-દ્રોહરૂપ પાતક કરનાર તે, ભવિષ્યમાં શુભ કેવી રીતે મેળવી શકે ? ’

વિમલ ઉદયવાળા, ઈંદ્રને છોડે તેવા તેજવાળા વિમલ-મંત્રીએ પ્રોઠ પ્રભુતાને પ્રાપ્ત કરીને જગત્ને આનંદ આપનાર, શ્રીઆદિજિનેશ્વરનું ઉચું ચૈત્ય કરાવીને અખુંદ (આખૂ) પર્વતને વિમલાચલ જેવો કર્યો.

અમરોને પણ આશ્ચર્ય કરનારા, પુણ્યાત્મા પાસલિ મંત્રીએ અંગિકાના પ્રસાદથી જગત્ને આહ્લાદ ઉપજાવે તેવા, નેમિનાથના પ્રસાદનો ઉદ્ધાર કરીને આરાસણ નામના પર્વતને દૈવત દૈવત (ગિરનાર) જેવો ઉચ્ચ કર્યો.

જગત્ને ભવિતદાન આપનારા કુમારપાલદેવે તારંગ-પર્વતને, ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ) પર્વતને, ઇલદુર્ગ (ઇડરગઢ) ગિરીશ્વરને, સુવર્ણશિખર (સોનગિર-જાલોરગઢ) ને તથા પારકરપર્વતને વસુધાના આધારભૂત તીર્થરૂપ બનાવ્યા.

તેવી રીતે મહારે પણ આ પર્વત (પાવાગઢ) ને અર્દ્ધતનુ ચૈત્ય કરાવીને ભવરૂપી સાગરથી તરવાની ઇચ્છાવડે તીર્થરૂપ કરવો જોઈએ.

જેવો તેવો પણ પર્વત, પૃથ્વીનો આધાર હોવાથી લોકમાં તીર્થ તરીકે કહેવાય છે; તે તે જૈનમંદિરથી પવિત્ર થઈને તેમ કહેવાય, તેમાં શું કહેવું ? કહું છે કે—“ રેવ-તાચલ (ગિરનાર) નાં દર્શન કરતાં, શત્રુંજય ગિરિને નમન કરતાં, આષાપદ તીર્થનું સ્મરણ કરતાં, સંમેતગિરિનું ધ્યાન કરતાં, પાવકાદ્રિ (પાવાગઢ) પર ચડતાં અને અર્ધુદાચલ (આબૂ) ને પૂજતાં પવિત્ર ચિત્તવાળા મનુષ્યનું કરોડો લવોમાં કરેલું પાપ ક્ષય પામે છે. ”

પુણ્યલક્ષ્મીના પાત્રરૂપ તે જ મનુષ્ય, પૃથ્વીમાં લોકો-વડે ગવાય છે, કે જે સદ્ભાવવાળો પુરુષ, પહેલાં તીર્થનો અવતાર કરે. જેઓ આદરપૂર્વક જિનમંદિર કરાવે છે, તેમાં વિવિધ જિંજો કરાવે છે અને ત્રણે જગત્માં જયવંત એવાં તે જિંજોને જેઓ પૂજે છે; તે જનો પ્રમોદ આપનારા પુણ્યપાત્ર છે” એમ વિચાર કરીને સુખુદ્ધિમાન્ તે મંત્રીએ (તેજપાલે) ત્યાં (પાવાગઢમાં) જગતને આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવો સર્વતોલદ્ર નામનો આર્હત પ્રાસાદ કરાવ્યો.^૧

સંપદાવડે ઈંદ્ર જેવા, પ્રતિષ્ઠિતોના પણ પૂજ્ય એવા તે મંત્રીએ (તેજપાલે) કેટલાક મહિના સુધી ત્યાં રહીને દુષ્ટોને

૧ કેટલાક લેખકોએ સર્વલદ્ર જણાવ્યું છે, તે ખરાબર નથી. શિલ્પશાસ્ત્ર-વાસ્તુશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં સર્વતોલદ્ર પ્રાસાદનો પરિચય મળે છે. આ શ્વેતાંબર જૈનમંદિરની મૂર્તિયોને કેટલાક શ્વેતાંબર જૈનોએ કારણસર કેટલાક વર્ષોથી ત્યાંથી ઉપાડી લઈ વડોદરાના દાદાપાર્શ્વનાથના મંદિરમાં સ્થાપ્યા પછી પાવાગઢના ઉપર્યુક્ત શ્વે. જૈનમંદિરને દિગંબર જૈનોએ દિ. મંદિર કરી પોતાને આધીન અધિકારનું કરી લીધું હોય એમ જણાય છે.

શાસન કરી ચૌહુક્ય ભૂપાલ(વીરધવલ)ના શાસનને પ્રચંડ
બલ-પરાક્રમવાળા પદ્મીપતિ રાજાઓના મસ્તક પર આભૂષણ-
રૂપ કરાવ્યું હતું.

ત્યાર પછી હાથીપર ચડાવેલા પાંજરામાં રહેલ ઘૂઘુલને
લોકોમાં દર્શાવતા, પ્રૌઢ પરિવારથી યુક્ત
ધોળકામાં મંત્રી તેજપાલ ધોળકા પહોંચ્યા,
પ્રવેશોત્સવ. ત્યારે ત્યાં પ્રત્યેક મંદિરમાં ઘણો મોટો
ઉત્સવ પ્રવર્ત્યો હતો. ઉંચે જાંધેલી
પતાકાઓવડે ચતુષ્પથ(ચૌદાં)ને શણગારવામાં આવ્યું હતું.
વગાડાતાં મહાવાદ્યોવડે દિશાઓનાં મુખો વાગ્યાળ બન્યાં
હતાં. સામે આવેલા સમસ્ત રાજવર્ગવડે આગળ કરા-
યેલા, પૂજ્ય જ્યેષ્ઠાંધુ(વસ્તુપાલ)વડે પણ ભારે સ્નેહથી
પ્રીતિપૂર્વક આદર અપાયેલા, ગોખ(ઝરૂખા)માં આરૂઢ
થયેલી નગરની નારીઓનાં નેત્રોને ઉત્સવ આપતા તેજ-
પાલે જ્યેષ્ઠાંધુ(વસ્તુપાલ)ના ચરણ-કમલને નમન કર્યું.
વસ્તુપાલ પણ, તે વખતે લાઇને અધિક સ્નેહપૂર્વક લેટ્યા.
સત્કૃત્યોની સ્થિતિ(ઉચિત કર્તવ્ય)માં કુશલ એવો તેજપાલ,
વસ્તુપાલને આગળ કરીને આનંદિત થયેલા સ્વજનો સાથે
રાજમંદિરે પહોંચ્યો.

નક્ષત્રો જેવા સદાચારી ભૂપાલો(સામંત રાજાઓ)વડે
સેવાયેલા, ઉદય પામેલા ચંદ્ર જેવા શોભતા વીરધવલ રાજા
સામે મુક્તાફળો, ઘોડા, કરોડો ઝોનૈયા વિગેરે વસ્તુ તથા
દુર્યોધન જેવા ઉદ્ધત આકારવાળા, તેવા પ્રકારના ઘૂઘુલ
રાજાને મૂકીને સર્વ સામંતો સાથે તેજપાલે પાંચે અંગોવડે

ભૂમિ-સ્પર્શ કરતાં મહારાણા વીરધવલને પ્રણામ કર્યો. તેજ-સ્વી મુખ-ચંદ્ર ધારણ કરતા, હર્ષવડે અમૃતરસ વર્ષાવતા મહારાણા ઉભા થઈ તેને લેઢ્યા. તેના પરાક્રમને સાંભળી ચમત્કાર પામેલા રાજાએ તેને જે સન્માન આપ્યું, તે કરોડો વચનદ્વારા પણ કહી શકાય નહિ.

સમસ્ત વિશ્વનો દ્રોહ કરનારાઓમાં ધુરંધર, અતિ-પ્રચંડ બાહુદંડના શૌર્યવડે વિકટ આકૃ-
માનીનો તિવાળા, તેવા પ્રકારની અવસ્થામાં
માનભંગ. (પાંજરામાં-બંધનમાં) હોવા છતાં પણ દીનતાથી રહિત મુખદ્યુતિવાળા, ગોધાના રાજાને જોઈ, ઉજ્જવલ યશવાળા રાજાએ (વીરધવલે) અંતઃકરણમાં વિચાર કર્યો કે—અહો ! ગોધાના રાજાનું શરીર કેવું તેજોમય છે ? ત્રણ જગત્પર જય મેળવવામાં લાલસાવાળું તેનું બાહુ-પરાક્રમ કેટલું બધું ઉચ્ચ પ્રકારનું છે ?

ત્યાર પછી, તે ઘૂઘુલે જ ભેટ કરેલ કાળજની ડબ્બી અને કાંચળી સાથે શોભતી સાડી રાજાના આદેશથી, ખજાનામાંથી મંગાવીને મહાન્ સચિવે (વસ્તુપાલે) કુતૂહલથી સકળ રાજાઓના જોતજોતામાં ઘૂઘુલને પહેરાવી. ૧ જયલક્ષ્મીની કીડાથી શોભે તેવા તેના કંઠપીઠ પર હઠથી બંધાયેલ અંજન-ગૃહ (મેશનું ઘર—ડબ્બી) તે વખતે શોભતું હતું. મંડલાધીશ્વર (ઘૂઘુલ) પોતાનો તેવો માન-ભંગ જોઈ, અત્યંત લજ્જિત થઈ પોતાના દાંતોવડે જીભ ખંડિત કરીને તે જ વખતે પ્રાણ-ત્યાગ કરીને પૃથ્વીમાં યશઃશેષ થયો (મરણ પામ્યો).

૧ પ્રબંધકાશમાં જણાવ્યું છે કે-વીરધવલે કાળજનું ઘર તેને ગળે બાંધ્યું અને વઠોએ તેને સાડી પહેરાવી.

ચૌલુક્ય રાજા(વીરધવલ)ની રાજધાની(ધોળકા)માં વધાપન-મહોત્સવ થયો. ત્યાર પછી, આણેલું તે સર્વ ધન, યથાયોગ્ય સ્થાનમાં સ્થાપન કરીને તેજપાલ, જંધુ (વસ્તુપાલ) સાથે ઉત્સવપૂર્વક પોતાને ઘરે આવ્યો.

કૃતરા રાજાએ(વીરધવલે) અન્ય દિવસે મંડલેશ્વર રાજાઓથી શોભતી સલામાં વસ્તુપાલ વિજયી વીરનું જંધુ સાથે સચિવાધીશ તેજપાલને બહુ-સન્માન માનપૂર્વક બોલાવી પાંચે અંગો પર પ્રસાદ કરી કરોડ સોનૈયા સમર્પણ કર્યા. ત્યાર પછી રાજાએ તેજપાલના ગુણોની સ્તુતિ કરવા ઉત્તમ દિવ્ય કવીશ્વર સોમેશ્વર (ગૃર્જરેશ્વર-પુરોહિત કીર્તિકૌમુદી-કાર) તરફ દ્રષ્ટિ-સંચાર કર્યો. તેથી તેણે પણ મનના ઉત્સાહપૂર્વક, ઉચો હાથ કરીને તેના સાચા સદ્ગુણોની સ્તુતિ ઉચારી—

“ કિંચિત્થી દુઃખે પાર ઉતરાય એવા, પાણીથી ભરેલા, સેંકટો ખાડાઓથી વ્યાપ્ત એવા માર્ગમાં, ગાડું હાંકનાર ખિન્ન યાત્રી એવી સ્થિતિમાં, ભાર અતિ વિપન્ન હોય અને કાંઠો દૂર હોય—આવા ગહન પ્રસંગ(કષ્ટભર્યા સંકટ સમય)-માં ભાર વહન કરવા માટે ધવલ(ઉત્તમ વૃષભ, વીરધવલ) સિવાય બીજો કોણ સમર્થ થઈ શકે ? એ હું તર્જની(આંગળી) ઉચી કરીને મોટા શબ્દવટે કહું છું—પૂછું છું.

પોતાના રાજા પ્રત્યે એકાંત ભક્ત (પૂર્ણ વક્ષાદાર) એવા તેજપાલ મુખત્રીએ ઉત્કટ કંટકોથી વિકટ એવા ભૂમંડલને સર્વ ... ? સંગ્રહ કરીને પૃથ્વીને ન્યાયવાણી કરી,

કૃતિ જનોને-સજ્જનોને પરમ વૃદ્ધિએ પહોંચાડ્યા-ઉન્નત કર્યા.
વીરધવલ રાજના મંદિરને ઈંદ્ર જેવી સમૃદ્ધિવાળું કર્યું.^૧

રજ-સમૂહ જેવા દુઃસ્થત્વ(દારિદ્ર્ય)વડે કાલિમાને પ્રાપ્ત થયેલી, આશ્રિતોની મુખશ્રેણિને મંત્રી તેજપાલ, આંખના પ્રસન્ન પ્રાંતભાગવડે પ્રક્ષાલિત કરે છે-ઉજ્જવલ બનાવે છે.

વીરધવલ, સમુદ્રપર્યંત ભૂવલયના સ્વામી થાઓ, જે સુકૃતિએ અશ્વરાજના પુત્ર(તેજપાલ)ને શ્રીમુદ્રાનો અધિકારી કર્યો; કેમ કે લલાટો પર લખતાં વિધાતાને જે શ્રીકારનું વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું, તે શ્રીકારને, વિશ્વ પર ઉપકાર કરવાના વ્રતવાળો આ(તેજપાલ) સજ્જનોમાં વિસ્તારે છે.

પૃથ્વીતલ પર પ્રાણીઓને સ્વસ્તિ-કલ્યાણોના મંદિર જેવો, બલવાન જનોએ કરેલી સ્થિતિ(તેજ)નું પાલન કરતો, વસ્તુપાલનો અનુજ(લઘુબંધુ) તેજપાલ છે; વિશિષ્ટ બુદ્ધિના સ્થાનરૂપ જેને જોઈને કામંદકિ(રાજનીતિશાસ્ત્ર રચનાર) પોતાના ગુણ-સમૂહ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવતો નથી અને સુપ્રસિદ્ધ આણકથ પણ હૃદયમાં ચમત્કાર પામે છે.^૨”

૧ “ પૃથ્વી ન્યાયવતી કૃતા કૃતિજનો વૃદ્ધિ પરાં પ્રાપ્તિ:

ચક્રે શક્રસમૃદ્ધિ વીરધવલક્ષોણીભુજો મન્દિરમ્ ।

સંશોધ્યોત્કટકણ્ટકાલિવિકટં ભૂમણ્ડલં સર્વતઃ

તેજઃપાલસુમન્ત્રિણા નિજવિમોરેકાન્તમક્તાત્મના ॥ ”

૨ “ અસ્તિ સ્વસ્તિનિકેતનં તનુમૃતાં શ્રીવસ્તુપાલાનુજઃ

તેજઃપાલ ઇતિ સ્થિતિં વલિકૃતામુર્વીતલે પાલયન્ ।

આત્મીયં વહુ મન્યતે ન હિ ગુણગ્રામં ચ કામન્દકિઃ

ચાળક્યોઽપિ ચમત્કરોતિ ચ હૃદિ પ્રેક્ષાઽઽસ્પદં વીક્ષ્ય યમ્ ॥”

—આ શ્લોક, આખૂની લૂણસીહ-વસહી નામથી પ્રસિદ્ધ નેમિ-જિન-મંદિરની પ્રશસ્તિ(શ્લો. ૪૯)માં શિલાલેખમાં છે.

મંત્રીની સ્તુતિથી પ્રસન્ન હૃદયવાળા થયેલા, દાનવીરોમાં અગ્રણી એવા રાજાએ(વીરધવલે) તે કવીશ્વરને તેના ઔચિત્ય સ્થાનમાં ૩ લાખ સોનૈયા આપ્યા.

ત્યાર પછી, રાજાને નમસ્કાર કરીને, તેના આદેશથી રાજાએ(સામંતો)થી પરિવૃત્ત થયેલો, ગ્રૌહ હાથી પર આરૂઢ થયેલો, સારા શ્વેત છત્રથી અને વીંઝાતા આમરોવડે શોભતો, આસપાસના શત્રુઓને ફોલ પમાડતો, કીર્તિ-કલ્લોલ કરનારાઓને પગલે પગલે દાન આપતો, વડિલખંધુ(વસ્તુપાલ) સાથે શોભતો તેજપાલ, નિશાન(વાઘો)ના ધ્વનિપૂર્વક, જય જય શબ્દ થતાં, પોતાને ઘરે આવ્યો. આનંદિત થયેલી #ખડેનોએ તેનો નીરાજના(આરાત્રિક-મંગલ) ઉત્સવ કર્યો. મંત્રીએ પણ મહાદાનવડે તેમના મનોરથો પૂર્ણ કર્યા. ”

* મંત્રીશ્વર તેજપાલે અર્ચુદાયલ મહાતીર્થ પર કરાવેલ લૂણુ-સીદ્ધવસદિકા નામના નેમિનાથદેવ-ચૈત્યની જગતીમાં પોતાની ૭ બહેનોના ગ્રેય માટે પણ વિહરમાણુ અને શાશ્વત જિનોની પ્રતિમાઓથી અલંકૃત દેવકુલિકાઓ વિ. સં. ૧૨૬૩ ચૈત્ર વ. ૮ શુક્રે પ્રતિષ્ઠિત કરાવી હતી. ત્યાંના શિલાલેખો પરથી ૧ ઝાલહણુદેવી, ૨ માઉ, ૩ સાઉદેવી, ૪ ધણુદેવી, ૫ સોહગા, ૬ વયલુકા અને ૭ પદ્મલા એવાં બહેનોનાં નામો જણાય છે: વિ. સં. ૧૨૮૭માં કવીશ્વર સોમેશ્વરે ઉપર્યુક્ત ધર્મસ્થાનની પ્રશસ્તિ [શ્લો. ૧૭]માં

“ જાલ્હ-માઝ-સાઝ -સોહગા-ચૈત્ય તા: ।

પદમલદેવી નૈષાં સપ્ત સોદ

આ પ્રમાણે ... કર્યાં છે. ”

પ્રાસ્તાવિક સાથે આ લેખમાં આવેલાં ઐ. વિશેષનામોની અનુક્રમણિકા.

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

અકબ્બર	[પ્રા. ૩૩, ૪૧]
* ,, નામા	[પ્રા. ૪૩]
,, પુર	[પ્રા. ૫, ૩૩]
અકાટા	[પ્રા. ૫], ૨૮
અકાદ(ટ)ક	[પ્રા. ૫]
પુરચ્છરશીતિ	,,
અંગ્રેજ સરકાર	(પ્રા. ૪૩)
અનિતનાથ-પ્રાસાદ	[પ્રા. ૮], ૨૭
અંચલગચ્છ=વિધિપક્ષ	
[પ્રા. ૯, ૧૧, ૨૧, ૨૪, ૩૧, ૩૫]	
* ,, પદાવલી	[પ્રા. ૯, ૧૧]
અણુહિલપાટકપતન=પાટણ	
,, પુર=	,,
,, વાડ=	,,
અનુપમા	૫, ૬
,, સરોવર	૫
અમરકીર્તિ ગણિ (કવિ)	[પ્રા. ૬]
અમિતગતિ	[પ્રા. ૬]
અંબડ	૨, ૬, ૧૩
અંબપ્પસાય (અંબાપ્રસાદ-આત્ર પ્રસાદ)	[પ્રા. ૬]

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

અંબિકા દેવી	૨૩, ૩૨
અર્જુનચલ=આખૂ	
અહમ્મચૈત્ય	[પ્રા. ૨૦]
અલ્લાઉદ્દીન (વ)દીન	[પ્રા. ૩૬, ૩૭]
અશ્વરાજ=આસરાજ	
અશ્વાવબોધ	[પ્રા. ૧૧]
અષ્ટાપદતીર્થ	૩૨
અસ્રાઉલિ	[પ્રા. ૩૭]
અહમ્મદાવાદ	[પ્રા. ૧૬,
	૨૩, ૩૨, ૩૩]
* આચારાંગ સૂત્ર	૧૩
આદીશ્વર જિન-મંદિર	૨૮, ૩૧
	[પ્રા. ૫, ૩૧]
,, ચતુર્વિંશતિકા	[પ્રા. ૨૭]
આણુંદ (દો.)	[પ્રા. ૨૫]
આનં(ણ)દસોમ	[પ્રા. ૩૩]
આખૂ	[પ્રા. ૧૦, ૧૧, ૧૪]
	૬, ૩૧, ૩૨, ૩૬
આમણૂ ગામ	[પ્રા. ૧૬]
- =અંબડ	

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

આમ્રભટ=અંખડ	
આરાસણ	૩૧
,, જિનમંદિર [પ્રા. ૧૪], ૩૨	
આર્યરક્ષિત સૂરિ	[પ્રા. ૯]
આહર્તબિંબ	[પ્રા. ૨૦]
આલેખ્યપટ	[પ્રા. ૧૨]
આસદ (મલિક)	[પ્રા. ૩૮]
આસધર (મંત્રી)	[પ્રા. ૨૧]
આસરાજ	૩૬
,, વિહાર	૫
* ઇંડિયન એન્ટિક્વેરી	
	[પ્રા. ૫, ૩૫, ૩૬, ૪૩]
* ,, આર્ટ એન્ડ લેટર્સ	[પ્રા. ૧૨]
ઇંડીઆ સો. લંડન	[પ્રા. ૧૨]
ઇંદ્રનંદિ સૂરિ	[પ્રા. ૨૩, ૨૭]
ઇલદુર્ગ=ઇડરગઢ	
ઇલપ્રાકાર=,,	
ઇડરગઢ	[પ્રા. ૧૩, ૨૫], ૩૧
,, ના રાવ	[પ્રા. ૩૮]
* ઇષ્ટાર્થસાધક	[પ્રા. ૨૨, ૩૦]
ઉગ્રસેનપુર=આગરા	[પ્રા. ૯]
ઉજ્જયંત=ગિરનાર	[પ્રા. ૧૫]
ઉત્કોટ પુર=અંકોટા	
ઉત્તમવિજય (પં.)	[પ્રા. ૩૫]
* ,, રાસ	[પ્રા. ૩૫]
ઉદ્યકિરણ	[પ્રા. ૨૪]
ઉદ્યન મંત્રીશ્વર	૨, ૬, ૧૩

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

ઉદ્યપ્રભ સૂરિ	૫
ઉદ્યસાગર સૂરિ	[પ્રા. ૩૫]
ઉદ્ધવ	૧૧
* ઉપદેશતરંગિણી	[પ્રા. ૧૪]
ઉમરવાણુ ગામ	[પ્રા. ૧૮, ૩૭]
ઋષભજિનેશ-ચૈત્યગૃહ	[પ્રા. ૮]
* એ.ઇ.=એપિગ્રાફિઆ ઇંડિકા.	
	[વો. ૨] [પ્રા. ૩૧]
* ઐતિહાસિક રાસમંચલ	[પ્રા. ૨૨]
* ,, સંજઝાયમાલા	[પ્રા. ૩૩]
ઓસવાળ જ્ઞાતિ	[પ્રા. ૯, ૩૨]
,, વંશ	[પ્રા. ૨૮]
કંટેલિયા પાષાણુ	[પ્રા. ૯, ૧૦]
કણ્ઠ (કૃષ્ણ) રાજ	[પ્રા. ૬, ૭]
,, ઉર વંશ	[પ્રા. ૬]
કનકકીર્તિ	[પ્રા. ૪૫]
કંતાજી	[પ્રા. ૪૦]
કપર્દી યક્ષ	[પ્રા. ૨૩]
કમલ શાહ શેઠ	[પ્રા. ૩૫]
કર્કરાજ	[પ્રા. ૫]
કર્પટવાણિજ્ય=કપડવંજ	
	[પ્રા. ૨૫]
કરમા-કર્મા	
કર્માશાહ (પ્રધાન)	[પ્રા. ૨૮-૩૧]
કલિકુંડ	[પ્રા. ૧૪]
કલ્યાણસાગરસૂરિ	[પ્રા. ૯]

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
કાન્દુડે પ્રબંધ [પ્રા. ૩૭]	
કામંદકિ ૩૬	
કામાદેવી [પ્રા. ૧૯]	
કાલા [પ્રા. ૩૨]	
કાલિકા દેવી (કાલકા માતા) [પ્રા. ૪૪-૪૫]	
* કાર્તિકૈશ્વરી ૩૫	
કાર્તિકલક્ષ્મણ [પ્રા. ૨૪]	
કુમારદેવી ૨૯	
„ મૂર્તિ ૩૦	
„ સરોવર ૫	
કુમારપાલ ૧૩, ૩૧	
કુકુટેશ્વર [પ્રા. ૧૪]	
કુલુબદીન [પ્રા. ૨૨]	
કુલકર્ણુ મદારાણી [પ્રા. ૧૫-૧૭]	
કુલેશ્વર તીર્થ ૩૦	
કુરંપાલ અમાલ [પ્રા. ૯]	
કુશલમંથમ ગણિ (પ.) [પ્રા. ૨૬]	
કુશ [પ્રા. ૪૫]	
કૃષ્ણ ૧૧	
કૃષ્ણાણ [પ્રા. ૪૦]	
કેશવ (મં.) [પ્રા. ૨૧]	
કેશરી [પ્રા. ૧૨, ૨૫]	
કેસરીપુર [પ્રા. ૩૨]	
ખંખાત [પ્રા. ૨૬, ૨૭, ૩૧, ૩૨, ૩૭]	
ખરતરગચ્છ [પ્રા. ૩૨]	
ખીમસિદ્ધ (સંધરી) [પ્રા. ૧૬]	

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
ખેમા દેદરાણી [પ્રા. ૨૨]	
* „ રાસ [પ્રા. ૨૨, ૩૪]	
ખોરાસાની [પ્રા. ૩૯]	
ગંગરાજેશ્વર [પ્રા. ૧૯, ૨૬]	
* ગંગાદાસ-પ્રતાપવિદ્યાસ „	
ગંગાધર „	
ગદા સચિવ [પ્રા. ૧૫]	
* ગા. ઓ. સિ=	
ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ	
સિરીઝ [પ્રા. ૬, ૧૨], ૫, ૬	
ગિરનાર [પ્રા. ૨૦], ૪-૬	
ગુજરાત [પ્રા. ૧૯, ૩૭, ૩૯, ૪૦, ૪૬] ૧, ૨, ૪, ૬, ૭, ૯, ૧૦	
„ ના રાગ ૧૦, ૧૧, ૨૪	
„ ના સુલતાન [પ્રા. ૧૯]	
„ ની રાજમાતા ૨	
* „ નો નાથ ૨	
* „ અર્વાચીન ઇતિહાસ [પ્રા. ૪૦]	
* „ પ્રાચીન ઇતિહાસ ૮	
* „ સર્વ સંગ્રહ [પ્રા. ૩૬]	
ગુણનિધાનસુરિ [પ્રા. ૨૧]	
ગુણપા(વા)લ [પ્રા. ૬]	
ગુણવિનય [પ્રા. ૩૪]	
ગુણેશ [પ્રા. ૧૨]	
* ગુરુગુપ્તભટ્ટકર કાવ્ય [પ્રા. ૧૭, ૧૮]	

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

- * ગુર્વાવલી [પ્રા. ૧૨]
 ગૂર્જર જ્ઞાતિ,, દેશ [પ્રા. ૭, ૨૩]
 ,, ધરિત્રી(ભૂમિ) [પ્રા. ૩૧]
 ,, વંશ [પ્રા. ૨૧]
 ગૂર્જરેન્દ્ર ૨૨
 * ગૂર્જરેશ્વરના મંત્રીશ્વરે ૩
 ગોદુલ્ય=ગોધ્રા
 ગોદ્રુલક= ,,
 ગોધરા= ,,
 ગોધ્રા [પ્રા. ૬-૮, ૩૭] ૭-૧૦,
 ૧૪-૧૬, ૧૯, ૨૧, ૨૭
 ,, નો દુર્ગ ૨૫
 ,, રાજમહાલય ૨૬
 ,, રાજા ૧૦, ૧૪, ૧૮, ૨૧,
 ૨૩, ૩૪
 * ગેઝિદ્દીઅર [પ્રા. ૩૬]
 ગૌર્જર દેશ [પ્રા. ૩૧]
 ગૌર્જરરાજ=ગુજરાતના રાજા
 ગ્યાસુદ્દીન સુલતાન [પ્રા. ૩૮]
 ગ્વાલિયર [પ્રા. ૪૨]
 ઘૂઘિલ=ઘૂઘુલ
 ઘૂઘુલ મંડલેશ્વર [પ્રા. ૬] ૭,
 ૯, ૧૦, ૧૨-૧૬, ૧૯-૨૬, ૩૩, ૩૪
 ચક્રપાણિ ૧૧
 ચક્રેશ્વરી દેવી [પ્રા. ૯]

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

- ચચિચણિ [પ્રા. ૬]
 * ચતુરશીતિ-પ્રગ્નંધ ૭
 * ચતુર્વિંશતિ-પ્રગ્નંધ=પ્રગ્નંધકોશ
 ચંદ્રશીર્તિ મુનિ [પ્રા. ૬]
 ચંદ્રવંશ ૧૪
 ચંપક દુર્ગ = ચાંપાનેર
 ,, નગ(ય)ર=,,
 ,, નેર દુર્ગ=,,
 ,, પુર=,,
 ,, મેર=,,
 ચલુઆણુ વંશ [પ્રા. ૧૮]
 ચાણક્ય ૩૬
 ચાણોદ ૩૦
 ચારપ [પ્રા. ૧૪]
 ચાવડા [પ્રા. ૪૬]
 ચિતામણિ મિશ્ર [પ્રા. ૩૪-૩૫]
 ચામુંડ ૧૨
 ચાંપસી મેતા (નગરશેઠ)
 [પ્રા. ૨૩, ૧૨]
 ચાંપ [પ્રા. ૩૭]
 ચાંપાનેર [પ્રા. ૯, ૧૨-૧૭, ૨૦,
 ૨૪, ૨૬-૨૯, ૩૧-૪૪]
 * ,, નાં ખડિયેરો [પ્રા. ૧૦, ૩૮]
 ચાલુક્ય વંશ [પ્રા. ૬, ૭]
 ચિત્કોશ [પ્રા. ૨૦]
 ચિત્રકૂટ દુર્ગ=ચિત્તોડ
 [પ્રા. ૨૮-૩૧], ૮, ૩૧

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.	વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
ચીમનાજી	[પ્રા. ૪૧]	* „ સ્તોત્રો [પ્રા. ૧૨]	
ચૂણેલ ગામ	[પ્રા. ૨૬]	જિનપ્રભસૂરિ [પ્રા. ૧૮]	૫,
ચૌલુક્ય=સોલંકી	[પ્રા. ૪૬]	જિનહર્ષ ગણિ	૮
ચૌહાણ રાજપૂત		જિતેશ્વર	૧૭, ૨૫
[પ્રા. ૩૬, ૩૭, ૪૬]		જીરાપદ્મી(જીરાવલા)[પ્રા. ૧૩, ૧૪]	
* જકમ્બુવચ્ચેસ	[પ્રા. ૬]	જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ)	
છાડા શેઠ	[પ્રા. ૧૯]	[પ્રા. ૧૫-૧૭, ૨૨]	
છોટા ઉદેપુર	[પ્રા. ૩૬]	જીવરાજ	[પ્રા. ૩૨]
જયકેસરી સૂરિ	[પ્રા. ૨૪]	જુમ્મા મસજિદ	[પ્રા. ૯]
જયચંદ્રસૂરિ	[પ્રા. ૧૯]	જેસલમેર	[પ્રા. ૨૭]
જય(જૈ)તલ્લદેવી	૧૪, ૧૫	* જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્ય-	
મૂર્તિ	૨૯	સંચય [પ્રા. ૩૩]	
જયંતસિંહ	૪	* „ „ રાસમાલા [પ્રા. ૩૫]	
જયવંત શેઠ	[પ્રા. ૩૪]	જૈન ધર્મ	૨, ૩
જયસિંહ રાજા (જેસિંગ રાવળ)		* „ „ પ્રકાશ	૧, ૩
[પ્રા. ૧૫-૧૯, ૩૮]		„ મંત્રીશ્વર	૧, ૩
જયસિંહસૂરિ	૬	„ સમાજ	૨, ૩
જર્નલ બે. સો.	[પ્રા. ૧૫]	„ દિ.	[પ્રા. ૪૩]
જહાંગીર	[પ્રા. ૯]	„ શ્વે.	[પ્રા. ૪૩-૪૫]
જહાંપનાહ કોટ	[પ્રા. ૪૧]	* જૈનસાહિત્યસંશોધક [પ્રા. ૯]	
જિન-પૂજા	૧૮	* જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ [પ્રા. ૧૫]	
„ આસાદ	[પ્રા. ૨૩]	* „ સ્તોત્રસદૌહ [પ્રા. ૧૩]	
„ બિંબ		* „ શા : મંડળ, પ્રા. ૧૭]	
„ મંદિર	[પ્રા. ૪૬]	* જૈન : સંગ્રહ બુદ્ધિ.	
* „ સિદ્ધાંત	[પ્રા. ૨૬]		૨૩]
			૩]

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.	વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
* જ્ઞાતાસૂત્ર	[પ્રા. ૨૪]	તેજપાલ મહામાત્ય	[પ્રા. ૫, ૬ ૯-૧૧] ૧, ૩, ૪, ૬, ૭ ૧૦, ૧૧, ૧૪-૧૮, ૨૧-૩૦ ૩૨, ૩૩, ૩૫, ૩૬
ઝાંસી	[પ્રા. ૪૪]	તેજલપુર	૫
ડભોઈ	૮, ૨૮, ૨૯	તેજ	[પ્રા. ૩૨]
,, તું પાર્શ્વજિન-ચૈત્ય	[પ્રા. ૨૧, ૩૦]	તોલાશાહ	[પ્રા. ૨૮]
,, નો કિલ્લો	૨૮, ૩૦	ત્રિભુવનદીપદ જિન-મંદિર	[પ્રા. ૧૫]
કુંગરશી (દિવાન)	[પ્રા. ૩૯]	ત્ર્યંબકભૂપ	[પ્રા. ૩૭]
તપસ્વી જટાધરો	૫	થંભણપુર=ખંભાત	
તપાગચ્છ [પ્રા. ૧૨-૧૫, ૧૯, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૩૨, ૩૩]		થીરશાહ	[પ્રા. ૨૭]
,, (કુતબપુરાશાખા) [પ્રા.૨૭]		દર્ભાવતી=ડભોઈ	૨૮-૩૦
તપાગચ્છ પટ્ટાવલી [પ્રા. ૩૪]		,, પ્રશસ્તિ	૩૦
,, ભંડાર		દાદા પાર્શ્વનાથ-મંદિર	૩૨
* ,, લઘુ પૌ. પટ્ટાવલી		* દિગંબર જૈન ડાઇરેક્ટરી [પ્રા.૪૪]	
[પ્રા. ૨૭, ૩૩]		* દિગંબર જૈન યાત્રાદર્પણ [પ્રા.૪૪]	
,, (વૃક્ષ) [પ્રા. ૨૭]		દિલ્લી [પ્રા. ૪૪, ૪૬], ૮	
* તપાગણપતિ-ગુણપદ્ધતિ [પ્રા.૩૪]		દુર્યોધન	૩૩
તબકાતિ અંકજ્યારી [પ્રા. ૩૫]		દુઃશાસન	૧૦
તયરવાડા [પ્રા. ૧૧]		દેલવાડાનાં જૈન મંદિરો [પ્રા. ૧૦]	
તરકાણું [પ્રા. ૩૭]		દેવગઢ બારિયા [પ્રા. ૩૬]	
તાતિયા ટોપી [પ્રા. ૪૩]		દેવરાય (મલિકાજીન ૨ જો)	
તારંગ પર્વત	૩૧	[પ્રા. ૧૯]	
* તીર્થ	૫	દેવસૂરિ	[પ્રા. ૧૮]
મુઅઈ [પ્રા.]			
* તીર્થ	૧૦, ૧૧]		

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
*દેશી નામમાલા	૬
દોહદ	[પ્રા. ૪૩]
દ્વારકા	[પ્રા. ૧૯]
ધનદેવી	૩૭
ધનરત્ન સૂરિ	[પ્રા. ૨૧, ૨૭]
ધરણ્યાક	[પ્રા. ૨૩]
„ શાહ(મંધપતિ)	[પ્રા.૧૫,૧૮]
ધર્મમાંડવી	૩૦
*ધર્માબ્ધુદય મહાકાવ્ય	૫
ધૂસાક	[પ્રા. ૨૭]
ધૂલકું	[પ્રા. ૩૭]
ધોળકા	૭, ૩૩, ૩૫
નગરાજ	[પ્રા. ૨૧]
નંદીશ્વર તીર્થ	[શત્રુંજય પર]
	[પ્રા. ૧૦], ૫
નંદુરખાર	[પ્રા. ૩૩]
નવલકથાકાર	૧, ૨
નાકર કાકુર	[પ્રા. ૩૧]
નાગર(છાપર)કુલ	[પ્રા. ૬]
નાડલાઈ	[પ્રા. ૨૭]
નાયકડા	[પ્રા. ૪૨-૪૩]
નિગમાવિર્ભાવક	[પ્રા. ૨૩]
નિગ્રામુદ્મુદક	[પ્રા. ૪૦]
નિત્યલાલ કવિ	[પ્રા. ૩૫]
*નિર્વાણકાંડ	[પ્રા. ૪૫]
નેમિનિનેદ્ર(નિષ્કુંદ)	[પ્રા. ૩૫]
નેમિનાથ જિન	૫

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
„ આસાદ	૩૧, ૩૬
* „ કાગ	૭
*ન્યાયકંદલી-પંજિકા	૧૪
પંચતીર્થ	[પ્રા. ૧૨]
પંચમહાલ	[પ્રા.૪૨-૪૩]
પંચલામા ગામ	[પ્રા. ૨૫]
*પંચાખ્યાન-સમુદ્ધાર	[પ્રા. ૨૧]
*પટ્ટાવલી-સમુચ્ચય	[પ્રા.૧૭, ૩૪]
* „ સારોદ્ધાર	[પ્રા. ૩૪]
પદમાઈ	૨૪, ૩૭
પદ્મનાભ કવિ	[પ્રા. ૩૭]
પદ્મવિજય (પં.)	[પ્રા. ૩૫]
પદ્મીપતિ રાગઓ	૩૩
પાટણુ	[પ્રા.૧૨,૧૯,૨૧,૩૩,૩૬]૭
„ ના ચિત્કોશજ્ઞૈ. સં. ભંડાર	[૧૨, ૧૫, ૨૧]
* „ જ્ઞૈન ભંડારોનું ડી. કૃષ્ણા. ૬	
* „ની ચડતી પડતી	૮
* „ની પ્રજ્ઞતા	૨
પાતા શાહ	[પ્રા. ૨૫]
પારકર પર્વત	૩૧
પારેખ	[પ્રા. ૩૨]
પાર્શ્વજિન	[પ્રા. ૧૧]
„ મંદિર	૫, ૨૭
„ (માતાના રૂપમાં રખાઈ	
હિંદઓવડે પૂજતા)	૨૭

विशेषनाम	पृष्ठ.
पार्श्वनाथ [प्रा. २३]	
„ (सामना)	
पावक दुर्ग=पावागढ	
„ पर्वत= „	
„ लूधर= „	
„ शैल= „	
पावकगिरि=पावागढ	
पावक गिरीश्वर=पावागढ	
पावकायल= „	
पावकाद्रि= „	
पावयगिरि=	
[८, २०, २२, ३४, ३६]	
*पावागढ=१८, १९ [प्रा. ३८]	
* „ या पोवाडा [प्रा. ३८]	
* „ नो प्रलय [प्रा. ३८]	
„ तीर्थ(सिद्धक्षेत्र) ८, ३०-३२	
„ पति [प्रा. ३६]	
*पावागढनो प्रवास [प्रा. ३८]	
पावागिरि [प्रा. ४४]	
पासलि मंत्री ३१	
*पीटर्सन रिपोट ७	
पुंडरीकायल=शत्रुंजय [प्रा. १३, ३१]	
पुरुष [प्रा. २४]	
पृथ्वीराज [प्रा. १८]	
पोरवाड वणिक् [१२, १४, १५, १६, २१, २७, ३२], ३	
पोरवाड वंश [प्रा. २४]	

विशेषनाम	पृष्ठ.
प्रतिष्ठासोम (पं.) [प्रा. १५]	
*प्रगंधकाश ८, १५, २२, २६, ३४	
* „ चिंतामणि [प्रा. १०]	
प्रमोदमुंदरसूरि [प्रा. २७]	
*प्रशस्तियो ७	
*प्राकृतद्वयाश्रय-वृत्ति ७	
प्राग्वाट नाति=पोरवाड वंश	
„ गृहगुणा (वृद्ध वीसा)	
*प्राचीन गूर्जर काव्य-संग्रह ५	
* „ जैन लेख संग्रह [प्रा. १४]	
* „ तीर्थमाला संग्रह [प्रा. ३५]	
प्राच्यविद्या-मंदिर १, ८	
इक्षवर्धि [प्रा. १४]	
क्षार्णस [प्रा. ८]	
*अडोद्याये मराठी साहित्य [प्रा.]	
अनारस [प्रा. २३]	
अभ्यलक्षि [प्रा. १८]	
*अभ्यध प्रांतके प्राचीन जैन	
स्मारक [प्रा. ४५]	
अलि ११	
अडादुरशाह-आद(ध)रशाह	
आरयोसा (छिरंगी मुसादर)	
[प्रा. २७]	
आलयद्रसूरि ५	
आद(ध)रशाह [प्रा. २८, ३१, ४०]	
*अुद्धिप्रकाश ८	
अल्लहाय [प्रा. ५]	
अिटीश साम्राज्य [प्रा. ४२, ४६]	

विशेषनाम पृष्ठ.

* लक्ष्मीतमर महास्तोत्र	२३
* लक्ष्मीकान्ति अथवा पावागढनो	
प्रलय [प्रा. १०, ३८]	
लक्ष्मीकान्ति=लक्ष्मी [प्रा. ११]	
लक्ष्मीकान्ति [प्रा. ५]	
* लक्ष्मीतमर अथवा [ला. ४]	
[प्रा. ४३]	
लक्ष्मीनगर [प्रा. ३१]	
लक्ष्मीकान्ति=लक्ष्मी	६
लक्ष्मी (मं.) [प्रा. २१]	
लक्ष्मी	१२
लक्ष्मीसुन्दरसुरि [प्रा. ३४, ४५]	
लक्ष्मी (वादी) [१२, १३]	
लक्ष्मी	१६
* ,, प्रलय [प्रा. १४]	
लक्ष्मीकान्ति [प्रा. २४]	
लक्ष्मी [प्रा. २४]	
लक्ष्मीकान्ति रा. [प्रा. १५-१७]	
लक्ष्मीकान्ति पातसाह [प्रा. २४-२६]	
लक्ष्मीकान्ति	२
लक्ष्मीकान्ति (राज-पितामह) १८	
लक्ष्मीकान्ति (लक्ष्मी) देवी	
[प्रा. १६, ३५]	
* महाविद्या-विष्णु [प्रा. १२]	
महावीर-मंदिर [प्रा. ६, २७]	

विशेषनाम पृष्ठ.

महिम्न (भू) द (मे'मद) वेगडा	
[प्रा. २१-२४, २८, ३४, ३८-४१]	
,, लाह [प्रा. ४०]	
महिम्न [प्रा. २२, २५, २८, २९]	
महिम्न (महीकान्ति) [प्रा. ७]	
महिम्न-महिम्न	६
म (मा) हेंद्री नदी	६, १८
महेन्द्रसुरि-महिम्न [प्रा. १०, ११]	
माहि	३७
माहिम्न [प्रा. १३]	
माहिम्न संध [प्रा. ६]	
माहिम्न [प्रा. ४६]	
माहिम्न=माहिम्न [प्रा. १३, १४, ४६]	
,, ना राज	१०
* मिराते अहममही [प्रा. ३५]	
* मिराते सिद्धेरी [प्रा. ३५, ४०]	
मुनिम्न पातसाह	
[प्रा. २४, २५, २८, ४०, ४१]	
मुनि	१६
मुनिमहामात्य	२
मुनिम्नसुरि [प्रा. २७]	
मुनिम्नसुरि [प्रा. १२]	
मुनिम्नसुरि निम्न मंदिर	
[प्रा. ११], ६	
मुनिम्न धर्मज्ञानु सरकारी	
मुनिम्नज्ञानु [प्रा. ३६]	

विशेषनाम	पृष्ठ.
मुंजध सरकार [प्रा. ३६]	
मुसलमान [प्रा. ४६]	
मुसलमानी आक्रमण ७	
„ आधिपत्य ७	
मूलराज राज २८	
मेढपाट-मेवाड [प्रा. १५-१७, ४६]	
मेघविजय ७. [प्रा. ३४]	
मेरुतुंगसूरि [प्रा. ११]	
भोगल [प्रा. ४६]	
यशोदा ११	
*यशोविजय जैन ग्रंथमाणा [प्रा. १४, १५, २२, ३५]	
युगादीश-माता २६	
युधिष्ठिर २७	
*युष्मद्भस्मप्रयोगमय स्तोत्र [प्रा. १५]	
„ अवयुर्गि ७	
रणुथलो २ [प्रा. १८]	
रतनपाल [प्रा. ३२]	
रतलाम [प्रा. १३]	
रत्नमन्दिरगणि [प्रा. १४]	
रत्नशेखरसूरि [प्रा. १४, १८]	
*रत्नसार [ला. २] [प्रा. ११]	
रत्नसिंह [प्रा. २८]	
*रत्नाकरावतारिका-पञ्जिका ७	
रविवर्धनगणि [प्रा. ३४]	
राजपाल [प्रा. ३२]	

विशेषनाम	पृष्ठ.
राजपूताना [प्रा. ४६]	
राज-विहार [प्रा. १५]	
राजशेखरसूरि ८	
*राजधिराज २	
*राजवली-काष्ठक [प्रा. २२, २५]	
राणपुर [प्रा. १४, १८]	
रानेर [प्रा. ३७]	
रामकीर्ति [प्रा. ४५], ८	
रामगौड तुवार [प्रा. ३६]	
रामचन्द्र १८	
„ सुत [प्रा. ४४]	
रामदेव [प्रा. ३७]	
राष्ट्रकूट वंश [प्रा. ५]	
*रासमाणा [प्रा. ३६], ८	
रि. लि. ऑफ़् जे. रि. धी	
भांजे प्रेसीडेन्सी [प्रा. ४३]	
रिसहजिण्डेस-येधुडर=अपल-	
जिन-चैत्यगृह [प्रा. ८]	
रेवतदेव लक्ष्मी १०	
रीडा [प्रा. ३२]	
*रेवतगिरि-रास } ५, ३१, ३२	
रेवतायल	
रेवत	
*„ कल्प [प्रा. २१]	
रेवाकांठा पो. जे. [प्रा. ४४]	
रेवोरु-संगम ३०	
लक्ष (संधवी) [प्रा. १५]	
लक्ष्मी ११	

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

લક્ષ્મીરત્ન કવિ [પ્રા. ૨૨, ૨૩, ૩૪]	
લક્ષ્મીસાગરસૂરિ [પ્રા. ૨૦, ૨૫]	
લટકણ [પ્રા. ૩૨]	
લલતાદે [પ્રા. ૩૨]	
લવ [પ્રા. ૪૫]	
લાટ(ડ)નરેન્દ્ર [પ્રા. ૪૫]	
લાટેશ્વર [પ્રા. ૫]	
લાવણ્યસિંહ } લૂણસીંહ }	૪, ૬
,, વસહી	૬, ૩૬
લોહા ગોત્ર [પ્રા. ૬]	
વટ(ડ)પદ્મ-વડોદરા	
વડોદરા [પ્રા. ૫, ૨૭, ૩૦, ૩૭, ૩૯], ૮, ૯, ૨૭, ૩૨	
* ,, નો વૈભવ [પ્રા. ૪૦]	
* વનરાજ ચાવડા [પ્રા. ૩૭], ૩	
વનસર ગામ	૨૮
વયળુકા	૩૭
વર્ધમાન શેઠ [પ્રા. ૨૪]	
વલખી (વળા) [પ્રા. ૫]	
* વસંતવિલાસ મહાકાવ્ય	૫
વસ્તુપાલ મંત્રીશ્વર [પ્રા. ૧૧]	
૩, ૪, ૬, ૭, ૧૦, ૧૧, ૧૪- ૧૭, ૩૩-૩૬	
* ,, ચરિત્ર [પ્રા. ૬], ૮, ૯, ૨૮	
* ,, પ્રબંધ [પ્રા. ૧૦], ૮, ૨૮	

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

* ,, નો ધર્મપ્રેમ	૪
વસ્ત્રાપથ	૫
વાગ્લટ	૨
વાધાક [પ્રા. ૧૨]	
વાધેલા	૮, ૧૬
વાછા દુવે [પ્રા. ૨૧]	
વાતક નદી [પ્રા. ૩૮]	
વાદોદ્ર ભટ્ટ [પ્રા. ૧૨]	
વિક્રમ (પ્રા. ૫) ૧૬	
વિક્રમ સં. (૫, ૬, ૧૧-૧૨, ૧૪- ૧૫, ૧૭-૨૫)	
વિજયકિરણ [પ્રા. ૨૪]	
વિજયચંદ્ર ઉ. [પ્રા. ૬]	
વિજયદેવ મહાકાવ્ય [પ્રા. ૩૪]	
વિજયનગર [પ્રા. ૧૬]	
વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય [પ્રા. ૩૪]	
વિજયસેનસૂરિ	૫
,, (પ્રા. ૩૩)	
વિધિપક્ષ=અન્યલગ્ન	
વિદ્યામંડનસૂરિ	
વિદ્યાસાગર ઉ. [પ્રા. ૩૨]	
વિનંયમંડન ઉ. (પ્રા. ૩૫)	
,, સૂરિ (પ્રા. ૩૦)	
વિમલમંત્રી	૩૧
વિમલાચલ (પ્રા. ૩૨)	
વિવેકધીરગણિ પં. (પ્રા. ૨૨, ૨૫)	

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

સમલિકા-વિહાર [પ્રા. ૧૧]	
* સયાજી સાહિત્યમાલા [પ્રા. ૩૮]	
* „ બાલ જ્ઞાનમાલા [પ્રા. ૩૯]	
મર્વતોભદ્ર આહુત પ્રાસાદ	
[પ્રા. ૬, ૧૦], ૩૨	
સહસા સંઘવી (પ્રા. ૧૯)	
સહસ્રકિરણ (પ્રા. ૨૪)	
સાજી ૩૭	
સાંગણ ૧૨	
સાચા દેવ „	
સાદ્દલ (પ્રા. ૨૫)	
સાધુ પૂર્ણિમાપક્ષ [પ્રા. ૨૭]	
સાધુલખિધ પ્રવર્તિની (પ્રા. ૧૯)	
સાંતૂ (પ્રા. ૨૪)	
સાયર (પ્રા. ૧૪)	
સિકંદરશાહ (પ્રા. ૪૧)	
સિંધા [પ્રા. ૨૪]	
સિદ્ધપુર (પ્રા. ૫)	
* ‘ સિદ્ધરાજ અને જૈનો ’ ૪	
સિદ્ધશમી [પ્રા. ૫]	
સિંધિયા [પ્રા. ૪૧-૪૩]	
સિવા [પ્રા. ૨૭]	
સિંહસેન ૨૬	
સીરાહી (પ્રા. ૩૨)	
સુમતિકીર્તિ (પ્રા. ૩૭)	
સુમતિસાધુસૂરિ (૨૩, ૨૫)	

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

સુમતિસુંદરસૂરિ (પ્રા. ૨૪)	
સુરત્રાણ (પ્રા. ૨૭)	
સુવિધિનાથ=બિંબ [પ્રા. ૨૭]	
સુલતાન (પ્રા. ૧૩)	
સુવર્ણવર્ધ [પ્રા. ૫]	
સુવર્ણ શિખરી=સોનગિર ૩૧	
સુરત બંદર (પ્રા. ૩૪)	
સોઝીત્રા ગામ [પ્રા. ૨૬]	
સોનપાલ અમાત્ય (પ્રા. ૬)	
સોમચારિત્રગણિ (૫) [પ્રા. ૧૪]	
સોમજ્યમૂરિ (પ્રા. ૨૦)	
સોમદેવ ગણિ (વાચક)	
„ સૂરિ [પ્રા. ૧૨, ૧૫-૧૮]	
સોમધીર ગણિ (પ્રા. ૩૦)	
* સોમાત્મમલસૂરિ રાસ (પ્રા. ૩૩)	
* „ સગાય (પ્રા. ૩૩)	
સોમસુંદરસૂરિ [પ્રા. ૧૨, ૧૫, ૧૭]	
* „ સૌભાગ્ય કાવ્ય (પ્રા. ૧૫)	
સોમસાગરગણિ પં. (પ્રા. ૧૪)	
સોમાદિત્ય ભટ્ટ (પ્રા. ૫)	
સોમેશ્વર કવિ ૩૫	
સોરઠ [પ્રા. ૪૬]	
સોલંકી રાજા ૧૦, ૧૫, ૧૬, ૧૮, ૨૪, ૨૬, ૩૩	
સોહગા (પ્રા. ૨૫), ૩૭	
સૌભાગ્યહર્ષસૂરિ [પ્રા. ૨૩]	

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

સ્તંભતીર્થપુર=ખંભાત

(પ્રા. ૧૧)

સ્તંભાન પાર્શ્વનાથ જિનમંદિર

(પ્રા. ૩૨)

* સ્તંભતેન્દ્ર-પ્રખંધ

૮

સ્વયંભૂ શંભુ

૯

સ્વયંવર મહાવાપી

૩૦

હડાલા

[પ્રા. ૨૧]

હમ્મીર

૭

* ,, મદમદન

૬

હમ્મીરદેવ

[પ્રા. ૧૮]

હર્ષકુલગણિ (પં. શતાર્થી)

વિશેષનામ

પૃષ્ઠ.

[પ્રા. ૨૬]

હાલોલ

[પ્રા. ૧૮]

* હિસ્ટોરીકલ સ્કેચ ઓફ ધ હીલ

ફોટ્રેસ ઓફ પાવાગઢ ઇન્ડિયનરાત

[પ્રા. ૩૫]

હીરવિજયસૂરિ

[પ્રા. ૩૩]

હુમાયુ

[પ્રા. ૪૩]

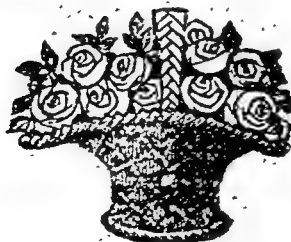
હેમચંદ્રાચાર્ય

૨

હેમવિજયગણિ (પં.) [પ્રા. ૩૪]

હેમવિમલસૂરિ [પ્રા. ૨૫, ૩૨]

હેમસોમસૂરિ [પ્રા. ૨૭, ૩૩]

પં. લાલચંદ્રજીનાં

સાહિત્ય—સંશોધન, સંપાદન, અનુવાદ, લેખો વિ.

(૨૪ વર્ષની સાહિત્ય કાર્યશી).

અંથ-નામાદિ.

અભિધાનચિંતામણિ (હૈમ સ્વોપજીવિવરણ) પ્રેસડૉપી
 પાર્શ્વનાથ-ચરિત (સં.) ભાવદેવસૂરિચિત „
 સ્યાદિશબ્દસમુચ્ચય (સ્યાદિશબ્દદીપિકા સહિત) સંપાદન
 જૈન-પ્રતિમા-લેખ-સંગ્રહ ભા. ૧ લેખન-સંશોધન

„ „ (જામનગર, ખંભાત વિ. ના)
 શુકસપ્તતિ પ્રા. ગુ. કવિરત્નસુંદરકૃત. વિ. પ્રેસડૉપી
 નલાયન, શતાર્થી વિ. પ્રેસડૉપીનું સંશોધન
 અભિધાનચિંતામણિ-શેષશબ્દ, ઐ. નામસૂચી, શુદ્ધિપત્રક વિ.
 ઉક્તિરત્નાકર (ઔક્તિક) પ્રેસડૉપીનું સંશોધન
 પ્રમુદ્ધરૌહિણેય, શાકુનસારોદ્ધાર, શકુનચોપાઇ વિ. પ્રેસડૉપી.
 ઉત્તરાધ્યયન (કમલસંયમોપાધ્યાયની વૃત્તિ સાથે)ની પ્રેસડૉપી

પંચમી-માહાત્મ્ય (પ્રા. નો ગુ. અનુવાદ) ભા. ૧
 ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ (પ્રા. ગુ. આધ્યાત્મિક) સંશોધન

ભરત-બાહુબલિ રાસ કર્તા શાલિભદ્રસૂરિ. પ્રેસડૉપી.
 સંબોધસપ્તતિ વૃત્તિસહિત-ભાષાંતર
 વીર-ચરિત્રનાં સાધનો (ઐ. લેખ)
 જસલમેર ભાં. અંથસૂચી (સં. ઐ. પ્રસ્તાવના,
 અપ્રસિદ્ધ અંથ-અંથકૃતપરિચય, પરિશિષ્ટાદિ સાથે) સંપાદન
 ક્ષમામુનિ-સ્તુત્યષ્ટક (સં.) ક્ષમામુનિ-ચરિત્રમાં

પ્રેરક પ્રકાશક સંસ્થા.	સ્થલ	મૂલ્ય વિ. સંવત્.
યશોવિજય સ્તૈન મંથમાળા	વારાણસી.	૪-૦-૦ ૧૯૬૮-૭૭
"	"	૩-૦-૦ "
સ્વયં યંત્રોપિત પ્રકાશિત	"	૦-૧૦-૦ ૧૯૭૧
પ્રેરક સ્વ. બુદ્ધિસાગરમુદિત		
અધ્યાત્મગાન પ્રસારક મંડળ, મુંબઈ.	૧-૦-૦	૧૯૭૨-૭૩
સ્વ. વિજયપદમંમુદિત		૧૯૭૩
પ્રેરક વિજયોદ્યમુદિત ય. વિ. સ્તૈન મંથમાળા, ભાવનગર.		"
"	"	"
"	"	"
પ્રેરક હટાલિયન ડૉ. એલ. પી. ટેમ્પિટારી,	બિઝનેસ.	૧૯૭૪
અન્યત્ર પ્રકાશિત.		
ય. વિ. સ્તૈન મંથમાળા,	ભાવનગર.	૧૪-૦-૦ ૧૯૭૪-૮૦
પ્રેરક વિજયોદ્યમુદિત તથા યં. મુનિરાજ વ્યંતવિજયમુદિત		
સ્તૈન ધર્માબુદ્ધ્ય મંથમાળા [૧], વડોદરા.	૦-૫-૦	૧૯૭૭
" [૨] [દિ. બ. પ્રો. કે. દ. મુવદારા પંદરમા કન્યાના ૦-૮-૦		"
'પ્રાચીન ગુર્જરકાવ્ય'માં દ્વિતીય આગતિકાપે ગ્રંથાનિત.]		
(વિ. ગે. ૧૨૪૧ નું પ્રા. ગુ. પીરરમમય અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય)		
સ્તૈન આત્માનંદ સુતા,	ભાવનગર.	૧૯૭૮
' સ્તૈન '	"	"
માવદવાઃ એરિમેન્ટલ મિરીટ નં. ૨૧ વડોદરા	૩-૪-૧	૧૯૭૮
[વિદ્યાર્થ-ગ્રંથાનિત]		
સ્તૈન ધર્માબુદ્ધ્ય મંથમાળા,	વડોદરા.	૧૯૮૦

અંથ-નામાદિ.

જૈનપ્રતિમા-લેખ મંત્રહ (ભા. ૨ જો) મંશોધન પ્રેરક સ્વ. બુદ્ધિસાગરજી
પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ (અપ્રકટ લેખ)

ચૌલુક્ય રાજગ્રાના સંવતો [પરિશિષ્ટ ૨]

બાલશિક્ષા (ઔકિતક લેખ)

સાધનમાલા [ભા. ૧] સંપાદક ડૉ. ભટ્ટાચાર્યને મંશોધન-સહાયતા

માનસોદ્ધાસ [ભા. ૧] સંપાદક શ્રીયુત શ્રીગોદેકરને
તત્ત્વાખ્યાન ઉત્તરાર્ધ કર્તા ન્યાયતીર્થ ઉ. મંગલવિજયજી, મંશોધન

ધર્મદીપિકા સં. વ્યાકરણ „ „ „

જૈન ઐ. ગૂર્જરકાવ્યસંગ્રહ (અવશિષ્ટ સાર)

પાટણચૈત્ય-પરિપાટી (પ્રસ્તાવના પર ટિપ્પણો તથા મંશોધન)

શત્રુજયતીર્થનો ઉદ્ધારક સમરસિંહ (ઐ. લેખ)

જગદ્દશાહ (ઐ. લેખ)

નલવિલાસ નાટક કર્તા મહાકવિ રામચંદ્ર

(સં. વિસ્તૃત ઐ. પ્રસ્તાવના સાથે)

સિદ્ધરાજ અને જૈનો (ઐ. વિસ્તૃત લેખ)

શ્રીકેસરિયાજી („

અપભ્રંશ કાવ્યત્રયી (પ્રાકૃત, અર્ધમાગધી, અપભ્રંશ, દેશી

ભાષાઓ, જિનવલ્લભસૂરિ, જિનદત્તસૂરિ વિ.

વિસ્તૃત ઐ. ભૂમિકા સાથે) સંપાદન

વીર-રાસ. ક. અભયતિલકગણિ. [પ્રા. ગૂ. છાયા

ભીમપદ્મીનું વીર-મંદિર ઐ. નામોના પરિચય સાથે]

મહાવીર-જયંતી (બોરસદમાં પ્રમુખસ્થાનેથી વ્યાખ્યાન)

ભારવિનું (?) ભટ્ટિકાવ્ય

પ્રેરક પ્રકાશક સંસ્થા.	સ્થાન	મૂલ્ય વિ. સંવત્.
અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ,	પાદરા.	૧-૦-૦ ૧૯૮૦
પુરાતત્ત્વ	અમદાવાદ.	૧૯૮૦-૮૧
ગા. ઓ. સિ. નં. ૨૬	વડોદરા.	૫-૦-૦ ૧૯૮૧
નં. ૨૮	”	૨-૧૨-૦ ”
ય. વિ. ગ્રંથમાળા,	ભાવનગર.	૩-૦-૦ ”
”	”	૪-૦-૦ ”
જૈન આત્માનંદ સભા,	ભાવનગર.	૩-૧૨-૦ ૧૯૮૨
હંસવિજયજી જૈન ફી લાયબ્રેરી,	અમદાવાદ.	૦-૬-૦ ”
જૈનયુગ, મુંબઈ.		”
[મુનિરાજ જ્ઞાનસુંદરજી દ્વારા હિંદીભાષામાં અનુવાદિત]		”
જૈન, ભાવનગર.		”
ગા. ઓ. સિ. નં. ૨૬ વડોદરા.	૨-૪-૦	”
[જૈન શ્રે. એ. બોર્ડ મુંબઈની સં. પરીક્ષા (ધો. ૫, વિ. ૬)માં સ્વીકૃત]		”
જૈન, ભાવનગર [અનેક સાક્ષરોથી સન્માનિત.]		૧૯૮૩-૮૫
ગા. ઓ. સિ. નં. ૩૭	વડોદરા.	૪-૦-૦ ૧૯૮૩
[પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોથી પ્રશંસિત,		
બી. એ. ની અર્ધભાગથી પરીક્ષામાં સ્વીકૃત.]		
જૈનયુગ, મુંબઈ.		૧૯૮૩
”	”	”
”	”	”

અંથ-નામાદિ.

સાધનમાલા [ભા. ૨] સંપાદક ડૉ. ભટ્ટાચાર્ય મહાશયને

મંશોધનમાં સહાયતા

આરામશોભા-ચરિત્ર (ઐ. પ્રસ્તાવના)

નાટ્યદર્પણ (કર્તા પં. રામચંદ્ર, ગુણચંદ્ર) મંશોધન

ભાવનામંદિ અપભ્રંશ ક. જયદેવમુનિ

મિ. મધુસૂદન મોદી એમ. એ. ને મંશોધનાદિમાં સહાયતા
વીરસ્તોત્ર અપ. ગુ. છાયા

રાજ-સેવકોતો ધર્મ (મં. નો ગુ. અનુવાદ)

જિનપ્રભસૂરિ અને સુલતાન મહમ્મદ (ઐ. લેખ)

” ” દ્વિતીય આવૃત્તિ

ઉપકેશગચ્છ-પ્રબંધ (સં. નો હિંદી અનુવાદ)

ત્રિષષ્ટિ શ. પુ. ચ. ઇ. [પર્વ ૧] માં

અમેરીકન વિદુષી મિસ હેલન એમ્ જોહન્સનને સહાયતા
પ્રાકૃતભાષાની ઉપયોગિતા (મનનીય નિબંધ)

નર-નારી મંબોધ (પ્રા. ગૂ. અનુવાદ સાથે)

જૈનોનો દાન-ધર્મ (અપ્રસિદ્ધ લેખ)

શ્રીસયાજીરાવ-હીરક મહોત્સવ-અભિનંદન-પ્રશસ્તિ (સં.)

ગુજરાતના વીર મંત્રી તેજપાલનો વિજય

(ગોધ્રા, પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના અપ્રકટ ઇતિહાસ સાથે.)

ગૂર્જરેશ્વરોના મંત્રીશ્વરો

જૈન તીર્થોનો સચિત્ર ઇતિહાસ (પ્રથમ ભાગ શત્રુંજય)

પાટણના જૈન ભંડારોનું વિસ્તૃત સૂચિપત્ર

(અંથોના આદ્યન્ત ભાગ અને ઐ. પરિશિષ્ટો સાથે)

અભંડારમહોદધિ (કર્તા નરેન્દ્રપ્રભસૂરિ)

પ્રેરક પ્રકાશક સંસ્થા.	સ્થાન	મૂલ્ય વિ.સંવત્.
ગા. ઓ. સિ. નં. ૪૧	વડોદરા	૯-૦-૦ ૧૯૮૪
જૈન હરીસિંહ સરસ્વતી સભા,	અમદાવાદ.	"
ગા. ઓ. સિ. નં. ૪૮	વડોદરા.	૪-૮-૦ ૧૯૮૫
એ. ભાં. ઓ. રિસર્ચ ઇ.	પૂના.	"
જૈનયુગ	મુંબઈ	"
ડૉ. વિનયતોષ ભટ્ટાચાર્યજી	વડોદરા.	૦-૬-૦ "
જૈન રૌપ્ય મહોત્સવ અંક	ભાવનગર.	૧૯૮૬
પ્રેરક મુનિરાજ હરિસાગરજી		
,, ,, જ્ઞાનસુંદરજી જૈન ઐ.	જ્ઞાનભંડાર, ભેધપુર.	૧૯૮૭
ગા. ઓ. સિ. નં. ૫૧	વડોદરા.	"
જૈનધર્મ-પ્રસારક સભા,	ભાવનગર.	૧૯૮૮
[અનેક વિકાનો, મુનિરાજો, પત્રકારો, પ્રો. વિ.થી પ્રસારિત]		
કાઠીપોળ, જૈન મંથ	વડોદરા.	૧૯૯૦
ધર્માધિકારી કચેરી,	"	૧૯૯૧
સયાજી વિજય તા. ૧૩-૬-૩૫	"	"
જૈન ધર્માભ્યુદય અંચમાળા [૩]	ભાવનગર.	૦-૮-૦ "
"	"	"
થોડા વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે.		
"		
ગા. ઓ. સિ.	વડોદરા.	
"		
"		

निवेदकः—

अभयचंद्र भगवानदास गांधी.

हेरीसरोड, सावनगर (काठियावाड).

